

HOLMI

XXV. évfolyam 3. szám

2013. március

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kántor Péter*: A pályáról, a lóról • 275
Illyés Gyula: Ítélet előtt (V) • 279
Martin József: Szabó Zoltán és a Szellemi
Honvédelem • 303
Kurdi Imre: Helyüket a fán • 310
Egyenesen át • 311
Shining • 311
Mesterházi Mónika: „Szilárd sötét a légnemű sötétben”.
Eliot és Rakovszky:
hatás és párhuzam • 312
Molnár Krisztina Rita: Vödör víz kell • 320
Ha nekidőlne • 321
Létey Barnabás: A leírás megkísérlése • 322
A zsinat • 322
Cseke Ákos: Krúdytól tanulok • 323
Darvasi László: Egy kakas története • 331
Jacques Donzelot: A család bevonása önnön
felügyeletébe (I) (*Léderer Pál*
fordítása) • 336
Gottfried von Strassburg: Tristan (*Részlet a verses regényből*)
Az istenítélet (*Fordította és a jegyzeteket írta*
Márton László) • 357
Hans Sachs: Asztali illetlenségek (*Mann Lajos*
fordítása) • 370
Perneczky Géza: A megjavult miniszter • 373

FIGYELŐ

- Sántha József*: Megkomponált pszichózis (Barnás Ferenc: Másik halál) • 380
- Lengyel András*: Radikalizálódás és fordulat: Babits 1918–1919-ben (Babits Mihály levelezése, 1918–1919) • 384
- Reichert Gábor*: Sándor mostantól Júlia Szendrey ismerőse (Nyáry Krisztián: Így szerettek ők – Magyar irodalmi szerelmeskönyv) • 389
- Balogh Tamás*: „Egy apácával történt” (Beatrijs. Egy apáca története) • 393
- Kovács András*: Egy nyelvet beszéltek (K. Farkas Claudia: Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920–1944) • 397

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Kántor Péter

A PÁLYÁRÓL, A LÓRÓL

*„Lehet, hogy rossz pályát választottunk, lehet,
hogy rossz lóra tettünk, de olyan versenyben,
amiben benne kell lenni, mert az emberi élet
másképp nem érdemes rá, hogy leéljük.”*

(Eric Hobsbawm)

Hogy mi a pálya, azt nem mondta senki,
hogy futni kell, rohanni, azt se tudtam,
de ahogy megérik mind az újszülöttek,
s vadul tornásznak rácsos ágyaikban,

éreztem én is, és én is rohantam,
s adta magát a tér is: a terem,
a közepén a homokozó, a szélén
a padok, a kút – a világegyetem,

a ház, a körfolyosó az ötödiken,
a mi lakásunk és a mi Dunánk,
a Nagykörút, a budai hegyek,
Első kút, Második kút, Horány, Surány!

Persze a pálya más is, valaki lehet
kőműves, lehet fodrász, lehet ügyvéd –
és eltelik az élet, s az ember csupa malter,
örökké köhög, a szeme viszket, úgy ég,

és eltelik az élet mindenféle hajak közt,
csattog az olló, balzsamok, szeszek,
és adásvételek és válóperek –
tisztelt bíróság, hadd fusson a gyerek!

Ha voltak határok, s persze hogy voltak,
sokáig nem látszottak, csak az utca,
rohantam, átrohantam egy üvegajtón,
ki a házból, le az utcára, futva,

odalent kiabált a jegeees! a jegeees! –
mintha az egyetlen lehetséges zene szólna,
s az egyetlen lehetséges nyelven, magyarul,
a királylány a királyfihoz hajolna:

Királyfi, csiklandozz meg, ha lehet! –
Mit sütsz, kis szűcs, csiripelték a verebek,
de még elbújhattam volna az ebédlőasztal alatt,
vagy a vizek mélyén, és isten veletek,

mint az a fiú az emeletről, aki ötvenhatban
eltűnt a szüleiével, és hiába vártam,
többé nem adott semmi hírt magáról,
megszakadt köztünk a kapcsolat, az áram.

Más pálya, más ló – később néha eszembe
jutott, hogy mi lett volna, ha mi is, hogy mi lehetne
másképp, megfordult mindenféle a fejemben,
s olyankor csóváltam a fejem egyre.

Keringő kerge képek, mint az alvó agyában,
de mikor felébred, a hullámvészél elül,
megdörzsöli a szemét, összezárja száját,
s minden a szokott helyére kerül –

a helyemre kerültem, a pályámra, miközben
állandóan nyesegettek, nyesegettem magam,
hogy megfeleljek; itt szűrt, ott szűrt,
ratatam, ratam, ratatam!

Mégis, micsoda öröm: a pályán lenni,
megkapaszkodni egy ismerős szóban,
meglátni a tömegben egy ismerős arcot,
és azt gondolni: Jó lesz! Jól van!

Lesz valahogy! – És közben halkán,
olyan halkán, hogy csak te halljad,
azt kérdezni, választ se várva:
Te tudod, mi történik itt? Van fogalmad?

Épp elzúgtak mind a forradalmak,
se nem tavaszban, se nem télben,
de Amundsen tetőtől talpig prémben,
és Scott is tetőtől talpig prémben,

és mennek és felfedezik a Déli sarkot,
és ott áll Scott összefagyva a szélben
a szerencsés vetélytárs zászlaja előtt,
hát nem így képzelte, nem egészen.

És akkor összefacsarodott a szívem, akárcsak
Oleg Kosevoj ifjúgárdista hősi halála miatt,
akit megöltek ifjan a fasiszták, aki egy volt
azok közül, akiket az Úr korán magához hivat,

s akiről Alekszandr Fagyejev írt egy könyvet,
ami ma már teljesen olvashatatlan,
de nem ez számít most, nem ez a lényeg,
hanem a pályák, ugye, igazam van?

Csak hát miféle pályák ezek? Ki és mikor
választana önként ilyesmit? És mégis!
És ha van örökké napos oldal, ha volna,
mintha halványabb volna, feleolyan fényes,

vagy mintha az a mosolyország csak fogkrém-reklám lenne,
talán az elbeszélők hibájából, vagy más okból,
s árnyéka éltetné titkon a napos oldalt –
hogy vágjunk sütkérezni mind vacogva sokszor!

Nincs is részletezve a mesékben soha, csak ennyi:
és boldogan éltek, amíg meg nem haltak,
biztos a berlini fal nyugati oldalán, vagy hol,
biztos spenótos lazacot ettek, grogot nyakaltak.

Ellenben ott az a szűkszavú napló, a Scotté,
az útról, visszafelé a kutyaszánokon, ahogy sorban
elpusztulnak a kutyák és meghalnak az emberek,
és megfagy a hűsége tinta a tollban.

Sokat gondoltam az utolsónak maradt Scottra,
akit apám ajánlott a figyelmembe
talán nyolc- vagy kilencéves koromban,
szép ajánlat volt, jól kitervelte,

de hát én magam is kértem, én akartam,
ne traktáljanak többé gyerekmesékkel,
ahol a jók jutalma aranyalma,
s aranytojást tojnak a tyúkok éjjel.

És gondoltam aztán Csokonai Vitéz Mihályra is
több agyonfirkált padon meg iskolapadban,
aki épp oly vidám és szomorú volt, mint Schubert,
s akivel hol nevettem, hol sírva fakadtam.

És egyszer valamiért eszembe jutott a vén Toldi is,
elképzeltem, ahogy a kis úttörőknek mesél
arról az irdatlanul nehéz malomkőről,
és hogy azt elhajítani részéről nem volt pusztá szeszély,

meg a cseh vitézről, arról, hogy volt egy verseny,
amiben, Arany a megmondhatója,
benne kellett lenni, egyszerűen muszáj volt,
elképzeltem, ahogy közben a lépteit rója,

és kuncognak a kis úttörők: Toldi bácsi,
maga nem mohácsi? de a szemük csillog,
mert „*Játék van Budában, fényes harci játék*” –
egy kicsit köhécselt a vén sas, és kopaszodott is itt-ott.

És jött Eric Hobsbawm, és neki is benne kellett lenni
a versenyben, és ő is sokat látott,
látta kihullani szálanként a szerelme haját,
és látta elfordulni tőle undorral a világot.

És mégse tagadta meg, nem tudta megtagadni,
egy ideológiáról beszélek, egy eszméről,
a jó lóról, ha van jó ló, ami rossz útra vitt,
és holtak seregeiről, erdők mélyéről.

De hát a ló így is, úgy is az ember leghűbb társa,
ahogy a kutya is, hisz mint a kutya, hinnél
abban, ki bízna benned, írta valaki,
amikor úgy érezte, hogy már hinni nincs mért.

Ami meg a versenyt illeti, azt a bizonyost,
amiben benne kell lenni, ha kedves az életem,
az nyilván arról szól – mert ugyan mi másról? –,
hogy ki tud szebbet álmodni éberem.

De csalni nem ér, és hazudni sem ér,
hiába volna rá ok, s volnának érvek.
Hiszen ha áthazudhatnánk magunkat valami aranypartra,
ahol a hajóink mind révbe érnek!

Egyébként futni kell, rohanni, jön a jegeees!
Első kút, Második kút, Horány, Surány,
bárha fülünkben visszhangzik is egy régi nóta,
hogy legszebb alkotás a séta.

Illyés Gyula

ÍTÉLET ELŐTT (V)

20

Menyőd szellemi irányítói már a parasztok puszta említésére rendszerint felingerlődtek. Egyik pillanatban irigyelték, a másokban sajnálták a parasztokat. A búza ára néhány esztendeje olyan félelmetest zuhant, hogy egész Közép-Európa parasztsága szedhette volna a sátorfáját, s nézhetett volna más mesterség után, mert a termés olyan ráfizetéssel járt, nemcsak az elvetett szemet nem érte meg, hanem az elszórt trágyát sem. Hogy a masina mégse álljon le, a kormány minden mázsa búza után bizonyos összegű könyöradományt adott, bízva abban, hogy a farkába harapó kígyó – a tőkés világgazdaság – csak nem nyeli le véglegesen és tökéletesen önmagát.

Az állami könyöradomány java, ahogy történni szokott, a legkevesbé szűkölködő gazdáknak jutott, a nagybirtokosoknak. Sőt, hogy legyen miből juttatni ezeknek, a földművelők alsóbb rétegét, ahogy törvényszerű, annál keményebben sajtolták. Nehezen ment: seregestül voltak falvak, helyesebben falurészek, ahol a parasztsífonok fiókjában összesen nem akadt száz forint. Az adószedés a falvak peremén úgy folyt, mint Caraffa és Bástia korában: a borjú kiráncigálásával, a dunyha kihajításával, szurony fedezte licitációval, sortúzzel.

Éppen csak hogy ropogó jó magyar vezényszóra.

A szellemi vezetők sajnós nemigen láttak különbséget a falu pereme és szíve között: a kucsmák, a csizmák, de még a bajszok és az „adjék isten”-ek is valóban megtevéstően hasonlóak voltak.

Így aztán amikor Sisitka másodszor is megkockáztatta, hogy a parasztok nehezen fognak újabb költséget vállalni, Raynald, ezúttal is ő, szinte haragosan fojtotta bele a szót:

– Nanananana! Nem kell őket annyira sajnálni! Cserélnék velük. Ház, jószág, istálló! Csak a belsősege mindnek megér legalább tízezer pengőt!

– Már amelyiké – mondta Latinkovics, ő tudta, mért.

– Ugyan kérlek, úgy élnek itt a külsősoriak is, mint isten Franciaországban! Csak elnézem őket! Délután négykor már ott a nyakban a tarisznya, a tarisznyában a pintes meg a pincekulcs, s föl a szőlőbe. Aztán ki a diófa alá, a kőasztalra fölkészített vászonkorsó meg harapnivaló mellé, csak úgy magányosan, egész délután. Voltál ilyen pincében? A gerendán szalonna, szajmóka, sonka; a pince mellett abban a kis „kan-kert”-ben hagyma, krumpli. Az öreg Pirczi Bálint még csirkéket is tart fönt; maga belezi, süti, főzi magának vagy az „emberpajtásai”-nak. Ott pipálnak, iszogatnak, amíg mi itt lent fulladunk a porban, melegben, gyerekzivajban, asszonyiskoltozásban. Csak nézem még este is ott fön azokat a kis fényeket, a bogrács alatt, a szalonna vagy halsütő nyárs alatt. Igazán mintha a csillagokban csücsülnének!

– Már amikor csücsülhetnek. Aratáskor nemigen másszák a hegyet – mondta Latinkovics.

– Mi az, két hét! De még télen is feljárnak a szőlőikbe. Sőt akkor csak igazán.

– Már akinek van szölleje; s egyáltalában földje – mondta Pasztobányi oktató hangon. Itt Menyődön értesült arról a különös tényről, arról a pusztán ésszel ki nem következtethető körülményről, hogy vannak olyan földművesek is, akiknek nincs földjük; egy folyóiratról értesült erről, egy hosszú cikkből, amelynek érezhetően fiatal szerzője válogatva volt gorombán szókimondó és az érthetlenségig tudományos.

– Van azoknak mindenük – vágott vissza Raynald.

– S mégsem boldogok – szólt közbe most Makkosy, majdnem tökéletes kinyilatkoztatásszerűséggel, bár hangját fátyolozta már a bor. Nem bírta jól az italt. – Mégse boldogok – ismételte, most már hibátlanul.

Ő ismerte azt az életet. Volt a plébániának is pinceje, jókora szölleje.

– Mert műveletlenek! – heveskedett Raynald. – Nem a kultúrára vettek irányt. A hasuk meg a „van” az istenük! Az asszonyoknak meg a flanc.

– Igaz – ismerte el Sisitka is.

– Te aztán tudhatod az esti tanfolyamainkról! – nyújtott lelkileg kezét Sisitkának Raynald. A kultuszminisztérium népművelő tanfolyamainak gondját is Sisitkára hárította az igazgató tanító. Az óránként ötven fillérrel díjazott előadásokba bevonta Sisitka ugyan Raynaldot is, de azért túlzás volt azt „tanfolyamainknak” nevezni. Benne volt abban az orvos is, a patikus is, csaknem az egész idősebb korosztály intelligencia – ez az egészségtannak, az a gazdaságtannak –, benne volt még – a könyveléssel, mert az is volt – Kurucz úr is.

– Szóval fizethetnek nyugodtan – mondta Raynald.

Sisitka becsületesen megrázta a fejét.

– Nem lehet kívánni azt tőlük.

„Te nem kívánod persze – gondolta keserűen Raynald –, adjanak csak annyit, hogy te megkapd a magadét!”

Szerény „jó estét”-tel megjelent az asztalnál a fiatal kocsmáros. Leült egy hajszálnyira távolabb az asztalhoz, mint a többiek. De éppúgy rendelt, éppúgy emelte egy kis fröccsért a kezét a felesége felé, mintha csak vendég volna.

Megszólt a főjegyző. S valamiképp már egypár pillanattal előbb a levegőben volt, hogy meg fog szólalni.

– A baj, az igazi – kezdte okosan –, hogy a paraszti tőke az majdnem mind holt tőke, megmozdíthatatlan. Azt mondtad, tízezer forint is megvan egy ilyen belsőségükben. Nahát most: mit tud csinálni tízezer forintból az ember Pesten? Üzletet a körúton, cukrászdát Budán. S mit hoz ki belőle? Háromszobás lakást, zongoraórát a gyerekének, nyaralást legalábbis a Balatonon. Ezek meg csak ülnek azon a beszikkadt vagyionon –

– Hát adjanak túl rajta! Ugorjanak ők is a mély vízbe! – mondta Raynald.

– Ez az, kérlek, csakhogy ahhoz érteni kell egy kicsit az úszást is. Vagyis vannak itt rajtunk kívül eső faktorok –

– Akkor meg nyeljük a vizet ők is. Fulladjanak meg!

– Így azért mégsem lehet beszélni – szólt közbe majdnem érdesen Latinkovics, s Raynaldra szigorú, Ökrösre pedig olyanforma pillantást vetett, aminőt ajtó előtti udvariaskodásnál e szók helyett használ az ember: tessék besétálni. Latinkovics tudta, hogy ez csak első része Ökrös parasztelméletének. Ő hallotta már az egész elméletet, nem csak a főjegyző szájából; maga is ott volt azon a közigazgatási értekezleten, ahol Ökrös az elméletet elsajátította, egy harminc év körüli, de máris erősen testesedő előadótól.

– Amúgy is megfulladnak – bökte oda váratlanul Bódör, akinek alsó végtagjai ismét elfolyondárosodtak, szeme pedig már gépiesen is célzásra hunyódva a terem boltíveit járta.

– Őszintén szólva ezekért az itteniekért nem lesz kár – mondta Pasztobányi Dönci. Az itteni magyarokat – még őszintébben szólva – nem tartotta igazi magyaroknak.

Szülei annak idején Eperjesről optáltak Miskolcra, de neki, a felvidékinek is, a magyar valahogy csak a síkságon volt teljes, ott állt jól a talpán. Már a falvak és puszták neve is ezen a zezugos vidéken! Jut, Jaba, Kajdacs! Szinte marta az ember fülét. Csongorád meg Debrecen, ez esik jól a fülnek és a nyelvnek. Maga is katolikus volt, de – a legőszintébben szólva – a katolikus magyarokat is némi gyanúval nézte.

– No de mégis különbséget kell tenni paraszt és paraszt között! – adta ismét a lapot Latinkovics a gazdájának.

Ökrös helyeslően bólintott, de – bár megteremtődött hozzá a csend – csak nem szólt meg. Várta, hogy ismét eszébe jusson, mit is akart az imént mondani.

– Nincs igazatok – mondta addig is.

De csak nem jutott eszébe, mi is volt, amiről olyan jó mondandója volt. Keményen a papra nézett. Vele volt vitában?

– Az már bizonyos, hogy nem jó túlmagyarázni a textust – mondta. Emlékezetében hirtelen az merült fel, amit az imént az öregasszony krisztusi megszállottságáról hallott. – Az egyház mai feladata... – kezdte. Bent volt az egyenesben.

Röviden azt fejtette ki, ami a pap felfogása is volt; hogy a vallást szorosabban hozzá kellene kapcsolni a közigazgatáshoz. Könnyedén, világosan beszélt. Makkosy fokozódó ingerültséggel hallgatta.

A jókedv, hogy ilyen könnyedén tud bánni a gondolatokkal, Ökröst a tréfa határára vitte. – Juliska nénit szószekről kellene megróni a példaadás miatt. Ahogy az adófizetésre is a szószekről kellene buzgalmat kelteni!

– Mint Szent László korában – mondta Latinkovics.

Szűkebb társaságban megjárja az ilyen tréfa. De itt? Azonkívül Ökrösök jó, ha nagy ünnepen bekegyeskedtek a templomba. A pap sohasem járt náluk – sehova se járt –, de tudott a meztelen képekről, az asszony szabadszájúságáról.

– Helytelen beszéd! – mondta feltűnő érdesen Makkosy. Még a fejét is félrefordította, mint aki hallani sem akarja az ilyen szavakat. A lámpafényben egy pillanatra megvillant zavaros tekintete.

– No de ha az egyházi adóról meg lehet emlékezni! – tartott ki a tréfa mellett Ökrös.

– Kérem, az más!

– A parasztnak ugyan nagyon egy!

A banda együtt nevetett a főjegyzővel.

Makkosy a fronton kézigránát dobott, szuronyrohamban vett részt. Azóta sem engedhette meg, hogy elkapja az indulat. Mert akkor óriási baj támadt: úgy ejtette a hangot, mint még kamaszkorában is. A vallásos elragadtatás pillanataiban, a prédikációk szép hevében is ügyelnie kellett arra, hogy ajkáról a rendesnél magasabbra szánt szó ne így röppenjen ki: hí-feim! étes dest-féreim!

Nem válaszolt, s ettől arca, fejtartása egy árnyalattal még méltóságosabb lett. Ben-szejében a figyelem szerencsére másfelé terelődött.

Ösztöne, mint a legtöbb miséző papé, oly csalhatatlanul jelezte az éjfél közeledését, akár egy jól beállított ébresztőóra. Nem az éjfél jelezte, amikor már úgyszem lehetett volna inni, hanem pontosan éjfél előtt tíz percet.

Kihúzta cingulusa alól kis ezüstóráját; valóban annyi volt az idő. A többiek ismerték és tisztelettel nézték ezt a mozdulatot. Viselkedésük egyszerűen megváltozott, megnyúlt.

Ő pedig felemelte üres poharát. A fiatal férj szó nélkül átvette s olyanfajta sietséggel hozta tele, mintha sebesültnek hozta volna. Makkosy várt még egy kicsit – szinte ösztöne percmutatóját fülelve –, aztán lassan fenéig ürítette a poharat.

Nem ment el azonnal. De magától értetődött, hogy a beszélgetést nem lehet folytatni.

Bődör összekotorta a lábát, derekát felegyenesítette.

– Egy karambolt? – kérdezte Pasztobányi Döncit.

Fölkeltek, dákóért mentek.

Végre felállt a pap, s egy utólagos mozdulattal magára rántotta azt a méltóságot, amelyet képzelme szerint hivatása kellékeként kellett viselnie. Főbólintással búcsúzott. Fizetett. S vitte kifelé nem mindennapi termetét annak az embernek az öntudatával, aki rég megszokta, hogy minden mozdulatát, járását figyelik, s teste minden mozdulatának jelentőséget tulajdonítanak még hátulról is. E mutatós termet mellett szinte észre sem lehetett venni, hogy a fiatal férj mögötte botladozik, vele együtt indul kifelé.

Másfajta termet volt ez, mint Sisitkéé. Sisitka úgy örökölte – becsületes Pilis vidéki mészégető szülőktől – a termetét, s azért hordta olyan egyenesen, mert ő semmit sem titkolt. Makkosy nem volt magas. Termetét olyan egyenesre, olyan határozottra s így látszólag még magasra is ő maga nevelte, mégpedig nem súlyzókkal és bordásfallal, hanem a lélek állandó gyakorlatoztatásával, azaz készenlétben tartásával. Olyan sudáran például azért járt, mert tudta, hova megy, úgy érve ezt, hogy az asztal és az ajtó közti úton is – látszott – azt a távolabbi célt nézi, ahová tán csak tíz év múlva fog elérkezni.

Irigység áradt utána a szemekből, tisztelettel egyes, halk és úrias, mondhatni, jól nevelt irigység.

A jobbadán szegény Menyőd szellemi iparúzóit közt az ő jövedelme volt a legnagyobb; párját ritkította a járásban is. A templom kegyúri alapítvány volt, egyházközségileg valami húsz pusztát tartozott hozzá, még abból az időből, amidőn mindazokon egy volt a kegyúr: maga a herceg. A bérlők nagy része zsidó volt, vagy kikeresztelkedett zsidó, s ezek a kegyúri kötelességeket oly boldogan teljesítették, mintha cserébe egy kis igazi hercegi mivolt szállta volna meg őket. Hajdan három-négy káplán élt itt s járta a pusztákat, a papi szolgáltatást is, a parochiát is úgy méretezték. Káplán az öreg plébános alatt is csak egy volt, most meg már egy sincs. Az uradalmak már nem kívánták, hogy isten szolgálói látogassák a cselédházakat; szinte annál pontosabban küldték a járandóságot – most már készpénzben is –, minél kevesebb volt a lelki vizsontszolgáltatás: minél kevesebbszer kellett kocsit küldeniök papokért. Akiknek – őszintén szólva – nem is lehetett sok vágyakoznivalójuk azok közé az eldurvult, elistentelenedett pusztaiak közé, akiket a városi katonáskodás, szolgálóskodás – különös járása az időnek! – valósággal a pogány korba lökött vissza.

A menyődi plébánost voltaképpen a püspök választotta, mert a kegyurak, az újak kiváltképp, illendőnek érezték, hogy egyetértsenek s együttműködjenek a felsőbb egyházi vezetéssel. S vajon a püspök kinek juttat ilyen stallumot? Véletlen, hogy az előző plébános itt öregedett meg. A menyődi plébánosok magasabbra szoktak lépni: afféle előszoba ez a plébánia, ahonnan vezetett út már, s nem is egyszer, püspöki székbe is.

Tán ezt látja Makkosy is az alatt a pár lépés alatt is. A temperált, finom irigység mindenestre erre is kiterjedt; tán ettől is lett olyan disztíngvált.

Az urak olyan meghitten húzták összebb széküket a főjegyző köré, hogy Ángyán megérezte: fölösleges köztük. Visszatelepedett Bődör és Pasztobányi is.

A fiatalasszony egymagában ült. Áttelepedett hozzá.

- Megint csak maga strázsál bennünket? Feküdjön már le!
 - Mikor beszélhetnék a doktor úrral?
 - Akár most.
 - Négyszemközt.
 - Hát itt nem úgy vagyunk?
- Az asszony a fáradt fájós fő kelletlen pillantását vetette rá.
- Akár holnap. Ha elmegyek hazulról, Herpay néni rögtön becsukja a zsalukat a legyek ellen. Vagyis ha nyitva vannak, otthon vagyok. Innen az ablakból is megláthatja.

21

Másnap, ahogy a déli kosztosok elszállingóztak, a szokásos ebéd utáni pangás elején Piroska rögtön átment a plébániára. Dobogott a szíve, amikor belépett.

Várnia kellett. A gazdaasszony végre bekormányozta a tágas, világos, de mégis hűs irodába.

A pap a délutáni álmukból fölvert emberek szigorú tekintetével fogadta. Hellyel kínálta. De maga nem ült le. Karba font kézzel támaszkodott szép élénksárga amerikai íróasztalának. Mögötte éppoly sárga fakeretben Munkácsy Golgotája függött. Jobbra tőle kisebb s vékonyabb – mintegy családias – keretben Prohászka püspök, balra pedig a gyermek Habsburg Ottó képe.

Makkosy a püspöknek köszönhette ezt a jó plébániát. De a hívek is megválasztották volna, kiváltképp az öregasszonyok. Olyan ember volt, akiben hinni lehetett. Most is, pusztán azzal, ahogy ott állt, hitet árasztott.

Piroska az elején akarta kezdeni. De rögtön megérezte, hogy ez az ember mindent tud. S attól pedig ő valósággal kislánnyá tőporodott. Akaratlanul is panaszkodni kezdett.

– Nem marad nekünk semmink se, ha így megy, főúristelendő úr! A mi munkánk, a mi napi szerzeményünk is: mintha lukas zsákba folyik a liszt a garatról...

A pap mozdított magán egyet, s Piroska megértette, hogy majd csak akkor kell beszélnie, ha kérdezik.

Nincs elég feljegyzés – s így kellő magyarázat és okfejtés – a különböző korszakok és ezekben a különböző társadalmi rétegek embereinek testtartásairól, járás- és kiállásmódjáról, vagyis arról a szerfölött leleplező módról sem, ahogy mozdulataikkal lényüket kifejezni akarták. A korszakban, amelyben történetünk folyik, nem csak a koplalóművészek kértek helyet a múzsák területén. E korszak Közép-Európában kiásandó telefonkönyvei lapszámra ejtik majd gondolkodóba s ámulatba a kései kutatót a nevek után a kenyérkereső foglalkozás e megjelölésével: mozgásművész, mozgásművésznő. Ezek feladata az volt, hogy mindazokat, akiknek a napi élelem megszerzése körül már annyi mozgást sem kellett végezniök, hogy az eléjük került sült csirkét maguk darabolják fel, s akik így szinte el is feledték az emberi test mozgásának alaptörvényeit, tehát hogy mindezeket a nem is oly kisszámú rétegeket megtanítsák a társadalmi állásuknak megfelelő testmozgásra. Erre elsősorban a nevetségesség miatt s a biztonság végett volt szükség. Egy bankárné, de még egy főhercegné, mialatt gépkocsijából kilépve a színház márványlépcséjéig haladt, sosem tudhatta, vajon az utca népe irigyli-e vagy röhögi. Emésztette ilyen gond a menyődi patikusnét, a kántornét is, a piacon átmenet; sőt a kötélverő Fábján írnok fiát is, gyönyörű antilopcipőjében.

Makkosynak már rég nem volt ilyen gondja.

– A tényeket szeretném hallani; a betegre vonatkozóan – mondta, nagy homlokát egy kicsit előredőlve. Keze még mindig karban volt.

Tudta már régóta más szemével nézni a természetét. Sikerének titka az volt, hogy mozgása ösztönös is volt, fegyelmezett is; fesztelen és ünnepies egyszerre. A harmadik faluban is a szép lépéseiről, megfordulásairól, karlendítéseiről volt híres. A hívek szíve belefájdult a gyönyörbe, s egy fokkal mélyebben értették az érthetlent attól, ahogy ő az oltáriszentséget felmutatta.

Ehhez ismerősei csak egyet hasonlítottak. Ahogy feszes-egyenes állásban a dupla puskáját arcához kapta, ahogy csak derékból fordulva vagy a cső végét magasból eresztve lefelé, a vad irányába, tétovázás nélkül lőtt, és tíz esetből kilencszer – kupán találván – karikába bukfenceztette a nyulat. Nyugodtan mondhatni, lelkipáasztorkodásának eredményességében volt némi része a remek vadász tekintélyének.

Senki sem talált kivetnivalót abban, hogy a szekérre, amelyet valamelyik pusztáról temetéskor persze mégiscsak beküldtek érte, a puskáját is feltette. Kék szeme, amely az imént az égre fordult, hazamenet az út menti dűlőket fürkészte. A gyászoló gyülekezet még vissza sem ért a halottas házhoz, amidőn már – durr-durr! – az ő távoli lövései felé fordított fület mosolyogva, mert mindenki látta már, hogyan nyúl le ilyenkor az apró egyházfi a bakról, s hogyan lábál a nyúlért a kukoricásba, a libáért a csádéba.

Piroska nem értette azonnal, mik azok a tények. De aztán – hacsak az kellett!

– Már nem csak a konyhabélieket ajándékoztatja: a szobabelieket is! Fejem vész bele, főtisztelendő úr! Arra se merek számítani, ami a kezem alatt van: holnapra hűlt helye lehet –

Nem ilyen tények kellettek.

– Szokott magában beszélgetni kedves anyósa? Vagy énekelgetni?

– Ne-em... Nem emlékszem.

– Álmában sem?

– Külön alszik...

– Jár a reszketősökhöz?

A fiatalasszony azt sem tudta, kik azok; Makkosynak kellett megmagyaráznia. A sokféle szektából, amelyek akkortájt Magyarországon is elharapóztak, Menyődnek a reszketősöké jutott. Esténként össze-összegyűltek valamelyik hívőtársuknál, ijesztő szövegű litániákat hadartak egyre gyorsabban, s közben rángatództak, előbb szántsándékkal, később önuralmukat veszítve. A sötét szoba padlatára zuhantak, s a pap az undorodástól arcát még félre is fordította, amikor a mendemondát említette, hogy egymásba gomolyodva mit nem műveltek. Kint a külső szegénysoron csinálták. Volt már pörük is, mert a törvény üldözi őket; az a sánta Tálós kardoskodott mellettük.

Piroska fejében fény gyúlt. De ugyanakkor olyan szédület fogta el attól, hogy anyósa milyen szennybe keveredett, hogy ki se merte mondani, mi jutott eszébe.

– Imádkozni szokott?

Makkosy csak mellékesen kérdezte. Férje halála óta az öregasszony egyre ritkábban járt templomba; végül egészen elmaradt. Gyónni sose jött többé.

Meglepetve hallotta hát a gyors választ.

– Sokat! Napközben is. De még jártában is!

– Vet keresztet?

– Nem... arra nem emlékszem. Maga elé süti a szemét, mosolyog, néha bólogat is. Mintha csak valaki szavát hallgatná. S épp olyankor, amikor restelkednie kellene. Amikor megint kiderült rá valami.

Csend támadt.

Piroskáról már teljesen lemult az elfogultság. Épp az töltötte el bizakodással, ami jövet úgy meggyávitotta: ennek a komoly embernek a tekintélye. Csak ezt az embert kell megnyerni, s minden rendben lesz.

– Főtisztelendő úrban van minden reménységünk. Tessék meggyógyítani. Tessék a lelkére beszélni!

S mivel a pap nem válaszolt, kisvártatva hozzátette:

– Hálásak leszünk... Nem kívánjuk semmiért.

A pap áthatóan ránézett. Az asszony félreértette a pillantást.

– Megháláljuk a főtisztelendő úrnak... Hisz a végén semmink sem marad!

A pap ismét ránézett. Nyelt egyet, s úgy mondta.

– Az én szavam itt már nem sokat ér.

S arra gondolt, hogy az öregasszony az utóbbi időkben nem is köszönt neki.

– Hiába tetszene beszélni velem?

– Nem hallgat az már szóra.

Megint csend támadt.

– S ha misét tetszene mondani érte...

Makkosy ránézett az asszonyra: szívéből mondja?

Igaz: pusztai.

– Vagy ha szentolvasóba tetszene foglalni – élénkült meg Piroska –, s gyertyát is tetszene szentelni közben. És Szent Antal! Nekünk mindent megérne.

A pap megbocsátó mosoly közepette ingatta meg fejét. De szemét egyenest az asszonyon tartotta.

Piroska, itt a faluban, már átment egypárszor az alku pezsdítő, szívbizsereggető, szinte boldogító lendületén.

– Ne tagadja meg, főtisztelendő úr! Szent Antal segít. Csak a közbenjárás legyen jó!

Elkapta a rábeszélés enyhe mámora. Eseteket kezdett sorolni, kapkodva és összezilálva, hogy mi minden haszonnal járt egy-egy okos felajánlás vagy idején tett zarándoklás Andocsra. Felvidámult.

– Tessék megmondani, mit ígérjünk! Vagy adjunk, akár előre is. Még mindig mi járunk jól!

„A végén még százalékot fog itt felkínálni”, gondolta Makkosy mosolyogva, de csak befelé. Arcizmai annál keményebbre meredtek.

Sokszor volt válaszáton. Engedjen a naiv hit erejének, s bármiképp is, de ezt az erőt növelje? Vagy kövesse a saját meggyőződését – amelyet csak azért érez becsületesnek, mert az ő eszéhez van mérve? Melyiket kíséri kegyelem? Vagy mélyebb, igazibb, tisztább hit?

S nem csak dölyf-e vajon az ő finnyássága?

S ha még nem lesz is eredmény, kinek a nyugalma fontosabb kettejük közül? Ezé a kis asszonyé-e, akit nem zaklathat önvád, hogy nem tett meg minden hiedelme szerint valót? Vagy az övé, amiért olyat tesz, amit *esze* csak nehezen tud vállalni?

Úgy teleszívta magát levegővel, hogy emelkedő mellén megfeszült egymásba font két karja. Ritkán volt olyan méltóságos, mint most, ezt kérdezve:

– Hány esztendő, kedves lányom?

– Tizenkilenc. Leszek – hangzott némi csodálkozással.

A pap mellére szegte állát.

– Amit én tennék, annak nem sok hasznát látnák. Nem hozzám kellett volna fordulnia.

– Tönkremegyünk, főtisztelendő úr!

– Itt nem a lélek beteg. Mert a lélek, az nem lehet beteg! Az istentől való, az örök! Az agyat érte valami, a gondolatokat...

– Minden az ő nevéen van, főtisztelendő úr! Az lesz, amit ő gondol. S tetszik látni, mikre jár a feje! Költözökdhettünk ki, ha továbbra is így forog!

Csaknem sírt.

– Vizsgáltassák meg. Helyeztessék gondnokság alá.

„Gondnokság” – Piroska csak félig értette a szót. Makkosy magyarázni kezdte neki, de mindjobban elfogta valami lelkifurdalás.

„Mintha rendőrkézre adnék valakit”, gondolta ingerülten, s egyre szűkszavúbb lett. S egyre szigorúbb pillantású. De a fiatalasszony máris értette a dolgot. Arca kivilágosodott.

– Előbb orvosi vizsgálat s aztán a bíróság?

– Orvosi bizonyítvánnyal kell kérni a bírósági eljárást!

– Másképp nem lehet? Orvos nélkül?

– Magam sem tudom már. Az első szó az övé.

A fiatalasszony elgondolkodott. Indulni készült. Most elmenőben a tanyasi iskolás lányok esetlenségével kezét csókolt a papnak.

Erre az kísérni kezdte kifelé.

Ahogy az ajtó felé fordult Piroska, megdermedt még jártában is.

Az ajtó melletti asztalon egy selyemfényű, gyönyörűen megkézimunkázott damaszt-abrosz hevert. Odament, megtapogatta. A terítő szálából hosszú rojtokat bontottak ki, a rojtok fölött meg végig kiazsúrozták. De az ő terítője volt, megismerte. A papra nézett. Az meg azt mondta:

– Zsigóék kínálták fel gyümölcscoltó Boldogasszony napjára. Szekszárdi minták.

Ettől Piroska úgy megzavarodott, hogy alig lelte a kijáróajtót.

Makkosy az utcai kapuig kísérte az asszonyt. Visszatérve szobájába, föl-alá járt, hogy elcsitítsa gondolatait. Hirtelen, mintegy észbe kapva, átment hálószobájába, a feszület előtti zsámolyra térdelt, imádkozni kezdett. A délutáni alvás szelíd kéjéért breviárium-olvasást szabott magára penitenciaképp. A breviárium előtt pedig egy régibb fogadalma szerint imádkoznia kellett. Erre figyelmeztette az az ösztönében működő óra, amely az éjfelet is oly pontosan jelezte, s amely ilyenkor délután álmából is fel szokta verni.

22

A legifjabb Kéri annak idején nem mutatta be idegenből hozott feleségét a falunak. Az intelligencia családjaihoz szemtelenségnek tartotta betolakodni. A mesteremberek, egyebek világából meg kiemelkedettnék érezte magát.

A tisztelgő látogatásoknak ez az elmulasztása pontosan akkora udvariatlanság volt, s menyődi méretben éppen olyan következménnyel járt, mintha egy újonnan kinevezett nagykövet feledkezne meg bemutatkozó látogatásairól. Sem az intelligencia, sem az iparosság nem vett tudomást Piroskáról hivatalosan. A férfiak, akik a vendéglő termeiben tréfásan még udvaroltak is neki, az utcán feleségük társaságában még üdvözölni is bajosan üdvözölhették, azazhogy üdvözölhették volna.

Szerencsére nem járt ki a házból. Menyőd asszonyai jóformán csak látásból-hallomásból ismerték. Kíváncsiságukat rejtve legfeljebb a heti piac nyüzsgésében vethettek fürkész pillantást gyors alakja után.

A hírek persze, amelyek anyósával való küzdelmeiről keringtek, növelték a kíváncsiságot. Így történt, hogy amikor Piroska a plébániára menet átvágott a faluhoz képest túlságosan tágas piactéren, akkor ugyan még csak két ablak függönye mögül irányult felé pillantás, de távozásának ellenőrzésére már a térnek csaknem minden házában megszerveződött az a bizonyos vidéki női ügyelet, amelyben a háziasszony, a házikis-asszony, a szolgálólány s a félvak-félsüket nagymama egyforma buzgalommal vesz részt. Azt a jelenetet, amikor a kapuban Makkosy tőle szokatlan szívéllyel elbúcsúzott Piroskától, elhárítva, hogy az másodszor is keze fölé hajoljon, olyanfajta figyelem, izgalom, élvezet kísérte, mint az Operában Rómeó és Júlia jelenetét.

Piroska nem sejtette, micsoda színpadon, cirkuszi porondon lépdél, ahogy hazatérőben ismét nekivágott a csaknem kerek piactérnek. A nézők jobban ismerték sorsát, mint ő maga, a szereplő: akárcsak a színelőadásoknál. Azzal a különbséggel mégis, hogy ezek a nézők itt nem kívántak semmi jót annak a hősnek, akinek sorsát szemlélhették.

A templom azon a sarkon állt, ahol az utca a térből lefelé kifolyt, de a templom mellé ragasztott plébánia már egész hosszában a térre nézett; utána következett az iskola, utána a kántorház, utána a posta, azután egy öreg parasztkúria, azután a községháza, a patika, a... Vagyis a páholyok sorrendje ez volt az egyik félkörben: Buga Kálmánné őnagysága, Pákolitz kisasszonyok, Zsigóék, Ökrös Gyuláné őnagysága, majd a félkör másik oldalán Fördös Béláné őnagysága, Igrezné, Csertörőné, a Bergerné, illetve a Kuruczné, Csapóné...

Külön-külön keveset tudtak az asszonyok a jövevényről. De ha értesültségüket összeszetezik, s Piroska így egyszerre ébred rá mindarra, ami terjeng róla, tenyerét arcához kebléhez kapja, s úgy fut végig azon a szabadtéri színpadon, mint akit levetkőztettek. Bugáné csak Piroska csibeültetéseit s e csibék pusztulásainak arányait hordta emlékezetében. A Pákolitz kisasszonyok – akiknek még szemüvege is hasonló erősségű volt – csak szerény levelezését tartották számon. A kövér Zsigóné azonban ismerte Piroska méhfájdalmainak természetét is, sőt kivallatta a bábát e fájdalmak eredetéről, következményéről, a házastársak meghitt érzelmi életéről s annak szomorú megbomlásáról is. Ökrösné a maga művészi képzelete és Pasztobányi Dönci szavai nyomán határozottan kialakította magának azt is, hogy a fiatal házastársak miért fordultak el egymástól. Fördösné el tudta volna sorolni mindazt a gyógyszert – aspirint, kevert port, hánytatót, vérzéscsillapítót és rengeteg mennyiségű vattát –, amelyért a vendéglősék kis szolgálója át-átszaladt a patikába, s azokból képet alakított magának a fiatalasszony testi-lelki állapotáról ő, Fördösné, született Szabadi Etelka is. Igrez Gáborné egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy ne nyisson ablakot vagy ne siessen ki a gangra, valahányszor hallani vélte a fiatal kocsmárosnénak akár csak süldő-csiggató hangját. Csertörőné már a vendéglő belsejéből jövő hangokra is eredményesen helyezhette fülét: ők már közvetlen szomszédok voltak. Bergerné, azaz Kuruczné Piroska combjának vastagságáról, de derekának különös karcsúságáról, mellbőségéről adhatott volna centiméternyi pontos adatokat.

Ezek az asszonyok nem voltak született gonoszak. Miért támadt bennük mégis inkább rossz eseményre szomj, mint jóra, de úgy, hogy szinte nyelniök kellett, ahogy a téren átsiető fiatalasszonyt nézték? Az már az emlékműnél tartott. A különböző irányból rálövelltek minden mozdulatát lefényképezték: a szempárok zöme ilyen tüzetesen most szemlélhette először.

Hajadonfőtt volt; a kor divatjával – Menyődig jutott divatjával – ellentétben haja nem volt fiúsan rövidre levágva: a magas, fehér homlok fölött koronaként ült a körbetekert

dús, barna fonat. De magas sarkot viselt! Biztosan, fűrgén járt – kint a puszta trágyabuckái közt is ilyet hordott? Termete nyugtalanító volt, mindenütt egy kicsit eltúlzott: bokája, dereka vékonysága a kellesénél vékonyabb csak; csípője s keble az ilyen derékhoz képest egy árnyalattal teltebb-ringóbb, bár még fiatalosan rugalmas. Fekete szoknya, fehér blúz feszült rajta.

Hirtelen megállt. Egy pillanatig mereven a tetők irányába nézett, aztán sarkon fordult, és éppoly gyorsan, ahogy jött, visszaindult a plébánia felé. Ottfeledett valamit? De túlhaladt a plébánián, túl a templomon is; átment az utcán, közvetlenül ott, ahol az a térből kiszakadt. A függönyök mögött a kíváncsi arcok oldalt hajoltak, az ablakkerethez, a rácshoz szorultak. Csak kevesöknek adatott meg az öröm, hogy láthassák, hova is ment olyan elhatározott léptekkel. Az orvos házába tért be.

23

– No, ennek örülök! Foglaljon helyet. Igazán örülök!

Valóban örült, s Piroska is meglátta rajta.

– Köszönöm.

S örült ő is; annak, hogy itt még annyi feszélyezettséget sem érzett, mint a papnál. Hogy túl van azon, amitől annyira szorongott: bejött, itt ül, forog a nyelve.

– Mivel kínálhatom? Egy kis száraz süteményt? Citromos levet? Az nagyon jó az ilyen melegben.

– Dehogypusztítom én a doktor úr kamráját.

Az az asztalterítő még mindig nem ment ki a fejéből.

– No, csak egy kicsit, hogy azt hihessem, nem mint beteg jött hozzám.

– Nem is úgy jöttem – mondta, kivéve egy félbetört kekszet a bádogdobozból.

– Hanem?

Kellemesen szétroppant a sütemény a fogpuszta érintésére is. Valamiképpen még ez is megkönnyítette, hogy rákanyarodjék a mondandójára.

Még jóformán túl sem volt azon, hogy „tetszik tudni, az uram nagyanyja”, az orvos máris olyan élénken bólingatta, hogy „tudom, tudom”, mint aki valóban már mindent tud. Talán még nála is többet tud: oly derülten mosolyog hozzá.

De neki már nem volt kedve mosolyogni.

– Tovább már nem bírjuk, doktor úr. Tetszik tudni, mi folyik nálunk!

Bólingatott, tudja, tudja.

De Piroska csak belekezdett a részletezésbe. A múlt héten csütörtökön, világos délben odaadta egy vajtai fuvarosnak a kútvdöröt! („Lesz itt úgyis másik!”, ezzel!) De ez még hagyján, ez még belevág az eddigi rendjébe. De ajándékozni kezdi az élő jószágot is, a baromfit...

Magában a doktor azon a badar, üdítő ötletén mosolygott, mi lenne, ha egy ilyen betegség ragályvá válhatna? Az úgynevezett lelki bajoknak nincs kimutatható epidémiájuk. De ha például ennek az öreg Kérinének a tünetei egyszerre csak valami fertőzős útján elharapódnának? Körülnézett a lakásban: mitől tudna ő megszabadulni olyan könnyű lélekkel?

Erre a mondatra riadt föl:

– A tisztelendő úr szerint a doktor úrtól függ...

Most értette meg visszamenőleg egy pillanat leforgása alatt, amit Piroska közben elmondott.

- Hogy bizonyítványt adjak arról, hogy elmebeteg?
- Csak azzal lehet kérni a gondnoksági eljárást.
- Micsodát?
- Hogy gondnokság alá helyezték.

Előbb rácsodálkozott, aztán egyszerűen végtelenül megsajnálta ezt a kis pusztai te-remtést. „Hát már ezeket is tudod? Gondnokságot? Eljárást?”

– De hát hogy vizsgáljam én őt meg? Idejön hozzám? Én csak azt vizsgálhatom meg, aki megkér rá, aki megengedi.

- Kell is annak vizsgálata! Látja azon mindenki, hogy nincs ki neki teljes négyre! Olyan durván mondta, hogy utána maga is belepirult.

Erre ő ezt mondta, akaratlan visszavágással:

– Mindenki talán mégsem! Azok például, akik kaptak tőle valamit, egész rendben valónak tarthatják a viselkedését! Meg azok, akik eztán remélnék tőle valamit. Hajaj! Azok csakis ezt a viselkedést tartanák normálisnak!

Piroska elvesztette biztonságát. Csak némi idő elteltével szólalt meg:

- Amíg nem az övéket osztaná!

„Egész jó fejed van”, gondolta Ángyán. S emiatt külön is megsajnálta a fiatalaszszonyt.

- Szóval csak a bizonyítvány kellene.

Piroska élnéket belebólintott a szavába. Így hát ő valamivel hidegebben fejezte be:

- És ha én sem volnék meggyőződve arról, hogy nem beszámítható?

Piroska nem felelt.

- És ha sikerül az az eljárás? Mit csinálnak vele? Bezáratják?

– Dehogysis! Akár itt is maradhat.

- Hát akkor minek?

– Ne prédálja a készet!

- De hisz az övé! Ő szerezte!

– Akkor se prédálja!

- De miért ne?

– Mert az nem arra való!

Belepirult, ebbe is, ezt meg olyan haragosan mondta.

Ángyán mosolyogva Piroska felé kínálta a bádogdobozt.

- Hát mire való?

A fiatalasszonyt megint előntötte a harag vörössége.

- A doktor úr csak tréfál! Pedig nagyon jól tudja, hogy ez nem tréfa!

„Milyen csapdába zuhansz még?”, gondolta Ángyán, s most azon mosolygott, meny-nyire megesett a szíve ezen az asszonyon. Kedve lett volna megsimogatni, mint egy kisgyereket. Felnevetett.

– Meglehet, hogy tréfálok! De attól még az én pártomon lehet az igazság. Jó, becuk-juk Juliska nénit, a vagyon egyben marad. S maguk még gyűjtenek is hozzá. Azazhogy maga. Még jobban beleadja a vérét, a jókedvét, a fiatalságát, minden gondolatát. Akkor mi történik?

- Szóval ki tetszik adni?

S most Piroska is elmosolyodott.

„Ha hegyi szakadékba zuhanna, éppígy sajnálnám”, gondolta Ángyán. „Éppolyan baleset érte, csak itt nehezebb a segítség. Ha ugyan lehet még segítség.”

- Legszívesebben magáról adnék ki betegségi bizonyítványt; legnyugodtabban.

Piroska gyanakvoan nézett az orvosra; aztán körültekintett.

Először volt itt. Az alacsony parasztszobába zsúfolt rendelő a használt holmik budai boltjait idézte. Volt ugyan benne műtőszék is, repedezett bőrrel bevonva, és fogfűrőgép is, még lábbal hajtós, de legtöbb volt a könyv. De köztük tömzsi fehér üvegek a meny-nyezetig emelkedő polcokon. A téglékhez, az egymásra állított mintadobozokhoz csak az orvos nyúlhatott. Ezenek vastagon ült a por. A szeszláng nagy tálcáján elmosatlan üvegburák heverték; nem lehetett tudni, melyik szolgál vegyi vizsgálatra s melyik kávéfőzésre.

Mindez a rendetlenség és mosatlanság, amely szinte hívta az asszonyi kezet, visszaadta Piroska biztonságát. Majdnem gúnyosan fürkészte az orvost. Az állta a tekintetét, derűsen.

– Gondolhattam, hogy hiába jövök a doktor úrhoz – mondta végre szívfájdító közönségséggel. – De van még más orvos is a világon – tette hozzá még közönségesebben, hogy Ángyán szíve ettől már nem is fájdalmat, hanem tompa bizsergést érzett.

S ráadásul az asszony felhúzta a vállát, s nyúlt zsebkendője s pénztárcája után, amelyet magával hozott.

„Nem láttam, de bizonyos, hogy a száját is elhúzta”, gondolta az orvos, miközben szelíden visszaerőltette a székre. „Milyen útra tévedsz még, merre zuhansz lejjebb? – fűzte tovább gondolatait. – Fáj ez a legurigázódás-bukfencezés a sziklákon? Nem, ez ilyenkor még nem fáj.”

Elfogta a vágy, hogy megtudja, mennyi közönségségre képes még ez a sápadt kis asszony.

Megpaskolta a keze fejét, úgy, ahogy nyájaskodó orvosoktól látta, de amit ő sose szokott.

– Eh! – rántotta el kezét Piroska. Szája sarkában valóban ott volt a gúny ideges torzulása.

„Mivel tarthatnálak vissza? Hogy akadályozhatnám meg ezt a zuhanást? Ezt a züllést? Ki felel ezért a szegény teremtésért? Mit kapott ez az élettől?”

Izgatott lett; mint mindig, ha szenvedést látott. A mások lelki szenvedése még jobban megszorította a szívét, mint a testi; azt még kevésbé tudta úgy kikúrálni, ahogy szerette volna, ahogy lelkiismereti furdalást érzett rá.

– Így. Lehet erről nyugodtan is beszélgetni.

Piroska szemében megint megjelent a ráeszmélésnek az a romlott, mocskos fénye. „Pénzt fog kínálni.” S Piroska valóban ezt mondta:

– Persze hogy meghálálnánk.

Merően az asszonyra nézett; olyan izgalom lepte meg, hogy harapni kellett egyet a szája szélén.

Volt egyszer egy tüdőrákos betege, egy nála jóval idősebb asszony; a türelmetlen család szinte noszogatta a sírba, s az asszony igazat adott nekik. Emberi tekintetben soha nem látott még annyi értelmet és fájdalmat, akkora mennyiséget az emberi belátás e két eleméből. Ő ennek az asszonynak majdnem szerelmet vallott. Az pedig mosolyogva várta a halált, azt is megértette, hogy azt a vallomást nem vigaszképpen kapta.

Ilyenfajta érzés lepte meg most is. De ez az asszony itt az egészségtelen fakóságában is szép volt és fiatal. Kimerült volt, elhanyagolt. S micsoda elhanyagoltság volt bensejében! De csak ettől is közelebb érezte magához. Keze fejére tette újra a kezét. Piroska erre ezt mondta:

– Megfizetjük a fáradságát, afelel nyugodt lehet a doktor úr.

A hangsúly közönségségébe most bizalmasság vegyült. Ángyán – keze még mindig az asszony kezén – egy pillanatra lehunyta szemét. „Csak a magyarnak van más szava a

szeretetre és a szerelemre; tán ezért nem lett szívében sohasem keresztény.” Meg tudta volna csókolni az asszony vértelen s még mindig gúnyra álló ajkát. De nyomban ezt gondolta, orrán át eresztve ki a hangtalan nevetésre gyúlt levegőt: „Húsz kilométer körzetben én vagyok az egyedüli keresztény! Szépen állunk!”

Szelíden összekulcsolta ujjait az asszony keze fején.

Az csak most hökkent rá valamire. Szemében a fény nem volt oly egyértelmű.

„Mi szeretetben lehetett része? S milyenben? – gondolta az orvos. – Legegyszerűbb volna tán, ha üzletként kínálnám neki. Aztán később áttérhetnénk az én szóhasználatomra.”

De már kezdett maga is belezavarodni ebbe a furcsa helyzetbe.

Elengedte az asszony kezét, s felállt. Erre Piroska is felállt.

– Nem olyan könnyű erre a dologra más orvost találni. Itt én vagyok az illetékes. De ajánlok egy vásárt.

S csak mosolygott az asszonyra: kimondja-e, ne mondja.

– Tudtam én, hogy megegyezünk a doktor úrral – mondta az olyan tárgyilagosan, olyan anyagiasan, hogy sose lentebb.

Erre ő hozzálépett, és átölelte. Piroska riadtan nézett a szemébe. Erre ő ezt mondta:

– Juli nénit valóban nem kell megvizsgálnom. Őt, aki az „ajándékokat” adja, ismerem. De azok, akik az „ajándékokat” kapják? Mert azoknak is lehet ám itt szavuk! Azokat nem ismerem annyira. Ettől teszem függővé, kiadom-e a bizonyítványt.

Az asszony durván kibontakozott a karjából. Ő meg ismét elnevette magát csak úgy az orrán keresztül.

– No és attól, amire maga is példálózott az előbb: hogy mi lesz az én jutalmam.

És elmondta az ajánlatát.

Piroska hátrálva hallgatta.

– Oh, oh, szégyentelen – ismételte a felháborodástól pirosan. Hátrálva érte el az ajtót, úgy tapogatta ki a kilincset; hátrálva lépett ki a szobából, noha az orvos egy lépéssel sem ment utána.

Visszaült a székre, arcát tenyerébe takarva térdére könyökölt.

Nem lehetett tudni, hogy nagy közökben a nevetés mozdít-e egyet a hátán vagy a sírás. Ő maga sem tudta.

Tíz perc is eltelt. Ekkor csóvált egyet a fején, s felegyenesedett. S állt is fel nyomban. Kint a konyhában viszont félreérthetetlenül zokogott valaki.

Ángyán megújultan sietett ki. Úgy vezette vissza a szobába Piroskát fél karral átölelve.

24

Pasztobányi Döncit mamája segítette. Raynald Tibor az unokanénjei, a kis Fábján, a segédírnok a szülei konyháján élt. Latinkovics Laci, noha elvégezte a jegyzői kurzust, a kor szava szerint, semmivel sem volt biztosabb egzisztencia, mint ők. Ráadásul árva volt. Toronymagasságban állt mégis fölöttük. Tekintélye volt.

Lakásának köszönhetette. A lakásra mindig sokat adott, pályafutása azelőtti falvaiban is. Volt már ösztöne rá.

Ambíciózus közhivatalnok vidéken lehetőleg hivatala tőzsomszédságában lakjék. Megérkezése napján, a községházáról kilépve a fiatal segédjegyzőjelölt rögtön az első portán befordult, nem kaphatna-e szobát hónapszámra. A hajdani kismemesi kúriát akkor már évtizedek óta egy módos parasztcsalád lakta, Zsigóék. Latinkovicsnak sze-

rencséje volt. A hajdani nemesúr nyolc-tíz családtag számára tervezte az L alakú házat; Zsigó Albertnek meg mindössze egy gyermeke volt, egy lánya. Latinkovics jó telítettségű ösztöne egy pillanat alatt megkapta a sugallatot, hogy itt nem szabad krajcároskodnia. Megérezte, hogy a háziak megnézik őt, s nem azért adják ki neki a nagyobbik utcai szobát, a külön bejáratút, mert a pénz kell nekik.

A lány tömzsi volt, parasztos, mellesleg még nagyon fiatal is, alig tizennégy-tizenöt esztendő. Az a bizonyos finom ösztön Latinkovicsot már régóta félreérthetetlenül felvilágosította arról, hogy parasztlány neki sem házastársul, sem alkalmi szerelmi társul nem kellhet, nem még mámoros állapotban sem.

Más ösztönünkre hallgatni és ösztönünkkel dolgozni, illetve dolgoztatni. Ösztönei biztos uraként Latinkovics a jó kártyás gyors számításával vágott be, amikor kérdésére, hogy mi lesz a lakbér, Zsigóné azt felelte, hogy csak nem veszünk össze rajta a segédjegyző úrral.

Latinkovics havi fizetése nyolcvan pengő volt. Ebből a menyődi társadalmi s illendőségi követelmények között emberi módon még csak koplalni sem lehetett. Bődör Dezső százat keresett, fűtyült az öltözködésre, s mégis olyan volt, mint a giliszta.

El kell ismerni, Latinkovics nem félt a koplalástól. Sőt: valami virtussal tudta gyakorolni. Nem pusztán a maga érdeméből.

A korszakok általában fájdalmaikból gyúrnak erényt és művészetet. E korszak nem csak azt érezte művészi teljesítménynek, ahogy egy bankárné végigmozgott a Ritz asztalai között. Közép-Európa nagyvárosaiban öles falragaszok hirdették, hogy megfelelő belépődíj fejében hol lehet gyönyörködni azokban a koplalomművészekben, akik hatóságilag lepecsételt üvegkalitkában, hatósági orvosok ellenőrzése alatt már huszadik vagy harmincadik napja nem ettek egy fél falatot sem.

Latinkovics oly elegánsan, olyan könnyedén, mondhatni olyan bőkezűen tudott koplalni, ahogy egy középkori lovag állítólag meghalni tudott a várúrnőért. Ám egy hónapra rá, hogy Zsigóékhoz költözött, már naponta háromszor étkezett, mégpedig a saját külön szobájában. Maga Zsigóné tette le kifogástalanul megterített asztalára a kettős tányért, az evőeszközt, oly halkán, ahogy a hívók az áldozatot helyezik az oltárra.

Ha valaki meg tudta volna csinálni azt a varázslatot, hogy a segédjegyző Latinkovics Lacit és a Zsigóéknál lakó Latinkovics Lászlót egymás mellé teszi, mondjuk egy vasúti fülkében, nemcsak hogy idegen nem fedez fel köztük hasonlóságot, hanem ők ketten sem ismernek egymásra; legfeljebb az egyező hajszínt, orrot és nyakkendőt furcsállják meg kölcsönösen egymáson.

Latinkovics otthon nem volt alkalmazkodó, nem volt szolgálatkész. Még csak udvarias és beszédes sem volt. Goromba sem volt. Úri volt; pontosan olyan módon, ahogy Zsigóék az úriembert elképzelték.

Vagyis hát mégiscsak alkalmazkodó volt, de azon a felső vagy belső fokon, amelyről mi magunk sem tudunk. Természetesen, színészkedés nélkül volt úr. Az a fajta úr volt, akire azt mondják, született úriember.

A derékszög alakú ház udvar felőli részét oszlopos tornác futotta végig. Ebből nyílt Latinkovics szobája. A tornácnak ezen a felén addig búzászsákok, hirtelenében betett hordók foglalták a helyet, arrébb egy kiérdemesült szuszék. A padlásra, a pincébe kerültek. A tornáctól a kapuig az udvart naponta söpörték. A baromfiak drótkerítését megjavították. Két hónap múlva a tornác addig fehér falát Czecei, a kőműves piktor módra festette ki; a szabályosan megismétlődő sárga alakzatok ágon ülő madárkát ábrázoltak. Valahányszor Latinkovics otthon volt, a háznak ezen a részén meghalkult a szó.

„Hátha ez lesz a vőnk”, gondolta Zsigóné az első találkozás első öt perce után. A fiú olyan vékony volt, olyan finom, mint a konyha falára készült színes nyomatok vőlegényei. Haja, mint a zsenge kukoricacsévéből kilógó bajusz. Később képtelenségnek érezte ezt a gondolatot. A sublót teteje vásárfia csecsebecsével – hamutartót őrző tiroli menyecskékkel, apró cserépkulaccsal, hőkezelt üvegből készült virágvázzakkal – volt tele. A fiú ezekhez támasztotta a fényképeit: egy ezredest, egy puskás-vadászruhás idősebb hölgyet, ugyanazt a hölgyet egy velencei gondola előtt; egy póniló hátán ülő kisfiút. De aztán, két-három hónap múlva, Zsigóné ismét visszatéregedett ahhoz a gondolatához, hogy ez a csokornyakkendős tiszta fiú legyen egyszer a Jolánka férje. Nem volt más választás.

Zsigóék az első világháború tette módossá, mégpedig a kegyetlenebb eszközeivel. Az egy szem nagybácsik, unokatestvérek csomóba hulltak Galíciában, a Doberdón; a földek, házak, szőlők harmadik ágról is az óvatos Zsigó Albertra szálltak, akinek – mint nyíltan is mondogatni szokta – megállapodása volt a golyóval, hogy kölcsönösen elkerülik egymást. A háború után Jolánka polgáriba került, előbb a regölyi, aztán a pincehelyi apácákhoz.

Ez elkerülhetetlen volt. Azon a szinten, ahova a gazdák között fölkerültek, egy-két polgári éppúgy ki volt osztva a lányokra, akár a büszkeség. A téli s tavaszi iskolaszünetekre a lányok fokozatosan félcipőben, rövid fehér harisnyában, berakott rövid szoknyában, matrózlblúzban tértek meg a faluba. Ez volt az aranyhíd. Ez adott jogot arra, hogy ezek a módos gazdalanysok, ha az alkalom úgy hozta, kalapot is tegyenek, akárcsak az intelligencia lányai.

A süldő lányok tetszelegve, vidáman tolongtak ezen a hídon. Maguk sem sejtették, milyen kegyetlen csapdába sétálnak bele.

Ez a csillogó híd nem vezetett vissza a földre.

Ki vehetett feleségül Menyődön egy olyan lányt, akinek családja ugyan parasztéletet élt, de aki maga már felhúzott orral ment el az istálló előtt, sőt a nyári nap elől is az első szobába húzódott, kezében a legújabb Színházi Élettel vagy Új Időkkel? S ha csak egy ilyen lány lett volna Menyődön. Tucatnyi volt belőlük minden évjáratban, közékük számítva azokat is, akik hozzájuk hasonultak anélkül, hogy kitették volna lábukat a faluból. Mire előtt külön csoportban sétáltak, vasárnap délután zsúrokat tartottak, kicserélve az előbb említett szellemi termékek példányait és híreit. Saját öccsük vagy bátyjuk – ha véletlenül volt egynél több gyermek is a családban – gyanakodva kerülgette őket.

A fiúk, ha mégoly módosak voltak is, nem mentek iskolába, s dolgos, kemény asszonyt akartak, a magukéhoz hasonló családokból persze. Nem mintha ők dolgosak és kemények lettek volna. Épp azért kívántak ilyet, mert a kétkezi munkától őket magukat is kezdte már eltávolítani az ízlésük, a rátartóságuk, no meg az, hogy lehetett módjuk rá. Őket más oldalról kerítgette az úrhatnáság.

Mindebből a lényeg az, hogy valahányszor Latinkovics délután hazament, Zsigóné sokféle halk rendelkezése, suttogása közt előbb-utóbb ez is elhangzott.

– Jolánka! Hol az a lány? Jolán!

Ha nincs európai búzaválság, Jolánnak is zongora elé kellett volna ülnie; ki volt szemelve már a zongora helye is a „tele háló” hatalmas, fényes szekrényei között, amelyek asszír-babiloni síremlékekre emlékeztettek. Így kézimunkához kellett ülnie, hol a tornác tulsó felén, amelyet Zsigóné verandának rendezett be maguknak, hol az udvar közepén álló régi szaletliban, amelyet ugyancsak rendbe hoztattak Zsigóék.

Jolán szeretett kézimunkázni, és tudott is. Engedelmes is volt. Egy perc múlva ott görbedt tűi fölé, ahova ültették. Kezdetben megsejdtette, mire is van odarendelve.

Aztán megszokta, akár magát a kézimunkázást, amely a kezdetén szintén nem volt ínyére.

Latinkovics megérezte a finom pókfonalakat; de érezte azt is, hogy azokon ő kedvére, sértetlenül fog lépegetni. Végeredményben így lelkileg is jól érezte magát. Hevert a díványon, a szellemi termékeket ő is elolvasta, olvasott egyebet is. Át-átsietett a községházára, még estefelé is, komoly arccal, mint akinek valami adatra van hirtelen szüksége, vagy valami gyorsan elvégzendő munka jutott eszébe. Szükséglete végzésére járt át, mert röstelt a lány előtt lemasírozni Zsigóék udvar végi kis kőfülkéjébe. Ha már a községházán volt, szobájába is beült legalább egy ráadás cigaretta idejéig. Visszajövet váltott egy-két szót Jolánnal, annyit, amennyit ösztöne szinte patikamérlegen esetenként előírt.

Aki ingyen kap valamit, annak viszonzásul voltaképpen csak egyet kell adnia. Hogy az ajándékozó ne haszonlesésből adjon, hanem megkapja azt a természetes örömet, amelyet a nemes adakozás fakaszt. Zsigóné mesterkedését az ura is megsejdtette. Nemcsak azért nem szólt ellene, mert az asszonyi dolgokba nem szokott beleszólni. Hanem azért sem, mert azt is tudta, hogy a fiú csaknem teljesen ingyen él náluk, és noha nagyon is takarékos volt – nem sajnálta ettől a hamar tekintetű, ettől a parasztok társaságában oly határozott szavú legénytől. Nem kis dolgot kapott tőle. Ritkán kerültek össze; leginkább még a községtanácsban. De ott ez a fiú őt kedves házigazdának szólította, és az én kedves házigazdámként emlegette.

Latinkovics fizetett Zsigóéknak. Rögtön beköltözése másnapján átadott az asszonynak egy negyedrért összehajtogatott tízpengőt. A markába nyomta, másról beszélve, mint valami mellékes és ugyanakkor szégyellni való dolgot. Ezt az első félév folyamán többször megismételte. Az összeg mindig tíz pengő volt, de az átadás a kezdet borraavaló-szerűségétől oda fejlődött, ahogyan abban a korban a sikeres teljesítményük után a sebészeket, az előadókat és a megvesztegetett köztisztviselőket volt szokás tiszteletdíjban részesíteni. Zsigóné követni tudta a fejlődést. Meghatározott összegről még egy év múlva sem esett szó.

Ha Latinkovics elkerült Szekszárdra vagy Dombóvárra, hozott egy doboz cukorkát. Még a dobozát is eltették.

Zsigóné meg ki-kikérte lakója tanácsát.

Ki-kikérte Jolánka kelengyéje ügyében is. Ez volt a pókháló finom szála. Latinkovics készségesen szolgált tanáccsal, ráment a fonálra, de a végén most is ügyesen lelépett róla:

– Az illetékes a szóra persze a boldog vőlegény lesz.

Tekintetéből lehetett volna csak kiolvasni, magára gondol-e vagy másra; hogy elutasítja-e vagy erősíti-e a gondolatot. De tekintete, arca hideg maradt.

Zsigóné nem adhatta meg magát. Nyaranta otthon még mezítláb járt – ha úgy fordult, az istállóban is –, s a konyhaküszöbre ülve jókat tudott vacsorálni a térde közé fogott aludttejcsöcsből; de az érettségivel ő is pontosan tisztában volt.

Az érettségi szellem- és népzüllesztő hatásáról méltó képet festeni, ez a hálás vállalkozás még senkinek sem jutott eszébe. A műveltségnek ez a különös népbetegsége azon a területen pusztított – csak épp az ellenkező oldalon –, amelyen az írástudatlanság; volt olyan végzetes, mint az, legalábbis a századelő Magyarországon. A tudás kompromittálása volt. Menyődön csak érettségizett ember számított úriembernek. A közhiedelem az érettségit tartotta az első, külső kapunak a társadalom úgynevezett felsőbb osztályaiba.

Az érettségi afféle nemesi levél volt, azzal a különbséggel, hogy nem bölcsejébe kapta az ember, hanem nyolc évig kellett görnyedezni, derékból előre-hátra hajlongani érte egy olyan rossz illatú teremben, amelynek padjai is a gályarabok ülőhelyére emlékeztettek. A felsőbb osztályok szemében már rég nem a bacchaloreatus számított, hanem a pénz. E hajdani szellemi rangnak – ahogy történni szokott – igazából a fölfelé ácsingózó rétegek előtt volt szemkápráztató fénye. Lefelé lebegő útján Menyődre ez a csábító ragyogvány körülbelül azokban az esztendőkből jutott el, amikor az a szertelenül szétálló szoknya, amely a krinolin utánpótlás volt, vagy az a vállra borított könnyű selyemkendő, amelynek két csücskét Zsigoné pontosan úgy kötötte meg hátul, ahogy Staelné vagy Bonapartené, képmásaik tanúsága szerint. Szellemi fertőzésének hatása itt is a tömegmánia határán járt. Elképzelhetetlen volt például, hogy egy jegyző lánya olyan emberhez menjen feleségül, akinek nem volt érettségije. Ha egy tanár vagy egy ügyvéd fia nem tett érettségit, az csaknem olyan bukás volt, mintha ráadásul sikkasztott is volna. Mocsányban egy pusztáról hozott menyecske – egy botos ispán lánya – öngyilkosságot kísérelt meg, amikor a lakodalom után megtudta, hogy férje vasutas-egyenruhájának gallérszegélyén az ezüstcsík csak négy középiskolát jelent, s nem nyolcat, nem érettségit! A tehetősebb iparosok és kereskedők lányai már ártatlan süldőkori csacsogásaik alatt aszerint osztották ketté a fiatalemberek világát, hogy kinek van meg az érettségije s kinek nincs. Varsádon egy állatorvos kitagadta a fiát, mert szégyenében s megriadtságában nem volt hajlandó nekimenni a pótérettséginek. Bajszos legényeket félholtra pofozni csak azért, mert görög nyelvből elégtelent vittek haza, országra, illetve földrészekre terjedő szülői szokás volt. Tán szükséges még hozzátenni azt a később érthetlenné válható körülményt, hogy aki pofozta vagy botozta őket, ógörögül az apa sem tudott, és nem is óhajtott tudni egy betűt sem. Hogy kinek volt meg az érettségije s kinek nem, az Jolánka barátnői körében is minden alkalommal félreérthetetlen pontossággal megtárgyaltattak. Néhány szellemileg-gazdaságilag hátrább maradt országban a mánia horgát maguk az uralkodó osztályok, a kormányok vezetői is lenyelték, szem elől tévesztették a pénz közvetlen mindenhatóságát, rövidebb-hosszabb időre bedőltek a körülményeskedésnek, a látszatnak.

Olyan törvényeket hoztak, mintha a hivatalok elnyeréséhez valóban tudás kellett volna! A kaszárnnyakban az újoncokat éppúgy kettéosztották, s másképp kezelték, akár a nemes-nemtelen szempontok idején, de úgy tettek, mintha itt is a műveltséget vették volna mértékzsinórnak. A Monarchiában a munkás- és parasztfiú három évet katonáskodott; aki érettségizett, az egy évet, de azt is kivételes helyzetben. Tiszt, még tartalékos tiszt is, csak az lehetett, akinek megvolt az érettségije. Az szavazati joghoz is másképp jutott. „Az ember a bárónál kezdődik” – csomagolt nyegle burokból kemény osztályigazságot egy felvilágosodás korabeli szólásmondás. Az ember most annál kezdődött, aki érettségit tett: nagyjából az érezhette magát úgynevezett teljes jogú állampolgárnak. A többi – kimondhatjuk – valami enyhe bélyeget viselt. Szó sem férhetett hozzá, Jolánka csakis érettségizett emberhez mehetett.

Latinkovics Laci átment azon a bizonyos felsőbb világba nyíló kapun, azon a híres vizsgán, amelyet vizsgának csak azért lehetett nevezni, mert arra a vizsgázandók elsősorban is a csalóképességükkel készültek föl, a csalás, azaz a vizsga szerencsés megúszása után pedig egy óriási hazugságról kaptak pecséttel, seregnyi aláírással ékített okiratot, hogy röviden szóljunk. Ógörögül Latinkovics Laci sem tudott, még olvasni sem, abból az egyszerű okból, mert ógörögül a megyében – görög tanárját s a többi intézet valamennyi görög tanárját sem véve ki – egyetlen lélek sem tudott, de nem is akart tudni. Ám Latinkovics

véletlenül – egy sokáig húzódott vörheny kínzó emlékeképp – az egyszeregyet sem tudta, főleg ott, ahol a hét és kilenc lép a vetélőbe. A fizika képletei közül néhányat tudott; azokat tudta – azokat vágta be –, amelyeket képtelen volt megérteni; a megértetteket viszont elfeledte. Legtöbb még a történelemből és az irodalomból ragadt meg benne a tanárok magyarázata nyomán: a figyelemre, mások gondolatainak átvételére, arra a szellemi hajlékonyságra, amelynek később annyi hasznát látta, már gyerekkorával megvolt a képessége. Ha nincs érettségi, Latinkovics nyilván pótolja műveltsége hiányait, érdeklődő természet volt. A fizika tudására például épp azért nem kapott soha ingert, mert az idevágó tudásról annak idején bizonyítványt kapott, mégpedig oly előzmények után, amelyekre gondolni sem szeretett. Tudott biztosan, fennakadás nélkül egy sereg értelmetlen szöveget – a tárgyesetet kívánó latin idő- és helyhatározók versikéjét, Kölcsey egy körmondatának és Kossuth egy képviselőházi beszédének elejéből, valamint az első magyar nyelvemlék elejéből néhány sort és – itt említendő, mert ezt is abban a rossz illatú tanteemben sajátította el – fél kézzel cigarettát sodorni. De nem is erről volt szó! A lényeg, amit az az iskola, az a tanítási rendszer nyújtani akart, azt ő is megkapta. Az önérzetet arról, hogy tud; tudja azt, amit úriembernek tudnia kell. S ezt valóban példásan tudta. Nem ejthettek előtte semmi olyanról hangot, amire ő benső, igazi érdeklődéssel, a megértéshez szükséges alázattal hegyezte a fülét. Megtanulta, hogy a nem tudásban csak egy veszély van, a rajtakapás; igen okos ösztönrel az utóbbi ellen vértette föl magát.

Zsigó Jolánka barátnői is csak érettségizett emberhez mehetek férjhez. Hozományuk erre a rangra emelte őket. A lányoknak, főleg, ha egy-egy szemrevalóbb eshetőségről esett szó, elég lett volna a pusztá papír – merthogy így mondjuk, az ifjúság még az idealizmusban él –, de az apai tekintetek mélyebbre láttak. A világ nem csak a búzaár irányából repedezett. A népek még csinálták a hókuszpókuszt a címek és rangok körül, de aki a pénzhez értett, az kezdte érteni már Menyődön is, hogy abba a felsőbb világba való belépéshez a pusztá érettségi nem elég, nem annak esztergályozottabb foka, a doktorság sem. Nem bizonyos, hogy azok viselői falon belül lehetnek.

Latinkovics Lacinak az igazi vizsgálója az volt, hogy őt mindenki első tekintetre a bejutásra kiszemeltek, a valódiak, mondhatni a valódi érettségizettek közé számítsa. Ezt szolgálták a sublóra állított fényképek is: íme ő már születni is abban a felsőbb világban született. S állása volt. S bár az az állás alig volt biztosabb, mint Pasztobányi Döncié vagy a kis Fábjáné, ő úgy bele tudott abba helyezkedni, ő azt úgy tudta hordani – ahogy különben a ruháiba is bele tudott helyezkedni, ahogy azokat is hordta! Zsigó Jolánka Menyődön csakis Latinkovics Lacihoz mehetett feleségül.

Zsigóné nem mulasztott el egy alkalmat sem, ha szálát eresztetett.

– Nézze már csak, mit kínálnak itt megint nekem – mondta a segédjegyzőnek ismeretségük körülbelül második évfordulóján.

Előkelő ember egy kérésről se feledkezék meg, viszont egyet se teljesítsen azonnal, mert inas dolga az első szóra ugorni. Latinkovics szokásához híven legalább estére akarta halasztani igen lekötelező mosolyok közepette az asszony által említett holmi megtekintését; annál is inkább, mert sejtette, miféle dolgokról akarja az ismét a véleményét.

Mielőtt azonban a szívélyes mosolyai közepébe odahelyezte volna az éppoly szívélyes pillanatnyi visszautasítást, elfoglaltságára hivatkozva – mert az előkelő emberre az is jellemző, hogy előre minden perce mindig le van foglalva, s az időt úgy kell „szakítania” magának –, ezelőtt szerencsére még idején elméjébe villant egy fontos körülmény.

Előző este történt, hogy Ökrös a nagyvendéglőben tájékoztatta az értelmiség tagjait a levanteoktatói állás helyzetéről; arról, hogy a fizetés is és ezáltal az oktató személyének megválasztása is a községtanács, vagyis a falu módos gazdáinak kezében van.

Zsigó Albert Menyőd egyik leggazdagabb gazdája volt. Bíró csak azért nem lett, mert ez a köztisztelőben, már-már közretegésben álló, szívós akaratú, jó beszédű ember elsápadt, verejtékezni és hebegni kezdett, ha tízfőnyinél nagyobb gyülekezetben kellett megszólalnia. El is kerülte, s fogyatékosága szerénység számba ment, érdemei látszatát növelte. A községet azért – már csak vagyona erejénél fogva is – ő igazgatta egy másik vagyonos Zsigóval együtt, aki szintén nem vállalt bíróságot, de egész más ok miatt.

Annyi idő alatt, amíg egy elkezdett mosoly hidegebbre vagy melegebbre fordul, Latinkovics agyán átsuhant mindez és még hozzá vagy hárommannyi.

– Boldogan! – mondta tehát, s megolvadt mosolyát megtoldotta még egy szolgálatkészséget kifejező gyors és széles karmozdulattal is, olyannal, amely lábbal végezve pukedli lett volna.

Bementek Zsigóék ünnepi szobájába. Latinkovics tán egyszer járt itt, megérkezése idején; kerülte házigazdáival a túlságos összelepedést. Meglepetve nézett körül.

Először is a tálalóra felsorakoztatva három fémtálcán állt meg a szeme. Mindegyiken kávéscésze, tejes- és kávéskancsócska, egy kistányér a cukornak. A középfajta kávéházak és vendéglők szokásos készlete. Kériéknél sose látott ilyesmit – a kávé ott csupaszbögrében tették a vendég elé –, de rögtön kitalálta, hogy mindez csak onnan kerülhetett ide. Talán még a hajdani berendezésükből maradt meg, használatlanul, valami kamra polcán.

De ilyet megvenni! Mít képzel ez a buta Zsigóné? Hogy úgy tálalja fel majd vendégeinek az uzsonnakávé, mint a kocsmákban?

Hirtelen eszébe jutott az az ezüstitóra, amelyet ő azért nem vett meg, mert nem volt pénze, de amelyet Pasztobányi óvatosságból utasított vissza.

Eszébe jutott, milyen hangon tárgyalták meg előző este az öreg Kériné históriáját.

Két szék volt egymás mellé állítva, s azon fehérnemű, közlőről megnézve csupa-csupa gondos horgolás, hímezés, áttörés; asszony tudhatja csak ennek a sokfajta kézügyesség szülte dolognak a nevét. Terítők, szájkendő, zsebkendő.

– Elég finom ez? – kérdezte Zsigóné. – Hordják az ilyesmit? Mert én elég régieknek nézem...

Latinkovics csak állt. Mosolyát megint nem tudta, milyen irányba kormányozza.

– Krajcárokat kérnek érte. S van itt még egyéb is.

Latinkovics nem szólt semmit. Ösztönére bízta magát. Mosolya ettől hirtelen olyan olvadóra melegült, hogy szinte sercegett. Két karja elragadtatott mozdulatot tett.

Kisietett a szobából.

Zsigóné szintén ösztönén át érintkezett a világgal. A mosolyra mosollyal felelt. Enyhébbel ugyan, de még sosem érezte lakóját ilyen közel magához, a családjához, Jolánkához.

A boltajtó előtt kétlépcsőnyi emelkedés volt. Kurucz Ferenc ezen sétált föl-alá. A teste mozgását, a termetét élvezte ő is. Ez a termet olyan volt, mintha jól megrázták és földhöz ütögették volna, akár valami zsákot: mindene lejjebb volt a szokásosnál; a fej a vállba csúszott, a mell a gyomorba, a has a két comb közé. Mintha minden lépéssel összebb rázó-

dott volna. Kurucz Ferenc szeretett boltja ajtajában állni, vagy fel-alá sétálni a boltajtó küszöbélzékén; de nem boltosköpenyben, hanem valamelyik jó szövétű öltönyében.

Így rögtön nyilvánvaló lett, szétaradt, de szinte a felhőkig, hogy bent a pult mögött segéd áll, s ő – tulajdonos.

Felesége a pénztárban ült; úgy, ahogy Kurucz úr megkívánta: berizporozva és kibodorítva. Felesége neve a faluban: Bergerné. Kurucz Ferenc egykori főnöke özvegyét vette nőül.

Azokban a percekben, amikor nem közelített vevő, hajóskapitányok jöhettek volna Kurucz Ferenchez leckét venni abból, mint sétáljunk a parancsnoki hídon, amidőn hajónk szélcsendes óceánok vizét hasítja.

Ha közelített vevő, még Latinkovics is odajöhetett volna leckét venni, mint kell valakit visszautasíthatatlan, mindazonáltal feltűnés nélkül való udvariassággal bebocsátanunk magunk előtt egy ajtón.

Bárki volt is a vevő, megkapta azt az udvariasságot; az ilyenfajta udvariasság nemcsak annak kölcsönöz tiszteletet, aki kapta, hanem még inkább annak, aki adta. De vevője válogatta, hogy ki után lépett be maga Kurucz Ferenc is az üzletbe.

A vevő ezúttal tizennégy-tizenöt év körüli hajadon volt. Mezétlábas volt, ennek nem járt volna főnöki kíséret. De Kurucz Ferenc, attól a sajátos szimattól indíttatva, amely a kereskedőt a rendes embertől megkülönbözteti, e jelentéktelen csitri nyomán is bement az üzletbe. Szimata nem csalta meg.

– Kannát kérek – mondja a lány. Mindkét keze a kendő alatt.

– Milyet parancsol? – kérdezte gépies előzékenységgel a jól betanított segéd.

Kurucz Ferenc némán felmutatott a mennyezetre. Ott függtek a kannák. A segéd egy kampós rúddal leakasztotta ügyesen azt, amely felé a tulajdonos ujjja állt.

– És süvegcsukrot is kérek.

Keresgélt emlékezetében.

– És egy nagy ollót meg egy kicsit.

– Cukrot mennyit, kérem?

– Egy egész fél kilót.

„Ki küldhette ezt ide?” – nézett össze a pénztár és a pult.

Rögtön sejteni lehetett.

Lisztet kért a lány, majd hirtelen nekiderült arccal lekvárt és egy palacsintasütőt. Mintha ott azonmód palacsintát akart volna sütni. Nézett még a szalagok felé is, de aztán mégis a pénztárhoz lépett.

Úgy lett, ahogy gondolták. A kendője alól ez is azt a fekete fedelű kis könyvet húzta elő.

Az öreg Kériné bevásárlókönyvét.

Az asszony ingerülten kapta fel fejét arcán a rizsponnal, homlokán az örökös fejfájása ráncaival. De férje pillantására mégis átvette a könyvecskét, s egy enyhe vállrándítást vegyítve abba a mozdulatba, ahogy tollért nyúlt, írni kezdte a tételeket.

Csak amikor az a lány elcipelte a holmiját, akkor adta ki Bergerné, amit magába fojtott:

– Szólhatnál már Kériéknek!

Kurucz Ferencnek volt egy mozdulata: valahányszor üzletet csinált, vagyis befejezett egy munkát, egyik kezével le- s lesöpörte a másik kéz hátát, majd tenyerét összedörzsölte. Ezt csinálta akkor is, ha elhatározásra, vagyis szellemi munkára készült.

– Nincs jogunk tudomásul venni a belső családi ügyeiket.

– Az egész falu beszéli!

– Értésített minket valaki? Amúgy sem vagyunk jó viszonyban velük.

Ez azt jelenti, hogy nincsenek baráti viszonyban. Kurucz Ferenc azt hitte, hogy a fiatal Kériék csak náluk mulasztották el a tisztelgő látogatást. A két ház csak üzletileg érintkezett. Már csak azért is, mert az egyik a legnagyobb kocsmá, a másik a legnagyobb üzlet a faluban.

– Már eddig százhusz pengő a számla!

– Nem az én gondom. A múlt hónapban mennyi volt?

Bergernét idegesítette férjének ez a – néha negyedóráiig eltartó – kézmozgatása. Tudta, abban az időben ragadt rá, amikor maga is napszámra a lisztet mérte.

Indokolatlan dühvel felelte.

– Valami negyven!

– És kifizették?

Ez afféle oktató, megrovó kérdés volt. Mindketten jól tudták, hogy Kériék – bár két részletben – „kiegyenlítették” a bevásárlókönyv első havi „egyenlegét”; hogy Kurucz Ferenc nyelvén beszéljünk.

A felelet helyett ezért Bergerné azt mondta a fejfájósok döfhetnekjével:

– És tán azt sem tudja, hova kerül ez az áru?

Mindketten egyformán tudták, hogy a bevásárlókönyvre vett vasholmit ez a lány is egyenest Bartus Józsefékhez viszi a műhelybe vagy egyenest a házba.

Az a minden lében kanál paraszt, Bartus József ugyan csak negyedarat ad érte, vagy annyit sem. De a cukor és a liszt, meg a só, a kávé, a paprika, a füstölt és sózott hal, a rizsa, a tarhonya, egyszóval a megehető holmik mellé valami készpénzt is így szerez az, aki a bevásárlókönyvvel jelentkezik.

Kurucz Ferenc erélyesen szembenézett feleségével, s közben szembogarát egy pillanatra a segéd irányába lökte.

Ezzel adta meg a választ: nem lehet mindent nyilvánosan megtárgyalni! Hallgass!

Csak léptei, ahogy az ajtó felé haladt, azok fejezték ki, hogy egy nagyvonalú kereskedőt ilyen részletek már nem érdekelhetnek. Különb gondokat is alárendelt már ő a célnak. Annak, hogy ezt a nem is rég oly sötét, savanyú káposzta szagú szatócsboltot, amelyet máris felismerhetetlenül megmodernizált, végül olyan világvárosi üzletté tökéletesítse, aminőben ő Bonyhádon, Faragóéknál inaskodott.

De hogy mily magasra tört, arról csak egymást poroló és egymást szorongató két keze tudott volna beszélni.

Bergerné nézte a férjét, megvetéssel és gyűlölettel, anélkül, hogy ezúttal is eszébe jutott volna: három álló esztendeig leste e miatt az ember miatt Berger Géza halálát, amíg aztán elkövetkezett, ezelőtt pontosan hét éve.

Félrefordította fejét, hogy ne lássa férje elviselhetetlen kézmozdulatait, azt a szüntelen víz nélküli kézmosást. Az a képzelme támadt, hogy maga Poncius Pilátus, akinek történetével második házassága előtt meg kellett ismerkednie, maga is lisztkereskedő lehetett, mielőtt híres ítélőszékébe lépett.

26

A tavasz a vége felé járt, s a közben eltelt hónap alatt a nagyvendéglő körül az történt, hogy... annyi minden történt, hogy az ember észre sem vette tőle az idő futását; s mint ha minden tegnapi történt volna.

Piroska türelmetlen lett, majdnem goromba; ez indította meg az eseményeket.

Előbb, mintha teljességgel megfélekedezett volna az öregasszonyról. Nem emlegette anyósa megvizsgálását sem. Úgyannyira, hogy a legfrissebb eltűnéseket férje tette neki szóvá, aggodalmaskodó hangon. Erre aztán felfortyant:

– Nekem beszélí? Hát ki itt az ember? S kié vész? S ki dolga, hogy tegyen ellene?!

A fiatal férj úgy pislogott rá, mint akit álmából riasztanak.

Nem lehetett már ő sem közömbös az iránt, ami a házában történik.

Hagyján, hogy lába kélt nem egy kapcájának, alsójának, miegymásának. De meglovasították vadásztarisznyáját; vadászszékét! Szárnyra kapott az a dús zergeszakáll-bokréta, amelyet kis ezüsttölcsérénel fogva oly alkalmasan lehetett kabáthajtókához, kalapkarimához tűzni.

Puskáját, patronkészítő szerkezetét sem tudhatta többé biztonságban.

Pislogott még egyet-kettőt Piroska felé, aztán összeráncolta homlokát, s maga elé hunyorítgatott néhány sorozatot. De hiába vont a szorosabbra feje bőrét, elméje egy cseppnyi ötletet nem ejtett.

Mit volt mit tennie, legközelebbi malacvásárló körkocsikázását ismét az édes szülei lakta puszta felé irányította.

Nagydarab apja hallani sem akart arról, hogy még egyszer megkísértse akaratos szülőanyja kioktatását. Nem és nem! A szó végét sem várta meg, kelt föl az asztaltól, s ment vissza nagy főingatást mívelve a gépszínbe.

De felesége hamar átlátta, mi fenyegeti egyetlen gyermekét.

A tönk, valóban. Ha még az utolsó percekben nem tesznek valamit.

Majd ő meggondolja a tennivalót. A következő hétre kérte magához vissza a fiát.

Égő szemű, apró asszony volt, ráceredet. Az uradalom hajdanában bérszántásokat is végzett a gőzekéivel. A középső Kéri egy ilyen szántásidényből megtérve hozta magával valahonnan délről; a Dunán túlról, ahogy dunántúliak a Bácskát nevezik.

Hallgatag maradt egész életére, de az esze jól forgott.

Az ő fejében született meg az a gondolat, amely – úgy látszott – mindent megold, anélkül, hogy bárkit megbántana, vagy bárkiben – beleértve az egész falut – visszatetszést kelthetne.

Nem kell a nyanyának módot adni az ajándékozgatásra.

Mi sem egyszerűbb ennél.

Ott van az a szállóbéli szép ház; szoba, konyha, veranda.

Csak kútja nincs. De ivóvizet kannában is lehet hordani a völgyből. Mi víz kell egy öregasszonynak?

Költöztessék ki ugyanis oda. Bizonyos, hogy ott engedni fog az a már-már gyilkos tekintetű morcossága is, amivel néha a kocsmában forog, s az a szinte gyermeki örvendezése is, ahogy kifosztóit leste. Nem lesz mivel várni őket.

Hiszen van vidék, ahol szokás is az ilyen. Hogy az öregek kivonulnak a megzajosodott házból, ki a présházba, hogy magányosan készüljenek szembenézni a kaszással.

Főzögethet magának ott a nyanya; kertészkedhet, ha akar; ültethet baromfit; még malacot is nevelhet.

Kiterveztek mindent szépen. Maga a középső Kériné ment el Menyődre, hogy előadja – kellő tapintattal – a tervet a napának.

S az öregasszony mindenre igent bólintott. Felásatták neki a kertet. Vitettek ki tyúkólat, kacsáólat, nem üresen persze. Ellátták egy-két hónapra való liszttel, zsírral; s meghagyták neki, ha valami netán mégis elfogyna: csak menessen be valakit. Vagy jöjjön ő maga. Boldogan látják a fiatalok.

S adtak neki – egy régi hímzett erszényében – száz pengőt is minden eshetőségre. Eszébe se jusson, hogy megfosztják valamitől.

Két hét múlva azt a hírt kapták a fiatalok, hogy az öregasszony a felső faluvégen néhány házban koldult.

Jókedvűen ugyan, de a végső ínség, az éhkopp olyan fokán, hogy ággal támogatta lépéseit az egyik kaputól a másikhoz.

A terv előre látó kirészletezői mindenre gondoltak. Csak arra nem, hogy az öregasszonyt hová is telepítették. Pontosan azok mellé helyezték, akiből az öregasszony látogatóinak zöme kikerült. A putrik szomszédságába.

Nem kellett sok magyarázat. Az öregasszony kiköltözésének másodnapján a szőlőbeli takaros házacská egyetlen kéménye elkezdte ontani a füstöt. Egy álló hétig bodorodott belőle csaknem szünetlenül az a hófehér színű, jó illatú füst, amilyent az égő venyige bocsát.

Amit a kedves vendégek ott helyben nem ettek meg – főleg palacsinta alakjában –, azt elhordták. A bútorokat is elhordják, el talán magát a házat is, ha a visszatérő öreg Benke vad dörgedelmei vissza nem parancsolják őket.

Mint ilyentájt mindig, reménytelenül is, nyakába vette a pusztákat Habóki nevű segédféléjével valami kis aratást nézni a putribelieknek. Az ő távollétében történt a sáskajárás.

És a pénz? A pénz? A fiatalokat végül csak ez foglalkoztatta. Hova került az a töménytelen pénz? Amit ők is kölcsönbe vettek fel!

Piroska a régi hévvel forgolódott, kérdezősködött.

Nem az öregasszonyból vették ki – mert az a szóra most is befagyott –, hanem a kirtartó vendégsereg egy-két könnyebb szavú nőtagjából, hogy meghalt, ugyancsak éppen az öregasszony kiköltözésének első napjaiban, Dömötör Tódi bácsi. Annak a temetésére kellett.

A fiatalasszony sosem hallott semmiféle Dömötör Tódi bácsiról, de nem hallott a fiatal férj sem; sőt a falu újabb nemzedéke sem.

Olyan öreg volt ez az öreg, hogy már ki sem jött a lukjából. Nem volt ki eltemettesse. Csak egy éppolyan öreg felesége maradt. De a temetést az meg már csak azért sem vállalhatta, mert mással élt; válófélben voltak!

– És ha nincs a nyanya pénze, akkor nem temetik el? Akkor ki temeti el? – zihálta a fiatalasszony a visszanyelt fölháborodástól.

Valóban, ki? Rejtély. Egy szem a rejtélyeknek abban a hosszú láncában, amivé az efféle faluvégi nincstelenség élete válik az idő teltevel.

Ekkor sütötték ki azt a toldalék megoldást, hogy csak az elemi dolgokkal látják el az öregasszonyt, s csak egy-két hétre. Ellenben vásárlókönyvet adnak neki, olyat, aminővel az úri családok szokták személyzetüket a boltba küldözni; amelynek a tételeit a hónap végén egy összegben szokás kifizetni.

Ezzel aztán megszerezhet magának mindent, ami csak egy falusi nagy üzletből kikerül. Húsért, zsírért meg küldjön csak a kocsmához tartozó székbe. Ehhez is adtak neki könyvecskét; csupán ellenőrizés végett: nehogy bárki beállíthasson az öregasszony nevében.

Más megoldást már csak azért sem lelhetek, mert az öregasszony láthatóan ragaszkodott ehhez a helyhez.

Most már lehetett, jobban mondva: itt kinn a szőlőben lehetett beszélni a vénasszonnyal arról, hogy hogyan is alakítsák a sorsát. Ha nem válaszolt is mindenre, mosolygott, bólingatott. De ha csak megpendítették, hogy s mint lenne, ha visszaköltözne a kocsmába, esetleg ki a pusztára fiához és menyéhez – kis száját úgy összezárta, hogy

a merőleges ráncok cérnaöltésnek látszottak, szemében pedig az oldalforgó tekintet mintha rejtett töröket keresett volna.

Holott nem sok oka lehetett ragaszkodni új környezetéhez. Ínségében a putribeliek – a fiatalasszony felháborodva hallotta – semmit sem adtak neki. Azahogy! Cserébe adtak neki egy-egy karéj kenyeret utolsó cihájáért, maradék miegymásáért. És kölcsönbe, esküvel erősítettett hozomokra! S a vénasszony csak mosolygott; akkor és amikor üres kézzel lépett tovább tőlük; amikor az égvilágon már semmije sem volt, hitele sem!

Az első hónap sikert ígért. A nyanya kaskájával megjelenő Biczó kislányok, akik arca oly egyformák voltak, hogy csak orgonasípként nagyobb s nagyobb természetük után lehetett gondolni, melyik másik, nem hordtak el székbeli árut többet a természetesnél. Sőt, a hónap vége felé egyre ritkábban jelentkeztek.

A negyvenkét pengős fűszerszámla ingerelhetett volna egy kis hokkantást a nyelőben. De: első hónap, a mama nyilván most rendezkedik be. A végső összeg alá a fiatal férj keze írásának legférfiasabb kacskaringóival kanyarította oda: Fűzetem, Kéri. S ki is fizette, ha nem is azonnal.

Nevetségességünket – akár megcsalátásunkat – rendszerint mi magunk tudjuk meg utoljára; a dolognak valóban ez a rendje, már a fogalom természete miatt, mert hisz egyébként nem keletkezhetnék sem csalás, sem az a fajta nevetségesség, amelyet joggal hívunk mi magunk is közröhejnek.

A fiatal házások még mindig elégedetten döccintették fejüket a kérdésre, hogy: „No s a nyanya?” – amidőn már maguk a kérdezők is alig tudták visszanyelni pukkadózásuk arra gondolva, amit a mama körül folyó dolgokból hallottak vagy tán tulajdon szemükkel láttak.

Mert vajon ki nem engedélyezett volna egy kis somolygást bár csak szája sarkának is, látván az öreg pislogót, a vén Tálóst elvonulni vállán egy vadonatúj kettős fűrésszel a vendéglő előtt, sőt az ajtóban álló ifjú Kéri előtt, s tudván, hogy annak árát az alázatosan köszönő öreg épp most emeli ki az ifjú büszkeség zsebéből, mert hisz köztudomás, hogy az öreg azt csak azért vásárolta, arra a bizonyos könyvre, hogy ahelyből a Bartusékhöz vigye. Pusztán az, ahogy a nagykocsmá udvaráról egy kocsi ölfá vagy csuta ismételten eldöcögött Csókavár felé: utcahossznyi vidám kézlegyintést, kacagást keltett, mert oly nyilvánvaló volt, hogy a rakomány hová is jut, legkésőbb pirkadat előtt. De éppígy ment végig, kanóc égő lángjaként a vidámság azon az egyetlen utcán, amidőn Puháné egy új seprőt szállított a Berger-boltból Csókás irányában. Seprő a putriba! A maguk gyártotta seprű már nem is jó! A piactér ablakai mögött az asszonyok csak fejüket rázták, úgy mosolyogtak, enyhe helytelenítéssel, de a felső soron, Villandék, Szakoliék, Óék asszonyai bele-belenevettek szájuk elé kapott tenyerükbe. Még annak a bajba sárgult Ónak az arcbőrére is gyűrődött néhány ráncnyi édes káröröm.

Hát mikor a legidősebb Biczó lány ellepegetett az így tavasz felé már trágyacsatornává züllött csermely partján fején azzal a makulátlan cinezetű kannával, s kezében egy jókora szütyővel, hóna alatt pedig egy új baltával. S tetejében a kanna sem volt ám üres; a lány járása mutatta.

– Mí az, Vilma? Megvolt a bevásárlás? – hangzott az udvarokból.

– Hát a bótba maradt-e?

A lány kezdetben oda-oda fordult a kiáltások felé. De aztán csak vitte mereven, mint egy királynő, azt a ferde szemű, azt a kanna koronázta fejét.

Meg kell adni, a gazdák nem irigyelték a csókaváriaktól azt a kis jót. Vagy ha tán irigyelték is, ráhagyták. S velük az egész falu; döntő bizonyosság rá, hogy végül is nem ők adtak óvó jelet az öregasszony hozzátartozóinak.

Még mielőtt a vásárlókönyv hónap végi bemutatása képében közelgő hógörgeteg lezúdult volna, Páka Zsófi néni volt szíves lefáradni a hegyről a nagykocsmába s előadni a maga gyógyíthatatlan náthás hangján mindazt, amit az ember lánya keresztény lélekkel nem tud már elnézni tovább.

A most már mindkét részről konokon folyó küzdelem e fordulóján ment határozatba, hogy az öregasszonyt nem hagyják magára, azaz szabadjára a házban. Az a szívós kis rác asszony ismét bejött a faluba a fia segítségére. Ő sütötte ki, hogy valami megbízható személlyel küldöznék ki naponként az ételt a mamának. Jó arra valami gyerek is. A fiatalasszony öccsére esett a választás. Már nyárelő volt, az iskolazárás ideje. A fiú akkor végezte, bizony már, a hatodikat, az utolsót. De még vékony volt a pörölyre.

Maga a fiatalasszony kocsizott el érte. Hirtelen indult útnak, nagy sebbel-lobbal. Férje meglepetve nézte. Piroska néha napokig nem szólt bele mostanában a közös gondba. Aztán egyszerre úgy belevetette magát, mintha közvetlen életveszélyt kellett volna elhárítania.

(Folytatása következik.)

Martin József

SZABÓ ZOLTÁN ÉS A SZELLEMI HONVÉDELEM*

„On l'appelaît tous par son prénom, et tous amaïent tendrement le 'personnage' qu'il fut aussi, contradictoire et fascinant: séducteur pudibond, croyant agnostique (ou inversement), idéaliste pratique, indolent énergique gentleman collectionneur...”

(Gyula Sipos)

Egy Budapesten rendezett, 2012-es kora nyári konferencia egyik résztvevője kétszer is határozottan leszögezte: Szabó Zoltán „baloldali” volt. Elgondolkodtam, majd – ahogy szoktam – nálam okosabbnak tartott embereket is megkérdeztem. Ha a Horthy-korszak koordináta-rendszerébe helyezük az 1912-ben Budapesten született, a népi irodalom falukutató mozgalmába két ismert művével huszonevesen berobbant szerzőt, akkor ez

* Ez a szerkesztett szöveg szolgált a párizsi Magyar Intézetben az író születésének centenáriumi évében, 2012. október 9-én rendezett konferencia francia nyelvű előadásának alapjául. A tanulmányban és az előadásban mindvégig a *Magyar Nemzet*ben megjelent szövegekre támaszkodtam, de helyénvaló megjegyezni, hogy Szabó Zoltánnak a *Magyar Nemzet*ben megjelent cikkeit – 1939. április 9-én közölte a napilap az elsőt, 1944. február 27-én az utolsót – kötetben is közreadták SZELLEMI HONVÉDELEM címmel. A kötetet – Szabó Zoltán ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI-nak második darabjaként – a Héttorony Kiadó jelentette meg, évszám nélkül, sajtó alá Kenedi János rendezte, Markwarth Ágnes szerkesztette, a bibliográfiát Gyurgyák János állította össze, az előszót András Sándor írta. És végül röviden a szellemi honvédelem írásmódjáról. A források háromféleképpen jelölik; a lapban a rovatcím mindig: Szellemi honvédelem, amikor a mozgalomról esik szó: Szellemi Honvédelem (amint például Márciusi Front), amikor pedig a fogalomról, köznévként, mintegy általában írnak, akkor többnyire szellemi honvédelem.

kétségkívül igaz. Ezt be kellett látnom, de a kétely ott maradt bennem, s nem csak azért, mert eleve ódzkodom a megfellebbezhetetlen s kizárólag a politikai hovatartozást rögzítő ítéletektől. A továbbiakban a Szellemi Honvédelem példáján és az életkora szerint ifjú, ám különben lélegzetelállítóan érett és bölcs Szabó Zoltán megnyilatkozásain keresztül azt próbálom bemutatni, hogy mai politikai kategóriáink érvénytelenek az 1938. augusztus 25-én megindult *Magyar Nemzet* fiatal publicistájának értékelésekor, s ha érvényeset próbálunk róla mondani, akkor érdemes felhagyni ezekkel a tisztán politikai besorolásokkal. Igyekszem azt is világossá tenni, hogy a *Szellemi honvédelem* nem pusztán egy napilap – a *Magyar Nemzet* – rovata volt, hanem ennél jóval szélesebb elgondolás, s ennek a szolgálatába állította az alapító Pethő Sándor az egész újságot, illetve az ezen a címen kiadott, ma már könyvészeti ritkaságnak számító 1940-es naptárt.

A *Geistige Landesverteidigung*, vagyis a *Défense Nationale Spirituelle* olyan idea, amelynél keresve sem találhattak jobbat, pártolnivalóbbat mindazok, akik röviddel az Anschluss és a Szudéta-vidék bekebelezése után aggódni kezdtek a fokozódó német nyomás, a magyar nyilasok térnyerése miatt. A mozgalom a harmincas évek elején Svájcban bontakozott ki: hatóságok, intézmények, tudósok, a sajtó és mindenekelőtt civilek, polgárok indították meg a svájci politikai sajtóosságok, szokások, hagyományok, valamint a szellemi függetlenség védelmére. Központi elgondolása olyan népközösség megteremtését célozta meg, amely áthidalja az osztályellentéteket, és egyfajta zárt svájci identitást hoz létre; ebben a „sorsközösségben” a kulturális különbségek és a svájci négy nyelvűség egyaránt megmaradna. Hitler hatalomra jutása, valamint a Harmadik Birodalom terjeszkedése nyomán a svájci mozgalom határozottan antináci, németellenes jelleget öltött. Kevésbé köztudott, hogy a *Geistige Landesverteidigung* nem vetett véget a náci bukása, a mozgalom a hidegháború körülményei között újjáéledt, s ekkor markánsan kommunistaellenes éllel védte az alpesi ország demokratikus értékeit. Vagyis Tell Vilmos országának karakteres politikai és szellemi irányzata nem egyszerűen antifasiszta, hanem antitotalitárius alapon védelmezte a sokoldalú, több évszázadra visszanyúló hagyományokat. A hidegháború oldódásával a szellemi honvédelem hanyatlásnak indult, de nem teljesen tűnt el a svájci politikai mentalitásból, egyes elemei főként az európai integrációról hullámzó vitákban itt-ott máig feltűnnek.

Az a néhány emlékezés és tanulmány, amely a svájci mozgalom hazai átplántálásával foglalkozik, rendre megemlíti, hogy a *Magyar Nemzet* olvasói a lap egyik harcoss nyilasellenes, egyszersmind mélyen katolikus munkatársa, Katona Jenő révén értesültek a svájci eszméről. Egyik első oldalas vezércikkében maga a főszerkesztő így írt: „*Erről a szabad svájci szellemből kibontakozó eszmei harcról először levelezőink számoltak be lapunk olvasóközönségének. Magának a mozgalomnak eszmei fogalmát vagy inkább vignettáját Katona Jenő írta le a Magyar Nemzet hasábjain, hogy azután Szabó Zoltán gondos kertészkedése alatt ez a palánta erős gyökeret eresszen és magas szárba szökkenjen a magyar földben.*” (SZELLEMI HONVÉDELEM – SZOCIÁLIS HONVÉDELEM. *Magyar Nemzet*, 1939. november 26. 1. o.) Mint más helyütt 1939. szeptember 1. óta, ebben a vezércikkben is nyoma van a szigorodó háborús cenzúrának, nem tudjuk, hogy „*az ősi kantonok szellemi légköre*” után mi következett volna, de azt igen, hogy a Rütli-mező „termését”, vagyis a svájci rendszert „*a világ legeszményibb és legtökéletesebb paraszti és polgári demokráciája*”-ként Pethő igen nagyra becsülte. Azt írta a főszerkesztő, hogy „*levelezőink*”: Katona Jenő ugyanis csak alkalmi – mai szóval: kiküldött – tudósító volt, ám működött Zürichben P. szignóval állandó tudósító is. (A *Magyar Nemzet* saját adata szerint Zürichben kívül még kilenc [!] külföldi nagy-, illetve fővárosban volt saját tudósítója a lapnak. – A „MN” KÜLFÖLDI HÍRFORRÁSAI. *Magyar Nemzet*, 1939.

december 3. 3. o.) Ennek köszönhetően ezekben a hónapokban Svájc – a korabeli nagyhatalmakat nem számítva – az egyik legtöbbet szereplő ország a lap hasábjain. Elég csak címeteket sorolni: „NÉPHÁBORÚVAL” AKAR VÉDEKEZNI SVÁJC EGY TOTÁLIS TÁMADÁS LEHETŐSÉGE ELLEN (sz. n., berni keltezéssel, a MN tudósítójától, 1939. július 29. 6. o.), P. szignóval rövid tudósítások például a rémhírtjesztők elleni harcról (1939. december 21. 5. o.), arról, hogy a svájci nyilasok nem lehetnek államhivatalnokok (1939. november 25. 3. o.) vagy éppen arról, hogy három fiatal német repülő hogyan „disszidált” Franciaországon át Svájcba (1939. december 5. 7. o.). Mindenképpen megemlítendő, hogy a zürichi tudósító – szignó nélkül – csaknem egész oldalas írásban számolt be a *Geistige Landesverteidigung* történetében máig számon tartott zürichi kiállításról (1939. július 6. 7. o.). („A *Landesausstellung* politikai tette: négy milliós svájci polgár tüntetése a maga ősi földje és ősi életformája mellett.”) Az augusztus 19-i keltezésű tudósítás szerint, „a hazaszeretet szimfóniájának” nevezett kiállítás sikere minden várakozást felülmúlt, „nincs az a svájci, aki meg nem nézte”. Zsurnaliszta szempontból érdekes: ez a kéthasábos tudósítás alá van írva, szerzője: P. Ábrahám Ernő, föltehetően azonos a sokszor előforduló P.-vel (ZÜRICH KÉT ARCA. 1939. augusztus 19. 6. o.).

Egy példamutatóan védekező kis ország képe bontakozhatott ki az egykori olvasók előtt, vagyis Pethő mintegy előkészítette az újsághasábokat a *Szellemi honvédelemnek* mint rovatnak a befogadására. Valójában még lapjának nyilvánossága előtt is bevallotta 1939. augusztus 13-i vezércikkében: „A szellemi honvédelem, amely e lap hasábjain indult el közel egy esztendeje [kiemelés tőlem – M. J.], s amelyet ma rendszeresen és hivatottan Szabó Zoltán rovata is művel, kétségkívül nagy értelmi felvilágosodást és lelki tisztulást hozott.” (Pethő Sándor: SZELLEMI HONVÉDELEM ÉS EGYEBEK. *Magyar Nemzet*, 1939. augusztus 13. 1–2. o.) Pethő tehát jószerivel a csaknem egy évvel korábban megindított lapot teljes egészében egyfajta „szellemi honvédelemnek” szánta, s ebben lelt kiváló szövetségesre a fiatal, de már országos hírű, művelt íróban, Szabó Zoltánban. Aki 1939. április 9-én mutatkozik be a *Magyar Nemzet* olvasóinak egy szinte szerelmes vallomással a magyar tájak iránt; későbbi könyvének, a SZERELMES FÖLDRAJZ-nak előképét fedezhetjük föl nagy gyönyörűséggel ebben a terjedelmes írásban. (Thomas Mann LÜBECK ALS GEISTIGE LEBENSFORM című tanulmányát idézve írt arról, hogy vannak magyar városok is, amelyek „nem is oly régi, de szépen kialakult életformát” őriznek; s a befejezés: „a táj nemcsak hegy, fa s fűvek együtt. Hanem haza is, magyarság is és élet is”.) A lapban ettől kezdve rendszeresen publikáló Szabó Zoltán JÁMBOR SZÁNDÉK címmel három cikket tett közzé a szellemi honvédelem szükségességéről (1939. június 18. 11. o.), tervéről (1939. június 25. 13. o.) és módszereiről (1939. július 2. 9. o.). Kiindulópontja az Anschluss, noha magát a kifejezést nem írta le: „A becsületes magyar 1938 márciusában a forradalmas reformkövetelés állapotából a szabadságharcos nemzetvédelem állapotába jutott.” Egy lelki szabadságharcos és önvédelmi mozgalomra van szükség, amely felszabadítja a magyart a magyarban, Zrínyi, Széchenyi és Ady példájával. Az értelmiségi rétegben „az idegen alapozású nacionalizmust” át kell építeni „a magyar hagyományok és magyar emlékek talajára”. Szabó a „népről” már most sem felejtkezik el – pár hónap múlva jóval konkrétabbá válik e fogalom –, kifejtván, hogy tudatosítani kell a hazát, a magyar magatartást, geopolitikai helyzetünket, és teendő még a nép „pártfölköttiek által való politikai kiművelése”. A „pártfölköttiség” mint gondolat ezúttal is jelen van tehát. És hogy mindezt miként lehet elérni? Íme, a mozgalom meghatározása: „Mindezek egy »szellemi honvédelem« megszervezése útján érhető el, mely alatt a magyarság »nemzeti tulajdonosságainak« védelmét, felszabadítását és propagálását értem.” („JÁMBOR SZÁNDÉK”. 1. A SZELLEMI HONVÉDELEM SZÜKSÉGESSÉGE. 1939. június 18. 11. o.) Képletes zárójelben csak annyit jegyzek

meg, hogy ebből a „szellemi leltárból” is kitűnik: Pethő és Szabó mozgalma lényegesen különbözik az 1937. március 15-én zászlót bontó és nagyjából 1938 végéig tartó Márciusi Fronttól, amelyben főként a népiesek balszárnya és centruma, valamint a hazai kommunista mozgalom néhány tagja egészen konkrét politikai követeléseket – a sajtószabadságtól a dunai népek önrendelkezésén alapuló revízióig – fogalmaztak meg a nevezetes 12 pontban. (L. erről bővebben Romsics Ignác tanulmányát a TÖRTÉNELEM, TÖRTÉNETÍRÁS, HAGYOMÁNY című kötetben. Osiris, 2008. 288–296.)

Alapos előkészítés egyengette tehát az utat a *Szellemi honvédelem* első oldalának a megjelenése előtt 1939. július 9-én. A tematika már nemegyszer szerepelt a lapban, a zsurnalisztikai módszer sem volt teljesen idegen: többször előfordult, hogy neves személyiségek idézeteit kötötték egy csokorba a szerkesztők. A *Szellemi honvédelem* rovatcím alatt megjelent oldalak ennek jegyében készültek: amint az első oldalt bevezető rövid jegyzetében Szabó megjegyzi, az egész lap is „a tisztultabb, hagyományosabb magyarságnak ad hangot”, a rovatban pedig „közöljük mindazt, ami magyarabb ítéletekhez és a magyarabb magyarság kiműveléséhez segítheti az olvasót”. Aki ámulva tapasztalhatta az első hetek oldalait böngészve, hogy milyen gazdag és sokszínű ez az irodalmi örökség: Szabó Zoltán biztos ízléssel válogat a magyar klasszikusoktól, Zrínyi Miklóstól, Széchenyi Istvántól, Berzsenyi Dánieltől, Ady Endrétől, Kemény Zsigmondtól, Petőfi Sándortól vagy a kortárs Illyés Gyulától, Tamási Árontól és másoktól, például ismeretlen szerzőktől magyar népdalt vagy éppen a „tót kuruc dalát”. Milyen vezéreszmék köré csoportosulnak ezek az idézetek? Az önjobbítás, önmagunk megerősítése vezető gondolat, amint Zrínyi híres mondása is, hogy „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”; szinte egymást kérdezik az idézetek, hogy például mi a szükséges, a nemzeti öndicséret vagy a magyar önvizsgálat; a kuruc versek és dalok a „két pogány közti” helyzetet idézik föl; Petőfitől azt olvashatta a MN vásárlója, hogy „Borzasztó vasárnapi nép vagyunk! Nekünk mindig ünnep kell...”, Petőfi országáról viszont Ady azt írta, hogy abban „volt lélek, alap és szilárdság”, hagyomány és rend.

Az első hónapok oldalai kifejezetten szépek, változatos tördelésűek, de neves munkájában Vásárhelyi Miklós (FEJZETEK A MAGYAR NEMZET MÚLTJÁBÓL. In: ÖTVEN ÉV, JUBILEUMI EMLÉKKÖNYV, 1988. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1989. 17–47.) okkal jegyzi meg, hogy ezek az oldalak valójában antizsurnaliszta jellegűek: idézetek sorjáznak egymás mellett, többnyire nagyon ismert szerzők veretes szövegei. A hírlapírói mentalitás azt kérdezi: mi ebben az újdonság? Éppenséggel a szerkesztés, a csoportosítás és persze a politikai szándék, amelyet a kezdeti időkben nem nagyon tudott megkérdőjelezni a cenzúra, hiszen mi lenne kifogásolható az egy-egy gondolat köré rendezett idézeteken, korokon átnyúló bölcsességeken? A gondolat maga azonban a második világháború kitörése után, a cenzúra szigorodásával és a lapterjedelem jelentékeny megnyírbálásával – a szeptember 3-i, vasárnapi szám az egy héttel azelőtti 32 oldal helyett már csak 16 oldalas, a hétköznapi lapok pedig 12 oldalon jelentek meg – egyre gyanúsabbá vált. Szeptember 3-án találkozhatott az olvasó először fehér foltokkal, később ez többször is megisméltódott. Kevesebb szó esik arról, hogy a cenzúra nem csupán az esetleges náciellenes megjegyzésekre vonatkozott, maga Szabó 1962-ben az *Új Látóhatárban* (282–286. In: Szabó Zoltán: NYUGATI VÁRTÁN, II. Szerk. András Sándor. Osiris–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 2011. 81.) azt írta, hogy „...utódom még a rovattal is kudarcot vallott. A cenzúra miatt. Ez Wesselényi szózatának a pánszláv veszélyről szóló passzusait húzta ki a legkövetkezetesebben, a maga fasiszta művoltában. A német–szovjet meg nem támadási egyezmény korát éltük. Különös idők voltak”. Még a természettudományos hasonlatokra is volt szemük a cenzoroknak; aktualizálható politikai tartalma miatt kifogásolták például, hogy „a nagy halak megeszik a kis halakat”.

Ez azonban már 1940 nyara, vagyis a rovat megszűnésének ideje, most ugorjunk vissza 1939 világrobbantó őszéhez. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az emlékezet romlása egy ízben magát Szabót is megtévesztette; előbb idézett cikkében (i. m. 80.) megemlíti, hogy a háború kitörése után (kiemelés tőlem – M. J.) rovatot indított a *Magyar Nemzet*ben *Szellemi honvédelem* címszó alatt: a lapszus nyilvánvaló, éppen szeptember elseje hozott fordulópontot – mint egyébként annyi másban is – a rovat életében. Szent István ünnepén a teljes oldalt betöltő rovatban még arról írt Szabó – „*A Szellemi Honvédelem*” aláírással –, hogy a „*nagy magyar halottak fénylő szavainak*” földözése immár nem elég, nem elég csupán idézni őket, hanem cselekedni is kell. A cselekvés irányát – nem először, de most már nagyon határozottan – úgy jelöli meg, hogy a „*belső ellenállás frontjába*”, a „*belső szabadságharcra*”, „*a magyar rezisztenciára*” a szellemi honvédelem hívja „*a parasztot és a munkást, a fiatalot és az öreget, az értelmiségi embert és a kétkezi dolgozót*”. Azt a gondolatot fogalmazza meg, amellyel többször, egyre erőteljesebb megformálásban találkozhatunk Pethő Sándor és Szekfű Gyula írásaiban: a parasztság, a munkásság, valamint a középosztály ama részének összefogása, amely az ő pártjukon áll. S hogy a „*magyar ellenállás*” meg a „*magyar reform*” kifejezésekben mit jelent a „*magyar*”, vagyis ki és mi a magyar? Átadom a szót Szabónak (*Magyar Nemzet*, 1939. augusztus 20. 17. o.): „*Nekünk az a magyar, aki nem tud élni másutt, mint egy állami különállásában szabad, lelkileg minden idegen hódítástól független, népét jogaihoz juttató és szegénységét emberséges életbe emelő jövő Magyarországon.*” Nincs mit hozzátenni több mint hetven év múltán sem: ez a magyarságmentelmezés túllép minden pártpolitikai és osztálymegosztottságon, mentes a fellengzős nacionalizmustól, még inkább a kirekesztő gondolatoktól.

A cselekvés Rubiconját azonban nem tudta átlépni a rovat, ezt a szeptember 3-i számban maga a szerkesztő vallotta be, azt írván, hogy „*a szellemi honvédelem céljait szolgáló szövetség forma szerint való megalakítását az európai válság miatt még, reméljük, rövid ideig, el kell halasztanunk*”. Ez a remény, mint tudjuk, nem vált be, a rovaton túllépő szerveződésből nem lett semmi, hiába akarták az eredeti terveket – nyilvánvalóan a háború hatására – módosítani. Azt azonban többen tévesen állítják, hogy a rovat nyomban a szeptember elsejei harcok kirobbanása után zsugorodni kezdett, majd meg is szűnt. Ennél azért bonyolultabban alakult a rovat sorsa: szeptember három vasárnapján még teljes oldalt foglal el a *Szellemi honvédelem* – 3-án Kossuth portréja néz az olvasókra, 10-én Juhász Gyula híres versének címe adja a központi gondolatot: MAGYAR TÁJ MAGYAR ECSETTEL –, de a szeptember 24-i szám visszavonhatatlanul jelzi, hogy a rovat túl van a delelőjén, ezúttal csak három hasábon jelenik meg, bár új elgondolással: „*a jövőben a Szellemi Honvédelem új feladataira és a változott viszonyokra való tekintettel nem a magyar múlt több nagyjának írásaiból szedett antológiát fogunk közölni, hanem a magyar politika és irodalom egy-egy [kiemelés az eredetiben – M. J.] nagyjának politikai koncepciójából, magyarságról írt nézeteiről és a magyar hivatásról szóló tanításából fogunk összeállításokat közölni...*” – írta a bevezetőben a szerkesztő, hozzátéve, hogy nem az időszerűség szempontja lesz a döntő, hanem az, hogy a koncepciókat híven állítsák az olvasók elé. Ezt meg is teszik: akár Zrínyiről van szó (ezernyi vétkünk között ott sorjázik a részegség, a tunyaság és az egymás gyűlölése), akár Széchenyi tudományos emberfőiről vagy arról a gondolatáról, hogy a magyarnak az előítélet és az „*elbizottság*” a két fő ellensége, akár például Mátyás királyról („*mindent inkább elszenvédiünk, semhogy a magunk és országunk szabadságát elveszítsük*”). 1939 karácsonyán Szabó fontosnak tartja, hogy rovatában emlékeztessen arra, hogy Rákóczi, amikor a magyar szabadságért harcol, *Mária országának* (kiemelés az eredetiben – M. J.) szabadságáért harcol. Az egykori és mai olvasó számára két sajátosság jellemzi októ-

bertől januárig a *Szellemi honvédelem*-összeállításokat: a korábbinál rövidebbek; terjedelmük háromhasábos, sőt olykor csak kéthasábos vagy annál is rövidebb. Tartalmi sajátosság, hogy a rovatcím alatt az irodalmi összeállítások helyett többször találkozni beszélőkkel a *Szellemi honvédelem* ankétjairól, olvasói levelekkel, munkások, parasztok, tanárok véleményével, ami egyszersmind azt is bizonyítja, hogy a rovat és a benne rejlő gondolatok meglehetősen társadalmi visszhangot keltettek. Ennek értékéből mit sem von le az, hogy az év utolsó *Szellemi honvédelem*-ében, 1939. december 31-én megjelent háromhasábos értékelésében Szabó igen kritikus a nagyjából fél év anyagával: „*A megszaporozott korlátok és a megszükülte keretek*” miatt nem sikerült „*a legfontosabb feladat*”, „*a jó magyar erők egyesítése*”, a Szellemi Honvédelem eszméinek és tanításainak „*a mai formákon túllépő*” szervezése, és a rovatot is csak „*szegényesebben és sok tekintetben halványabban tudtuk folytatni, mint annak előtte*”. De nem hallgatja el a szerkesztő „*az esztendő végé pillanatában*”, hogy a különböző oldalakról érkező politikai támadások s az emiatt érzékelhető elbizonytalanodás mellett a „*szokásos magyar hibák is fölmerültek*”, vagyis érzelmi alapon sokan álltak a kezdeményezés mellé, de a szervezést ebben vagy abban a városban „*mindig csak tőlünk várták*”, ahelyett, hogy maguk megtették volna. Az írást akár egyfajta mérlegnek és búcsúnak is lehet tekinteni, Szabó ugyan minden bizonnyal szerkeszt még néhány *Szellemi honvédelem*-összeállítást, de az új évben elkanyarodnak az utak: az övé januárban, Észak-Olaszországon át, Párizsba vezet, az akkori francia kultúrattasé által följajánlott ösztöndíjjal – erről terjedelmes cikksorozatban számol be a *Magyar Nemzetben* –, a rovat pedig tovább él nélküle. Ha már az utaknál tartunk, hadd említsem meg, hogy a *Holmi* egyik tavalyi számában Szabó Zsuzsa érdekes adalékkal szolgál a *Szellemi honvédelem* történetéhez: az író özvegye szerint Szabó Zoltán 1939-től 1944-ig Budán, a meredeken kanyargó Gül Baba utcában lakott, s életének ebben a nagyon gazdag periódusában itt írta a *Szellemi honvédelem*-rovatot, s ugyancsak innen utazott el Párizsba. (Szabó Szekeres Zsuzsa: OTTHONOK ÉS SZÁLLÁSOK. *Holmi*, 2012. június. 679–688.)

Még egy búcsúpillantás a Szabó Zoltán nélküli rovatra; a tematika, sőt olykor a terjedelem is bővül: például négyhasábos összeállítás finn testvéreinkről (1940. január 21. 6. o.), Erdélyről (KICSINY VAGY – MÉGIS NAGY. 1940. február 4. 6. o.) vagy éppen olasz barátainkról (1940. március 31. 6. o.). Ez utóbbi nem pusztán idézetgyűjtemény, hanem idézetekkel megtűzdelt magyarázó kisesszé, s ekkor már bizonyossággal tudni lehet, hogy ezeknek az oldalaknak a szerkesztője a tanári végzettségű, mélyen hívő és élesen nyilasellenes Kunszery Gyula. A bizonyosságot az adja, hogy a március 24-i, egész oldalt betöltő (!) *Szellemi honvédelem*-összeállítást – témája a vallásos magyarság – Kunszery Gyula aláírta. Szabó utódként ő nagyjából fél évig adja nyomdába a rovat írásait, ám 1940 kora nyarán a politikai nyomás végül eléri célját: június 9-én jelenik meg utoljára a rovat – *Magyar Baedeker* az összeállítás címe –, két nap múlva két hétre betiltják a lapot. Az ismét megjelenő újságban már nincs *Szellemi honvédelem*-rovat, s néhány hét múlva már Pethő Sándor sincs a lap élén, július 23-án írja meg lemondólevelét. Az alapító főszerkesztő és az általa kitalált és szorgalmazott rovat szinte együtt távozik a laptól – úgy is mondhatnám – a sajtótörténeti halhatatlanságba. Szabó, a publicista Franciaországból való hazatérése után viszont újra és folyamatosan publikál a lapban, egészen 1944. február 27-ig. Ekkor jelenik meg utolsó cikke, s nem egészen négy hét múltán, három nappal a német megszállás után végleg betiltják a *Magyar Nemzetet*.

A napilap rovatával, ahogyan a bevezetőben utaltam rá, nem merül ki Szabó és a szellemi honvédelem kapcsolata: a rovat mellett az író igen fontosnak tartotta a SZELLEMI HONVÉDELEM címmel megjelenő 1940-es *Magyar Nemzet*-naptárt. A szerény kivitelű, de

annál gazdagabb tartalmú, 160 oldalas kötet az ő gondozásában és szerkesztésében jelent meg, s 22 év múltán, a Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencián adott interjújában erről jóval többet beszélt, mint a rovatról, méghozzá érzékelhető büszkeséggel. (Szabó Zoltán: NYUGATI VÁRTÁN, II. 338.) Volt is mire büszkének lenni! A 28 éves fiatalember Babitstól, az akkor már nagybeteg költőfejedelemtől verset, mégpedig „vezér-verset” kért és kapott a NAPTÁR számára. A történetet Szabó így beszéli el: Pethő Sándor bízta meg a NAPTÁR szerkesztésével, ő pedig nem akart vezércikket közölni, ezért döntött a „vezér-vers” mellett. Az ötlet tetszett Pethőnek, s megegyeztek abban is, hogy csak Babits írhatja. Csakhogy Szabó megrémült: „Hogy kérhet az ember ilyen nagy költőtől, aki nagybeteg is, 1940 címmel alkalmi verset egy kalendáriumba?” A terv mégis sikerült: a költő meghallgatta, azt ígérte, elgondolkozik az ötleten, s ha eszébe jut valami, akkor megírja, ha nem – akkor nincs vers. A december 5-i határidő előtt egy nappal kapott Szabó egy kézzel írt lapot Babitstól, hogy 6-án küldi a verset, s reméli, hogy a késés nem okoz fennakadást. Így született meg az EZERKILENC SZÁZNEGYVEN című költemény, valóban „vezér-vers”, ha nem anakronizmus ilyen műfajról beszélni: a költemény szerelmi vallomás az édes haza iránt, amely most „kősziklám” és „erős váram”, „bástya az omló világban”, s a haza sorsa egyben a költő sorsa is. A verseknek is megvan azonban a maguk sorsa, akár a könyveknek: a harmadik versszak évtizedeken át áldozatául esett a különféle ideológiai fogantatású cenzúráknak. A NAPTÁR-ban még a teljes vers jelent meg, s utóbb is kitalálható, hogy mi okozhatott fokozott gondot a cenzoroknak, például az, hogy „...nemzetek halálát engedte az Isten”, vagy az, hogy „gonosz, szomszéd szelek” borzasztják a hazát. A rendszerváltásig csak az 1945-ös kiadású Babits-kötet – felesége, Török Sophie rendezte sajtó alá – bírta el a harmadik versszakot, amely a háborús évek és a későbbi szocialista-kommunista idők cenzorainak neheztelését egyaránt kivívta. (Minderről Kelevéz Ágnes ír kutatói alaposággal az 1999-es Babits-összes utószavában: Osiris, 1999. 673–677.)

A vers mintegy foglalata, költői esszenciája A SZELLEMI HONVÉDELEM NAPTÁRÁ-ban összegyűjtött prózának. A népi kalendáriumok bizonyos formai jegyeit magán viselő NAPTÁR egészen bravúros szerkesztői teljesítmény: a magyarságban és minőségben feltétlenül hívó, a pártkapcsokon felülemelkedő Szabó Zoltán tudhatott csak fősorakoztatni ilyen szerzőgárdát, amelynek tagjai között népit és urbánust, baloldalt és jobboldalt, parasztot, munkást, értelmiségit, papot egyaránt találunk. A mai szemmel is imponáló lista ismertetése előtt helyénvalónak tűnhet tisztázni, hogy a „pártok fölöttiség” Szabónál azt is magában foglalta, hogy politikai horizontjára pályája során soha nem kapaszkodott föl a szélsőjobboldal, sem a nyilas szólamok a két háború között, sem a hosszúra nyúlt emigráció sokszor élesen antikommunista légköre nem közelítette egyetlen centivel sem a jobboldali szélsőség felé. Visszatérve a NAPTÁR szerzőinek névsorára: ebben Babits mellett az akkori rendszerről kritikusan gondolkodó szellemi élet színe-java szerepel; a már elismert nagy író Móricz Zsigmond és Szabó Dezső mellett a náluk fiatalabb, de ugyancsak neves Márai és persze a népiek, élükön Illyéssel és Kodolányival, a munkásokról író, konzervatív szemléletű Szekfű Gyula, korának alighanem legnagyobb magyar történésze, az akkor fiatal, tehetséges, erősen balra hajló és még tiszta erkölcsi úton járó Boldizsár Iván, Darvas József, Erdei Ferenc, Ortutay Gula és Veres Péter. De ott a szerzők között a piarista papköltő Sík Sándor, a munkások költőjeként Kassák Lajos, Erdélyből a fiatal, de már ismert Tamási Áron, a kommunista elköteleződésű Markos György, majdan a gazdaságföldrajz neves professzora, a kitűnő esszéista Cs. Szabó László és az ifjú kritikus Molnár Antal, aki Kodály és Bartók művészetét pártolva zenei honvédelmet sürget. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy a NAPTÁR-ba írtak az akkori *Magyar Nemzet*

legjelentékenyebb publicistái, a főszerkesztő Pethő Sándorral és Szabó Zoltánnal az élen, hogy a magyar társadalom előtt tornyosuló gondok szempontjából francia, lett és dán példákról értesülhetett az olvasó, és hogy az akkori idők technikai színvonalának megfelelő karakterek fotókat és grafikákat is láthatott a NAPTÁR olvasója – nos, mindezeket összegezve bizvást megállapítható, hogy a NAPTÁR egészen különleges, mondhatni, páratlan szellemi csemege, hetven év távolából is. Csaknem százhatvan oldalon sűríti azt, amit az újságdoldalak egy éven át tettek: idézetekkel és tanulmányokkal, esszékkel, magvas cikkekkkel járja körül a magyar jobbitás programját. A szerkesztő Szabó Zoltán a NAPTÁR-ban (Budapest, 1939. 146–151.) olyan célokat sorol, amelyek – mutatis mutandis – ma is időszerűek: ami a múltat illeti, az emlékezésre és a régiek példájának követésére biztat, a jelenben a könyörtelen önismeretre, a jövőre nézve pedig az a teendő, hogy megmutassuk Európa többi népének, mit tudunk, és a népek nagy családjában mennyire fontos hely a miénk. E célok nem kecsegtetnek gyors eredménnyel, itt nem politikáról van szó, figyelmeztet Szabó, nem választási sikerről, nem parlamenti beszédéről, nem könnyen pontokba szedhető programról. Ebben a pártpolitikai felülemelkedésben a fiatal Szabó nem változott; ugyanezt vallotta már két évvel korábban, 1937-ben a *Pesti Napló* hasábjain, kifejtve, hogy ő és barátai becsülik az értékeket, bárhol jelenjenek is meg, s azért nem veszik fel sem a jobboldal testi, sem a baloldal lelki formaruháját, mert ez azt követelné, hogy „*elnézzük az értéktelenséget és tudatlanságot, csak azért, mert a mi oldalunkon van*”. (KORTÁRS AGGODALMAIRA. *Pesti Napló*, 1937. február 21. 42. o.) Maradandóságot, sőt halhatatlanságot éppen ez a szemlélet biztosít Szabónak és a Szellemi Honvédelemnek – a költő és barát Cs. Szabó László nem tévedett, amikor Szabó Zoltán halála után azt írta az özvegynek: „*Zoltán a halhatatlanság*”. Mert a világ ugyan többször is kifordult sarkából 1940 óta, de ki legyintene könnyedén a Szabó-cikk zárómondatára a NAPTÁR-ban: a Szellemi Honvédelem ma – vagyis 1939-ben – idegen áfiumok ellen való függetlenségi harc szellemi eszközökkel, de ebből a harcból a magyar nép szabadságharca lehet a magyar maradiság ellen, s nem csak szellemi eszközökkel.

Szabadságharc ugyan nem lett, de ki állíthatná, hogy ezek a sorok ma egyáltalán nem aktuálisak?!

Kurdi Imre

HELYÜKET A FÁN

Amikor ott állsz az ablakban a bő, rózsavagy inkább magentaszínű pólódban, pofátlanul fiatalon, üdén és kívánatosan, miközben én (igazi, ifjú hős) az ágyban, párnák között szívom a cigarettámat rendületlenül – szóval tulajdonképpen már csak fényképről emlékszem arra a pillanatra. És volt még nyilván számtalan másik is, amelyekre már így, fényképről sem. Egy részük alkalmasint digitálisan, CD-ken vagy memória-

kártyákon kallódott el, ha áttértünk (de hát áttértünk-e csakugyan?) egyszer, valamikor a digitális fényképezésre, a többi pedig fiókok, szekrények mélyén lapul, borítékokban, cipősdobozokban, és értelmezhetetlen, süketnéma maradna még akkor is, ha történetesen kézbe venné egyszer valamelyikünk, mert kihulltak immár, kipörögtek végleg a kronológiából, elszálltak, ellibegtek, akár az udvaron álló fügefa levelei összsel, és alighanem zavarba jönnek, ha meg kellene keresnem egykori helyüket a fán.

EGYENESEN ÁT

Félútról visszanezve, egyenesen át,
a szemközti hegyoldal:
ott látod azt a fát.
Öreg cseresznye lehet, olyan, mintha ága
nem is lenne, csak a rengeteg
habzó fehér virága.
Pedig nem kérte, nem akarta: egyszer csak lett neki.
Megkapta, elfogadta, tartja –
aztán majd elengedi.

SHINING

Nem, a fejsze nem
került elő. Mi rafináltabban, szubtilisabban
nyírtuk ki egymást, lassabban, jóllehet nem kevésbé
hatékonyan. Ráadásul mindvégig ott, még az elszabadult
szado-mazo fölött is ott tündökölt valami földöntúli
ragyogás, valami csalóka vagy inkább csalárd
visszfény, talán egy másik, talán egy – úgy hittük – lehetséges
életé. Úgyhogy mentségünk

akad legalább. Ígéretnek hittük – úgymond –
a káprázatot, reménynek, mi több, egyenesen
zálogát véltük benne annak, hogy sikerülhet, hogy tényleg
sikerül, és hogy egyszer majd, ki tudja, mi lesz, mi lehet
majd még egyszer. Holott
lehattunk volna józanok is, hótt normálisak, és nyilván azok is
lettünk volna, ha – de hát mégis hogyan, ha beletörik
itt már a mondat is. Pedig könnyebb lett volna nyilván
akkor, még azon frissiben beismernünk
a vereséget, kinek-kinek a magáét, megbékélnünk
vele, egymással, magunkkal, és megvetni
a lábunkat szépen abban
a szépséges semmiben.

Mesterházi Mónika

„SZILÁRD SÖTÉT A LÉGNEMŰ SÖTÉTBEN”

Eliot és Rakovszky: hatás és párhuzam

„Mivel angol szakos voltam, az angol irodalom is erősen hatott rám – legerősebben talán Eliot” – válaszolja Rakovszky Zsuzsa egy interjú kérdésére.¹ Régóta szerettem volna alaposabban megvizsgálni, hogy ez a két költészet miféle rokonságban áll egymással. Azt hiszem, bizonyos pontokon erősen érintkeznek, másutt nagyon különböznek. Az érintkező pontok is különfélék, és nem is válnak el élesen: az Eliot-versek formai-hangulati és az Eliot-esszéik gondolati hatása együtt érvényesül (ráadásul a fordítók és egy-egy pályatárs vershangján átszűrve; idetartozik az Eliot által kiemelt angol költőelődök hatása is), de ez már átvezet a hasonló költői törekvésekhez, látásmódhoz, érdeklődéshez (amilyen az idő kérdése). Ugyanakkor Eliot vallási, mitológiai, kulturális allúziói Rakovszkyra egyáltalán nem jellemzők, az ő verseiben viszont a látvány mindig anyagszerűbb. És végül vannak alkati hasonlóságok is, például az életrajzi személyesség hiánya (ha talán különböző okokból is), de különbségek is, mint a részvét felfogása.

Eliot és a „metafizikus” látásmód

Minden induló költőre (persze attól függően is, hogy mikortól publikál) azok az elődök vagy kortársak hatnak legerősebben, akiket már maga fedezett fel (nem a gyerek- és kamaszkori olvasmányok vagy a középiskolai tananyag élményei). Rakovszky Zsuzsa korai versein is könnyebb felfedezni bizonyos formai-hangulati lenyomatot. A DECEMBER filozofikus-töprengő kérdései („*Birtokba venni miért kívánjam / e meddő és sötét időt?*”, „*Miért akarjam lángba borítani e homályos téli órát, / az alkonyét?*”) például felidézik Eliot nagy

¹ Ménesi Gábor beszélgetése: AMI VOLT, NEM ÉR SOHASE VÉGET. *Jelenkor*, 2010. 7–8. szám, 762.

verse, a J. ALFRED PRUFROCK SZERELMES ÉNEKE kérdéseit: „*A pillanatot végsőkéig feszítsem?*”, „*Vakmerőn / A mindenséget ostromoljam?*” (Kálnoky László fordítása.) Vagy ugyanebből a versből:

*„A hídon, a fekete víz felett,
ritkítva a ködöt, a sárga kandeláberek
lobbantják föl a szél testét.”*

Ez inkább hangulatában és motívumaiban idézi a PRUFROCK elejéről a sárga ködöt, a PRELÚDOK utcai lámpáit, esetleg az ÁTOKFÖLDJE egyik részletét („*S oszloponok az üveg kétszerezte / Lángját hétágú kandelábereknek [...] És zsírjuktól a megnyúlt gyertyalángok / Füstje feltört a laqueáriára / S a mennyezet kockáit szétzilálta*” – II. EGY SAKKPARTI, Vas István fordítása). Persze a megfigyelés hasonlóságáról is szó lehet.

Egy másik vers az áthajlások kifeszítésével játszik:

*„A hálóból, amely magunk vagyunk, nincs
kibonyolódni mód, nincsen kiút, nincs
megoldás: sem bogát megoldva, sem
széjjelzilálva, sem csomóba rántva”*
(TÖBBÉ MÁR...)

Ez formájában felidézi az ÁTOKFÖLDJE emlékezetes kezdetét:

*„Április a kegyetlen, kihajtja
Az orgonát a holt földből, beoltja
Az emléket a vágyba, felkavarja
Esőjével a tompa földet.”*
(Vas István fordítása.)

Tartalmában – az éntől való szabadulás vágyában – azonban inkább a modernista költészetfelfogáshoz kapcsolódik, Babits „*vak dió*”-jához (a „*nincs kibonyolódni mód*”: szinte szó szerint idézi A LIRIKUS EPILÓGJÁ-T: „*nincsen mód kitörni*”)² és az objektív költészet programjához, amit Eliot 1919-es esszéjében, a HAGYOMÁNY ÉS EGYÉNISÉG-ben foglal össze. Azt taglalja, hogy a költőnek nem a személyisége vagy személyes volta, közvetlen, személyes érzéseinek minél egyedibb kifejezése a lényeges, hanem az az észlelési mód, ahogy katalizátor módjára alakulnak az elméjében a köznapvi világ külön-külön tapasztalt, lényegtelennek tűnő dolgai. (Ezt versben, általános alanya, eltávolított perszónára bízva így írja meg: „*az éjt figyelted, / A szennyes, tizezernyi képet, / Melyekből összeállt a lelked*” – PRELÚDOK, vagy: „*Embernek fia, / Nem mondhatod, nem sejtéd, mást sem ismersz, / Csak egy csomó tört képet*” – ÁTOKFÖLDJE, mindkettő Vas István fordítása.)

E látásmód előzményére egy valamivel későbbi esszéjében, A METAFIZIKUS KÖLTŐK-ben (1921) hívja fel a modern költők figyelmét: arra a tizenhetedik század előtti állapotra, amely „*az érzékelés széttagolódása*” előtt jellemezte a költészetet. Az Erzsébet-kori költők „*legjobb pillanataikban azzal a feladattal birkóztak, hogy megtalálják bizonyos gondolati és érzelmi*

² De a háló képe mögött, azt hiszem, ott van Arany hálóhasonlata is: „*Vágytam a függetlenségre, / Mégis hordám láncomat, / Nehogy a küzdés elvégre / Súlyosbitsa sorsomat: / Mint a vadnak, mely hálót / El ugyan nem tépheti, / De magát, míg hánykolódik, / Jobban behömpölygeti*” (VISSZATEKINTÉS).

állapotok nyelvi egyenértékését”. „Donne számára a gondolat érzéki tapasztalat volt; módosította érzékelésmódját. Ha a költő elméjében hiánytalanul megvan minden, ami munkájához szükséges, akkor ez az elme szüntelenül egységbe olvasztja a tapasztalat sokféle anyagát;³ a köznapi ember tapasztalati anyaga kaotikus, rendszertelen, töredékes. Az utóbbi szerelmes lesz, és Spinozát olvassa, és nála ennek a kétféle tapasztalatnak semmi köze sincs egymáshoz, és nincs az írógépj zajához vagy a főzés szagához; a költő elméjében ezek a tapasztalatok mindig újfajta egészeket képeznek.” (Takács Ferenc fordítása.) Azt hiszem, ez erősebben alkati kérdés, mint ahogy Eliot gondolja (vagy elvárja), hiszen nem minden költő választja anyagát a tapasztalatai és a gondolatai együttállásából, de ha valakire, Rakovszky Zsuzsára nagyon ráillik, talán erősebben, mint azokra a pályatársaira, akikre fiatalon például tekintett (Petri, Várady, Tandori),⁴ erősebben, mint az Eliot-fordító Vas Istvánra vagy Nemes Nagy Ágnesre, aki maga is foglalkozik esszéiben a modern vers kérdéseivel. Ugyanis Rakovszky Zsuzsánál a megfigyelés az alaphelyzet, és a felfokozott figyelem gyorsan cikázik a látvány vagy a tapasztalatok asszociációi között, mint a JÓSLATOK ÉS HATÁRIDŐK (1981) versében, amely az élet lehetséges berendezését a csillárvásárlással kapcsolja össze:

„A puritán fémtányér alatt vízont
 életemet néhány végső elemre
 szűkíteném: egyfajta szerzetesség
 lenne a Mű vagy az Ügy – egyszóval valami
 közhasznú érdekében, ami majd betömi
 minden kétely száját. A monómánia
 átmenet nélküli fényei-árnyai
 kopár cellát rajzolnának elő.
 Áttetsző lennék, mint a csecsemők,
 hajviseletemből és érzelmi életemből
 minden fölöslegeset száműznék.”

(CSILLÁRLEHETŐSÉGEK)

Eliot részletesen leírja a metafizikusok költői módszerét: „*fürge gondolati asszociációk révén haladunk előre, ami magas fokú, tevékeny figyelmet követel az olvasótól*”. „Donne legsikeresebb és legjellegzetesebb költői hatásait gyakran rövid szavaknak és váratlan kontrasztoknak köszönheti.” Eliot verseiben a váratlanságot töresek, lazán összekapcsolt részek jelzik, kontrasztjai gyakran hangulati jellegűek: „*Induljunk el, te meg én, / ha már kiterült az éj a város egén, / mint elkábított beteg a mütön*” (J. ALFRED PRUFROCK SZERELMES ÉNEKE, Kálnoky László fordítása). Ilyesmit Rakovszky Zsuzsánál is találunk, mindent elmond például a kíméletlenül eltérő hangulatú jelző a GYEREKKORI ÖREG NŐK világáról: „*Mi is volt még? Az oszlopos pohárszék, / nyersmáj-színű márványlappal*”; vagy ilyen a tudat értéksemleges asszociációja egy vemhes

³ Nemes Nagy Ágnes saját használatra így pontosította a fordítást: „*dísziparát élményeket ötvöz*”. MEGJEGYZÉSEK A SZABADVERSRŐL (1984). In: AZ ÉLŐK MÉRTANA, PRÓZAI ÍRÁSOK, I. Osiris, 2004. 178.

⁴ „...olvashattam a nálam mindössze hét-nyolc évvel idősebb fiatal költőket, Petrit, Várady Szabolcsot és persze Tandorit, akiknek a nyelve ironikusabb volt, közelebb állt a hétköznapi, beszélt nyelvhez, mint addig magyar költészetben bárkié. Nekem ez nagyon tetszett, és mindenáron próbáltam a saját verseimet is köznapi nyelven, köznapi hanghordozással írni, sokáig igen kevés sikerrel.” Bedecs László: NEM IGAZÁN HALLOM A SAJÁT HANGOMAT. Beszélgetés Rakovszky Zsuzsával. Parnasszus, 2010/2. nyár.

macskáról szóló, amúgy elégikus-gondolati versben: „*megismételni készül az artistamutatványt, / amikor egyre újabb utasok préselődnek // a buszból kifelé – több, mint ahány belefért*” (ŐSZI ALOM).

A rövid (még hozzá hasonló alakú, például alliteráló vagy rímelő) szavak intarziájával Eliot is gyakran él: „*To explore the womb, or tomb or dreams*” (FOUR QUARTETS, THE DRY SALVAGES, V. – ami lefordíthatatlan, hiszen mindhárom szó jelentése és formája is kötött, tehát ha van hatás, akkor az az eredetiből való, nem Vas István fordításából: „*Fürkészni az anyaméhben, a sírban, az álmokban*”). A Rakovszky-versekre kifejezetten jellemző a hasonló hangzású, gyakran ellentétes (alternatívákat kínáló) fogalmakat összekapcsoló és szétvető mozdulat: „*ahol kiskosztümös, nett / tanácsi dolgozónő iktat, oktat, vagy esket, / a helyiségek, ahol születve, halva, válva / előadódunk*” (DECLINE AND FALL). Vagy szinte kapásból eszembe jut a HANGOK-kötetből az abortusz után magába tekintő nőalak, ahogy szinte köpködve képzelet el a jövőjét: „*Piros padok, poros petúniák*” (NŐK EGY KÖRTEREMBŐL).

A szavak nem díszítőelemek: mindkét költő igen gondos distinkciókban írja le a világot, de jobban megfigyelve, Eliot verseiben előrébb van a gondolat vagy a hangulat, és a kép (a látványelem) ezt jeleníti meg, Rakovszky Zsuzsa inkább a látványból indul el. (Lehet, hogy erre a magyar költészetben nagyobb hagyomány van, Aranynál, Babitsnál, József Attilánál, Nemes Nagy Ágnesnél és másoknál.) „*Hajnal előtt a bizonytalan órán, / A szűnhetetlen éjszaka végetájt, / Visszatérő végén a végtelennek, / Mikor a lángnyelvű sötét galamb már / A horizontja alatt hazaszállt, / S holt levelek zörögtek, mint a bádog / Az aszfalton*” (Eliot: NÉGY KVARTETT, LITTLE GIDDING, II. – Vas István fordítása), és: „*Szélmozgás, lombmoraj az éjszaka / fekete árterében. / Hátrébb a hegygerinc grafikonvonalá, / szilárd sötét a légnemű sötétben*” (Rakovszky Zsuzsa: VÁROS, ESTE). Mindkettő átomleírás a kora hajnalról, illetve szürkületről, de talán mutatják, hogy a gondolat és az érzékelés skáláján nem egészen ugyanott vannak, bár közel.

Van, ahol Rakovszky Zsuzsa verseinek eleve a metafizikus költőkkel közvetlenebb a kapcsolata. A „*képeknek és a többszörös asszociációknak... az egymásba tömörítése*” Eliotra nem annyira jellemző, mint őrá. A tizenhetedik század elején az új világ felfedezése (Mercator vetületszámítása, a térkép, a földgömb, a körző) készen kínálta a vers képi elemeit, ilyen John Donne szerelmes verse, amiből Eliot is idéz, a BÚCSÚZÁS: A SÍRÁSRÓL. Rakovszky Zsuzsánál is megjelenik a földrajzi metafora: „*Szerelmeim és helyváltoztatásaim / érzéseim gyéren lakott, havas / provinciáim zajlanak, / a csípős unalomba kergült vagy apátiába süppedt / főváros nem akar tudni róluk: nem jegyzi őket / szeszélyes nyilvántartásaiban [...] A rosszkedvű hatalom hívatottságában maga sem hisz*” (LEJÁTSZATLAN LEMEZ). Szinte el is felejtjük, hogy az eredeti alany nem a birodalom és a főváros vagy a hatalom, hanem: „*szerelmeim és helyváltoztatásaim*”, a helyszín az érzékek provinciája. A hatalom, az apátia és a többi fogalom belesugározza a maga képzetait a sorokba, és kibomlik a barokk *conceit* két oldala: az énhez tartozó érzékek, szerelmek, akarakterő (hatalom) egyfelől, a város mint térbeli, társadalmi és politikai szervezet másfelől.

A metafizikusok képeiben visszatérő természettudományos elem (mint Donne körzős hasonlata egy másik BÚCSÚZÁS-ból) Eliotra magára nem jellemző, Rakovszky Zsuzsára annál inkább. „*Mintha két nagy tenyér / préselné össze az élet spirálrugóját / addig, amíg egészen összeér // kezdet és vég*” (ŐSZI ALOM). Vajon véletlen, hogy a kismacskák haláláról asszociált hasonlat ugyanazzal zárul, mint Donne szerelmesek búcsúját illusztráló körzős metaforája: „*E szár legyél, ki arra tör, / hogy rézsút rohanjon velem; / szilárd-voltodtól ép a kör, / így végzem én a kezdetem*” (BÚCSÚZÁS: MEGTILTVÁ BÁNATOT, Károlyi Amy fordítása)? Inkább arról van

szó, hogy ez a fajta gondolkodás ugyanúgy rántja össze a hétköznapiak különmemű tapasztalatait és az élet végső filozofikus gondolatait – a kezdettel és a véggel egyébként vizsgálta is érünk Eliothoz, a NÉGY KVARTETT alapgondolatához.

A tizennyolcadik századi tudós, Doktor Johnson kifogásolta a metafizikusok nyelvi túlzásait (hogy „*a legkülönműbb gondolatokat fogják erőszakkal közös igába*” – idézi Eliot) – egy efféle túlzás határesetére, végső pontjára Rakovszky Zsuzsa egyik versében is rábukkantam, az önironikus című, korai SIRÁM-ban:

*„nem őrizem magam: süllyedjen eleven
sárba: gödrös hájba a testem,
ráncos harisnyával dagadt bokámon
tizenkét nyávogó kölykem etessem.”*

A vers a macska képével indul („*Mint ha a macska, nyújtózkodva a napon / az üres levegőbe pofozgat...*”), és a „nyávogó” kölyök is ezt az asszociációt viszi tovább, ugyanakkor a „gödörös hájba” süllyedt test, a „ráncos harisnya” a lefokozott asszonyi létet idézi. A határt, illetve a találkozási és eltérési pontot a „kölykem” szóalak jelöli ki: ebben a formában nem állatkölyökre, hanem szintén lefokozott értelemben (nyávogó, panaszkodó) embergyerekekre vonatkozik. Eliot Doktor Johnson kifogására ezt feleli: „*E vád annyiban helytálló, amennyiben az összekapcsolódás nem jön létre; a gondolatokat gyakran csupán közös igába fogják, de nem egyesítik.*” Itt megvan az egység, mégis azt hiszem, nem lehetne továbbfeszíteni ezt a képet. Az önkényességnek ez a foka egyébként nem is jellemző a Rakovszky-versekre.

Hogy Rakovszky Zsuzsa szereti Donne verseit, azt egy jellegzetes szóválasztása is mutatja: „*ha mind horpadtabban, kísértetebben / járunk-kelünk a csökkenő színen*” – írja (MEGNYITÓ), idézve Donne Vas István hangján megszólaló szerelmes versét: „*s hideg higanyt izzadsz majd reszketeg, / nálam kísértetebb*” (JELENÉS; angolul is éppilyen fura: „*a verier ghost than I*”). Érdekes lenne még Eliot más közvetítőinek (illetve a maguk számára hasznosítóinak) személyes hatását is megvizsgálni, Vasét, Kálnokyét, Petriét, Váradyét, de erre itt most nincs lehetőségem.

Szerepversek, személy

ÉNVERS, SZEREPPERSEK című, 2009-es esszéjében visszatekintve Rakovszky Zsuzsa arra jut, hogy számára ez a versfajta „*a lírai én megkonstruálásának*” nehézségét hidalta át. „*A szerepversben, akárcsak a drámában vagy a prózában, valóban úgy lehetett megkonstruálni a figurát, hogy kevésbé voltam a saját »empirikus énemre« utalva, viszont sok hasznát vettem a külső megfigyelésnek és tapasztalatnak.*” Egy 2010-es interjújában folytatja a gondolatot: „*amikor verset olvasunk, halványan vagy erősebben megképzik bennünk az a személy, aki a versben beszél, az a bizonyos lírai én vagy alany. Nem annak alapján képzeljük el, amit elmond magáról, nem az önéletrajzi tények, hanem elsősorban a hanghordozás alapján. Ez egyes költőknél egészen átütő lehet (Petri), másoknál kevésbé jellegzetes. Úgy éreztem, nekem ilyen egységes és átütő hanghordozást nem sikerült kialakítanom – ez nyilván nem csak költői eszközök kérdése, biztosan vannak lélektani okai is annak, hogy nem igazán hallok a saját hangomat –, ezért aztán közbe kellett iktatnom más személyeket, sajátos, jól felismerhető hanghordozással, hogy elmondják, amit el akartam mondani*”.⁵

⁵ Bedecs: i. m.

Újraolvassva a HANGOK előtti korszak három kötetének verseit, úgy érzem, tisztán érzékelhető egy döntéshelyzetek előtt álló, szenvedélyesen okos, türelmetlen, önironikus fiatal nő alakja, tehát ez a versbeli személyiség a szerepek előtt szerintem megvolt. Hol sebezhetően, közelről: „*Jobban szeretném / bizonytalan időre visszavonni magam, / egyelőre az üres szoba szőnyegén / gömbölyödni össze, amíg valami – bármi – / végleg el nem dől, zuzmóvá válni, válni*” (CSILLÁRLEHETŐSÉGEK), hol egy kiskanál görbe tükrében, ironikusan eltávolítva:

*„bámulom a valószínűtlen nőt, aki
fejjel lefele röpiül a kiskanálban,
az önjelölt Johannát, lángszerűre
keskenyedő koponyája körül
választottsága villanygő csillagával,*

*aki bölcs is, mint a nap,
mikor a nyári dél
pedáns örületében ingnyakat,
száradó lepedőt vagy újságlapot fehér
idézójelbe ránt – jeleket látni vél
égen-földön – aláhúz, rámutat.”*

(FEJJEL LEFELE)

És később is, mint „*csont-jég laboránsnő*” (FEHÉR-FEKETE), vagy elképzelt majdani korszakában: „*apátnő vagy agátkő*” („ÚJ ÉLET”). Az első két idézet az analitikus alkatra, a korábban leírt metafizikus látásmódra is reflektál az ironikus önportréban.

Ha nem olvastam volna Rakovszky Zsuzsa magyarázatát, feltételeztem volna, hogy a szerepversekkel a korábban idézett énproblémából akart kilépni: „*A hálóból, amely magunk vagyunk, nincs kibonyolódni mód*”. Vagy éppen az önreflexiótól, a tudatosságtól kívánt szabadulni, egyszerűbb, reflektálatlan, önmagukat jellemző-megteremtő alakok hangján megszólalni, ítékezés helyett empátiával, belülről megérteni egy-egy figurát. Ezek az alakok eltérnek Eliot perszónáitól, mert Eliot még az általa kitalált alakoknak sem enged túl sok érzelmet, Rakovszky Zsuzsa egyes szám első személyben szóló alakjai viszont az érzelmeikről, emlékeikről, álmaikról beszélnek, és vagy önmagukat mentik föl, vagy az olvasóból váltanak ki együttérzést, szimpátiát – úgy is mondhatnám, hogy Eliot elidegeníti, Rakovszky közel engedi a szereplőit. Talán csak a válogatott VISSZAÚT AZ IDŐBE-kötet (2006) egyik új versében éreztem ismét rokon vonásokat Eliot figuráinak ábrázolásával, ahol Rakovszky harmadik személyben beszél a TÉLI NAPFORDULÓ abortuszon átesett nőalakjáról, és a világ üressége, az élmények töredezettsége, a külső jellemzés felidézi az ÁTOKFÖLDJE harmadik részének rideg-unott szerelmi jelenetét.

A HANGOK utáni korszak énverseiben sem valamiféle életrajzi személyesség tér vissza, inkább egy elégikus, érett, tűnődő hang. Érdemes elgondolkozni a személyesség és a személytelenség kérdésén, és felidézni, amit Fodor Géza ír monográfiájában Petri-ről (akihez Rakovszky Zsuzsa „a saját hang” tekintetében viszonyítja magát). Petri a József Attila-i személyesség helyett talált Eliotra, bár nem tekintette magát a követőjének. „*A világnézeti különbségeken túl mindenekelett azért nem, mert számomra a személytelenség nem program, hanem probléma. Mert analitikusan szemlélni a versek életanyagát, ehhez távolság szükségeltetik, viszont a személyiség érezhető jelenléte nélkül a vers elemei centrumukvesztett töredékeké válhatnak*”; Fodor Géza meggyőzően érvel a személyiség megléte mellett (Ra-

kovszky Zsuzsa is ezt érzékeli Petrinél), és megkülönbözteti a (hétköznapi) személyeséget és a (költői) személyiséget.⁶

Talán érdekes megjegyezni, hogy Szentkuthy több fogalmat is pontatlanul fordított az idevágó Eliot-esszében, például az „emotion”-t érzelem helyett szenvedélynek. Tehát amikor azt írja: „*A költészet nem a szenvedélyek zsilipjeinek felnyitásából áll, hanem elzárásából, a költészet nem a személyiség kifejezése, hanem a személyiség megszüntetése*”,⁷ valójában az érzelmek szabadjára engedéséről és a személyiségtől való szabadulásról van szó. Ráadásul az angol „personality” egyszerre jelent személyiséget, személyességet, valaminek a személyes voltát.

A Rakovszky-versek csakugyan ott szólnak *személyesebb* hangon, ahol a beszélőknek életrajzuk van, ha fiktív is, és életük egy-egy drámai pontján magukról vallanak – a költői *személyiség* viszont a HANGOK utáni korszak verseiben tér vissza, személyes fájdalommal, bár gyakran kollektív élményekkel.

Az időről

Rakovszky Zsuzsa költészete végig tudatában van az időnek. Szinte minden versében szerepel egy-egy időhatározó („*még nem*”, „*már nem*”, „*örökké*”), első kötete első versében már mint evidenciáról kérdezi: „*Birtokba venni miért kívánjam / e meddő és sötét időt?*” (DECEMBER.) Hol élethelyzetekre utal vele („*És ha ez most komoly, ha tényleg ez lesz, [...] egyértelmű idő?*” – EGYEZKEDÉS; „*Alice őszén, még mindig lakkcipőben / és jólnevelten egy abszurd időben*” – GYEREKKORI ÖREG NŐK), hol a különbözőést jelöli az idő („*Emigrálva végleg / mindenki közös idejéből, amelyben a tervek / megvalósulni törnek, a jóslatok betelnek, / határidők letelnek*” – SZERÉNYTELEN JAVASLAT), hol szokatlan képben (metafizikus *conceit*ben) öreg-asszonyként megszemélyesül:

*„Az időből kihullt a változás
képessége. Romlandó részeit
szervetlen, síkos tökélyre cserélte. Mint
műfog a szétpuhult arcból, vakít
a fennálló kikezdetetlen
fölénye. Támadásra meg se rezzen,
kioktat pusztá létével, meg- és leínt.”*

(FEJJEL LEFELE)

Másutt fizikai valójában szinte fogható: „*Mintha egy helyiségből az időt / kiszivattyúznák, és se azelőtt, / se ezután soha többé, csak a / fém és üveg és villany évszaka*” (MINTHA), vagy filozofikus kérdéssé válik: „*Mintha azt mondaná: van, / azt mondja: volt. Oda-vissza hullámverése / fölött egy harmadik idő: az »itt-se-én-se«.*” (A NÉMETALFÖLDI TEREM.)

Ezek a példák az első korszakból valók, a FEHÉR-FEKETE-kötet egyik verse az emlékezés közegét mutatja kézzelfoghatóan anyagszerűnek: „*csak míg élünk, akik éltek / őket, csak addig élnek, az emlékezet érték- / közömbös mézében mumifikálva*” (DECLINE AND FALL). A HANGOK

⁶ Fodor Géza: PETRI GYÖRGY KÖLTÉSZETE. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991. 55–64.

⁷ HAGYOMÁNY ÉS EGYSÉNSÉG. In: KÁOSZ A RENDBEN. Gondolat, 1981. Angolul: „*Poetry is not a turning loose of emotion, but an escape from emotion; it is not the expression of personality, but an escape from personality*”, TRADITION AND THE INDIVIDUAL TALENT (1919). In: SELECTED PROSE OF T. S. ELIOT. Szerk. Frank Kermode. Faber and Faber, 1975. 43.

versei is mind az időhöz kapcsolódnak: a szembenézés a jelen egy-egy drámai pillanatához, a számvetés a múlthoz, az utolsó darabban, a szülőszoba ciklusában pedig a jövő is megjelenik (NŐK EGY KÖRTEREMBŐL). De azt hiszem, igazán akkor derült ki, mennyire tele vannak idővel a Rakovszky-versek, amikor az EGYIRÁNYÚ UTCA megjelent.

Az 1998-as kötetben szereplő versek az eddigieknél filozofikusabban, részletesebben, célzottabban foglalkoznak az idővel, a „nem múlik el” és a „nem jön vissza többé / soha” dialektikájával (AZ IDŐRŐL). A négyrészes ciklusról épp ezért juthat eszünkbe Eliot kései korszaka, és különösen a NÉGY KVARTETT. A gondolatokban, sőt a hangulatban is van hasonlóság:

„Nincs múlt idő. A múlt nem múlik el.
Megőrizzük, ahogy a rég leégett
erdők virágpórá a tómeder
iszapja.”

(AZ IDŐRŐL, I. KÍSÉRTETEK)

„Ami lehetett volna s ami volt,
Egy célba fut és az mindig jelen van.
Léptek visszhangja az emlékezetben
[...]
S a kiszáradt medencébe lenéztünk.
Száraz volt a medence, száraz cement, barna szegélyű,
S a tó napfényből lett vízzel telítve”

(Eliot: NÉGY KVARTETT, BURNT NORTON, I.
Vas István fordítása.)

Eliot kvartettjei – noha szigorúbb zenei-logikai rend szerint, nagyobb terjedelemben, a művön kívülre és belülre mutató utalások bonyolult során át – szintén az idővel foglalkoznak: a kezdet és a vég, az időnkivüliség és az állandóság, a múlás és a visszatérés dialektikájával; szintén négy részben, a részeken belül eltérő műfajú szövegekben. Az IDŐRŐL szintén több műfajú: a gondolati költeményt elégia, párbeszéd és dal követi. A KVARTETTEK négy rétege⁸ közül három Rakovszky Zsuzsánál is megvan: a személyes, a történelmi és a gondolati-filozófiai réteg (a vallási-teológiai nincs). Ebből talán a történelmi a vers olvasásakor nem evidens, pedig rögtön az első részben, afféle kollektív emlékként megjelenik. A mellérendelő szerkezet, a körmondathoz hasonló tömbök, a második személyű általános alanyok Babits ESTI KÉRDÉS-ét idézik fel: „Mondjuk, hiperérzékeny kamerád / a néptelen utat, a hófoltos búzaföldet / filmezi napokig [...] Vagy amikor hazafelé menet / a sáros földúton kikászálódsz lerobbant / autód alól, [...] Vagy biztonsági ór vagy, s éjjelkor körbejársz, [...] Vagy este kiszaladsz a kinnfeledt / mosott ruháért” – ezek között személyes és általános emlékek is keverednek – a főmondatokban viszont ott a közös történelem, a társadalmi részvét:

„aztán mikor előhívod a filmet,
döbbenet látod: a földeken át
fúrca egyenruhában katonák menetelnek...

⁸ Lásd a Lyra Mundi-kiadás Takács Ferenc-féle jegyzeteit (T. S. ELIOT VERSEI. Európa, 1978).

*Menekülők: teherkocsin, gyalog,
bőröndöt hurcolnak, vagy megrakott
gyerekkocsit tolnak, vagy épp egy szál ruhában
áradnak végtelen sorban – nem hagy nyomot
lábuk az út porában, a szőlődomb saráiban...*

Eliotnál nincs társadalmi részvét; lélekharang szól a vízbefültakért, de személytelenül („*Hol ér véget a hangtalan jajongás*”), és a részvét személyes élménye szenttelen gondolkodás tárgya lesz („*Ezt inkább észrevesszük, / Ha másoké a szenvedés, de mi is majdnem megéljük / S belebonyolódunk, mintsem ha sajátunk. / Mert saját múltunkat a cselekvés árjai borítják, / De a mások gyötrelme élmény marad, / Amit nem koptat, módosít utána a megszokás*” – NÉGY KVARTETT, DRY SALVAGES, II.).

A NÉGY KVARTETT is, AZ IDŐRŐL is összegző mű, bár Elioté zárt kompozíció, állandó motívumokkal (rózsa, tiszafa, galamb, tűz stb.), Rakovszky Zsuzsa ciklusa viszont nyitott, az EGYIRÁNYÚ UTCA más verseivel és az életmű korábbi motívumaival is érintkezik. A ház, amelyik „*teli van idővel*” és a tükör, amely mindig az időt mutatja: „*Mint csontot a sugárzó anyag, úgy hatja át / a múlt a csorba tükröt*” (CSALÁDREGÉNY), már korábbról ismerős. Talán ugyanez a ház szerepel egy korai versben is: „*bizonytalan / szellem-fénypocsolya a falon: a nagytükör [...] Ugyanez a szoba, tíz éve, húsz éve*” (IDŐTÖREDÉKEK; JÓSLATOK ÉS HATÁRIDŐK), ez bukkan elő a GYEREKKORI ÖREG NŐK-ben („*Minek / kellett család-, cseléd- és fénytelen, / vízes garzonba két egymást szemén / vetítő nagytükör?*”), és végül itt, AZ IDŐRŐL ciklusában is, az évtizedenként összeadott idővel együtt: „*ugyanaz az udvar tíz éve, negyven éve*” (KISÉRTEK), és a zárásban: „*Szilánkok egy ház romjai alól, / amely leégett az idő tüzeiben.*” „*A múlt kihamvadt évtizedeit / villantaná törött tükrödarab*” (DAL AZ IDŐRŐL).

Sokáig lehetne még párhuzamosan olvasni a két gazdag szöveget, de itt igazán a látásmód és az érdeklődés hasonlóságára akartam felhívni a figyelmet. A hasonlóságok és különbségek felfedezéséhez amúgy is távolabb kell egy kicsit állni, mert minden konkrét példa arról győz meg, hogy T. S. Eliot és Rakovszky Zsuzsa költészete is teljesen egyedi és összetéveszthetetlen.

Molnár Krisztina Rita

VÖDÖR VÍZ KELL

Az ilyen nőre azt mondják, bolond,
megzakkant, nézzétek, hogy él,
csak bámulja kábán, hogy hull a lomb,
vagy pörög, mint egy szédült levél.

Az ilyen nőnek egy vödör víz kell,
különben váratlan lánggra kap,
veszélyes, akiben zsarátnok fészkel,
fellobban, s ész nélkül gyújtogat.

Nem gondolta senki se, bár ha
az ismerősöket kérdezgeted,
van talán, ki előre látta.

Olyan kis kerek volt az élete,
mint akinek meg van már váltva,
s az üdvösségre szól a bérlete.

HA NEKIDÓLNE

1

éppen el tudna aludni
ha nekidőlhetne valaminek
ha lenne mellette bármi
aminek éppen dőlni lehet

ha lenne ott épp egy kőfal
egy kerítésoszlop villanypózna
lehet hogy a szeme végre
akkor lehet hogy lecsukódna

és aludna mélyen addig
az álom aludni amíg hagyja
nem mozdulna onnan csak ha
ami szétesett összerakva

mert lenne ott épp egy kőfal
kerítésoszlop egy ember válla
nekidőlne hogyha merne
hogyha merné amire vágyna

2

ha merné amire vágyna
ha nekidőlne annak a vállnak
attól félne olyan súllyal
zuhanna megölné a bánat

azt az embert és magát is
összetörné a zuhanás súlya
beleveszve bele a mélybe
köröttük mindent összezúzva

Létey Barnabás

A LEÍRÁS MEGKÍSÉRLÉSE

Felhők, mintha történne valami nagy,
akvarell az ég, túl vizes átmenet,
a távolságok rétegekként feszülnek
egymás mögé, díszlet és díszletebb,

végül dombok, balról jobbra híznak,
előttük valami szürke árnyalat
futos, s – ki tudná, lassú, gyors irammal –
egy hajó rajt keresztül áthalad,

bérci szél az arcom veresre csípi,
megállok olykor, sarat kaparni le
s azzal vegyes levélcsomót cipőmről;
be kell, ó, Geraldnak fűtenie.

Ahhoz képest nem is vagyok ügyetlen,
*lágyan kezébe fogván egy megkopott
csészét, eszmélvén hosszú merengésből,*
ahhoz képest, hogy mikre gondolok.

A ZSINAT

Hogy valahol otthon lehessenek,
kell honnan jönnöm, hogy is máshogy,
hol a puszta síkban elestem,
de nem volt ez rossz hatásfok.

Hogy valahol egyszer szeressek,
meg nem kötnöm kell néhány unott,
fontos, bár magában keveset
jelentő kompromisszumot.

Hogy valahol pontot tehessek,
és tárgyát művem élém tárja,
volhatnék vak, süket esetleg,
sosem is gondolni rája.

Cseke Ákos

KRÚDYTÓL TANULOK

Margitsziget, kora ős, vakító napfény, sárga ragyogás: a hervadt faleveleket dobáló gyerekek vidám játékát ámulom kószálás közben, a fénytől részegen, fölöttük a szelet, ahogy hóbortosan fel-felkapja, pörgeti, fújja a hulló leveleket, míg földre ejti őket boldogan, és Krúdyra gondolkodom, aki ide szökött ki hajdan, a „Szentek szigetére”, a nagyszállóba, egykori szeretője huszonegy évvel fiatalabb kislányával, és próbált hinni újra, mindhiába, magában s a szerelemben. Hányszor eszembe jut a szívarcú Ripné, a titokzatos Setétke, Áldáska, Fruzsina, Juliska, Itt Jucika és mind a többi álmos, riadt, szomorú, csodálatos Krúdy-asszony, ha üres óráimban, egyedül, a gyönyörűkre gondolkodom, akiket szerettem s szeretni fogok! Azon töprengök: itt van újra az ős, közeleg a tél – nem kellene-e elővennem Krúdyamat, Krúdyjaimat, komolyan venni végre a szavak és az élet mágusát, hogy megtudjam, hol állok? Jó volna megsejteni, még mielőtt késő volna – és ki mástól tanulhatnék annyit e tekintetben, mint Krúdytól? –, mi van a nők férfiak arcára írva, akiket oly régóta figyelek titokban... Miféle keserűség, milyen elégedettség? Mit tudhatnak? Mire gondolhatnak? Honnan jönnek vissza, óráról órára, percről percre, napról napra, a hosszú úttól szinte fáradtan s mindig útra készen újra, hogy egy őszi délután a padon üldögéljenek egy nő mellett, kéz a kézben, míg a temérdek ruhába gondosan bebugyolált gyerek – csak ki ne látsszon a dereka, mert megfázik a kicsi – kacag, kiabál, fut, sír, elesik, felkel, gázol a levelek közt, önfeledten, boldogan? Meg kell tanulnom ezt is: Krúdytól tanulok.

Nem csak a SZINDBÁD, bár persze azok a gyönyörű „beszélek” is. A jól ismertek, mint a SZÖKÉS AZ ÉLETBŐL és a SZÖKÉS A HALÁLBÓL, a SZINDBÁD ÁLMA, az ALBERT ÚJ ÁLLÁSHOZ JUT, a ROZINA vagy a MARGIT NEM JÖTT EL, melyeket fiatal, üde nőknek olvastam fel a szerelem óráiban: piros volt az arcunk a kacagástól, dőlt belőlünk a nevetés a forró szobában, és rögtön jobban esett utána az ölelés is; és persze azok, amelyeket úgy találtam meg régebben, hogy találomra felütöttem egy-egy féltve őrzött kötetet, Szindbád, Idem, Rezeda Kázmér vagy Szerelmes Iván történeteit, amelyekből egyszerre patakzani kezdett felém a kegyetlenség és a szomorúság. Összeszorul a szívem, ha belegondolok, micsoda keserűség él legderűsebb és legkacagtatóbb írásai mélyén is, és az élet milyen fantasztikus, szinte nem is e világi öröme sugárzik legszomorúbb történeteiből, amelyek amellet, hogy betekintést nyújtanak a korabeli, a mainál kétségkívül gazdagabb és rafináltabb „szecessziós” szerelmi kultúrába, sok tekintetben máig érvényes leírását adják a férfi és a nő közötti kilátástalan viszonyoknak, függetlenül az adott kor adott díszleteitől. Felütöm a könyvet: az agyonolvasott SZÖKÉS A HALÁLBÓL-nál nyílik ki persze, a „*fekete hajú, sötét szemű, virágszál lábú*” Fáni történeténél, aki örömeiben, hogy Szindbád visszatért hozzá, „*oly hangosan beszél, hogy a csendes téren megrezzennek a régen alvó ablakok*”, „*erősen kapaszkodik a férfi karjaiba, mintha attól félne, hogy újra elveszíti*”, aztán Szindbádra néz, ragyog, nevet, „*felemeli fejét, mint egy kis madár*”, és hirtelen azt tervezi – halott gyermeke emléke kísérti még –: meghalna azonnal szerelmével ezen a gyönyörű nyári éjszakán. A szerelemről regél! És Szindbád? „*A férfi lehajtotta a fejét. Szerelem – sóhajtotta, mint egy fáradt kártyás, midőn hajnalban mindenkől kifosztva hazafelé ballag.*”

Fáni nemsokára megrázkódik, s már nem a halálra: az életre készül. *„Hajnalodik – mondta szomorúan az asszony –, és nappal már nem tudok többé meghalni. A tejes jön, s az uram megérkezik az első vonattal, a cseléd felkelt a piac miatt, a posta meghívót hoz barátnőmhöz, nyáron a zöldbe költözünk, és délután a kórházba megyek beteg öcsém látogatására. Majd máskor, Szindbád... Ha egyszer újra találkozunk egy éjszakán...”* Kommentárral felérő leírás: *„Egy sirály, mint egy kőszal lélek, amely az éjjel haldokló gyónását hallgatva, elkeseredve repült Pest felé.”* Minden csak ígéret, gyönyörű, hazugság: az asszony már siet, dolga van, Szindbád pedig *„lihegve, izzadt homlokkal fut fel a Kalap utcai házba a lépcsőn”*, ahhoz a Bánatvárinéhez vissza, akit a SZÖKÉS AZ ÉLETBŐL végén otthagytott, Fáni miatt. Kalap utca! Fáni! Bánatváriné! Kacagás ezeken a nőkön és persze Szindbádban komor, haragos, odaadó vagy mámoros szerelmi szerepeket játszó egykori és jövőbeli önmagamon, legfőképpen az életen, férfiak s nők életén, amelyet Krúdy leír és elsirat. A kifosztottság végtelen keserűségén, amely minden nővel mindig újra megízlelhető. *„Szindbád talán még sohasem figyelt úgy nőre, mint Fáni szavaira. Érezte, hogy valahol, valamerre nem mond igazat Fáni, csak azt nem tudta, hol végződik az igazság rétje szavaiban, s merre kezdődnek a hazugság színes mezőiségei. Ah, hisz a nők mindig hazudnak – gondolta, midőn könnytől áztatott csókokkal arcán, a hajában az asszony ujjainak finom érintésével, a bajuszán a parfümmel hazafelé ballagott. A lámpaoszlopokba karolt, és merően bámult maga elé. Hol hazudott Fáni?”*

Persze nem csak Fánik vannak Krúdynál; ott van például, egy másik kötet lapjain, egy másik emlékképként, a tizenöt éves Eszterfi Eszter regéje is, aki egy jósnő szavára – és lengyel barátnője *„nagy mulatságára”* – megígéri szerelmének, udvarlójának, hogy hamarosan elveszíti őt. *„Az emeleti szobában fognak ravatalra tenni, égszínkék koporsóban, és atlasz félcipő lesz a lábamon. Stolniczkyné fog felettem virrasztani, de éjjelre elalszik a mézespálinkától. Akkor jöjjön, Idem. S megcsókolhat, amire oly régen kér.”* És mert Eszter megtartja szavát, Idem belopózik hozzá éjjel. Jóleső érzéssel veszi tudomásul, hogy tényleg ott a lábán az atlaszcipőcske, lám, valóban abban a lábbeliben indult útnak a gyönyörű, amelynek *„talpa még nem érintette a földet”*; aztán, míg *„a sarokban hangosan horkolt a virrasztó asszony-ság”* – ezt az ígéretét is megtartotta Eszterke –, Idem *„gyöngéden derékon ölelte Eszterfi kisasszonyt, kiemelte a koporsóból, és a halottat karjaiban tartva, néhányszor végigsétált a szobán”*, becézve, szeretve a kedvest. Egy nő, aki elvárja szerelmétől, hogy meghaljon érte, vele, és pár perc múlva, kakasszóra, már nem is emlékszik bolond álmára; egy nő, aki halálában ígéri oda magát szerelmének, és még halálában is megtartja – de csak halálában tartja meg – ígéretét, fantasztikusan, értelmetlenül. Férfiak, akik dédelgetik magukban a szépeket, álmokat, életükben, halálukban, fölöslegesen. A virrasztó persze fölébred, kiabálni kezd, Idem visszafekteti a koporsóba a halott kisasszonyt, és kiugrik az ablakon; börtönbe zárják így is. Burleszk jelenetek és karakterek sora, a már említett nevetős lengyel kisasszony, aki úgy közli a halálhírt Idemmel, hogy még mákos a szája az imént fogyasztott süteménytől (*„Eszterke délután meghalt – mondta, és fekete szeme alattomos jókedvvel tapadt a diákra”*), vagy akár maga Idem, a húszesztendős diák, aki nem tulajdonított különösebb jelentőséget a halálnak –, *„a kolostor, ahol nevelkedett, telve volt halott szerzetesekkel, akik a falba, a folyosóba, a pádimentumba, az udvar vén fenyőfái alá temették magukat, és csonthezüket kidugták a vakolat alól”* –, de most, szerelemből vagy unalmában, kalandvágyból, kíváncsiságból vagy megrendült odaadással, halálos ölekezésbe kezd a hangosan hortyogó asszony előtt egy leánnyal, akit úgy nevez menyasszonyának, hogy ő már nem hallhatja szavát, és aki akkorra ígéri oda magát, gyönyörű, síron túli szerelemmel a fiúnak, amikor már nem érezheti csókja ízét, ölelése melegét... – Mi ez?

Keserűség? Boldogság? Remény? Kétségbeesés? Sírjunk? Nevezzünk? Álmodozunk? Átkozódjunk?

Egy biztos: tévedés volna azzal áltatni magunkat, hogy ezek az írások csupán a nők, netán a szerelem megvetéséről vagy éppen istenítéséről szólnak: ha így olvasnánk Fáni vagy Eszterke történetét, alig érthetnénk meg valamit belőlük. A szerelem, a nő Krúdynál végső soron, a látszat ellenére, nem igazán számít: csak olyan, mint egy üvegdarab, amelyet a fény felé fordít, mert benne gyönyörűen tükröződik mindaz, amit el akar lesni, meg akar tanulni, el tud mondani az életről. És az élet itt, ez a teljességgel immanens élet, mert túlvilága legföljebb az önmagáról szőtt álmodozások csodálatosan irréális viszonyrendszere, nem más, mint elviselhetetlenül szép kezdetek végeláthatatlan sora, kezdeteké, amelyekkel tulajdonképpen soha semmi nem kezdődik el, amelyekből – önmagukon kívül – semmi nem következik. „Az életörömtől jajgatva, torkában dobogó szívvel járt-kelt a világban – írja Krúdy a TÁJÉKOZTATÁS-ban Szindbádról –, mikor a nők tavasszal és nyáron új ruháikat felvették”; a százhet nő, aki viszonszerette, mind „hozott magával valami újat, alig megérthetőt és sohasem elfelejthetőt: egy hangot, egy mozdulatot, egy illatot, egy furcsa szót, egy sóhajt”. A gyönyörűség és az újdonság azonban hamar elillan, és a kezdet, amit nem lehet felejteni, a nők, megismételhetetlenül egyedi szépségükben – miután esküjüket, Krúdy hasonlatával, úgy elfelejtették, mint szemérmüket – útra kelnek, eltűnedeznek, mint a pillanatok. Ami kezdődik, az a kezdés pillanatában teljessül be, ott virágoztathatja ki a szerelem és a képzelet, de semmi nincs ezen a világon, nők világán, ami végérvényes volna s lehetne; arra ott a szó: a varázslat, az ígélet, a csalás, a hazugság, a „regény”, amelyet férfiak és nők koldulnak egymástól hiába és mindig újra mégis, örökre.

„Nekem senkim sincs – mondja Rozina sírós hangon –, csak maga... Ha te is elhagynál, Szindbád, árva volnék. Beszélj hozzám szépen, gyöngéden. Mintha igazán szeretnél.” És Margit: „Én nem kezdem – sóhajtott az asszony. – Csak szomorú vagyok, hogy az én fülemben már nem fog hazudni többé senki édes szavakat, amelyekről tudjuk, hogy annyit sem érnek, mint a panorámában a klárisok, de mégis meghallgatjuk őket. Kérem, uram, hazudjon nekem; mondja el azt, amit már más, tán sok unatkozó asszonynak elmondott.” Igen: a kezdetek, az egymástól elszigetelt gyönyörű pillanatok árvasága között egyedül a szó bír hidat verni, pontosabban úgy tenni, mintha volna kapcsolódás, folytonosság, folyamat, ok és okozat, cél és következmény. Szavak, szavak, szavak kellene, melyekkel elképzelnék magunknak vagy másoknak valamit, mintegy az élet ellenében, ami megmarad, valamint, ami igaz. Nem a hazugság-e az életben az egyetlen túlvilág, kérdezi Krúdy, az egyetlen, ami, hiábavalóan, valami abszolúttal kecsgetti a szíveket? Nem a nőknek van-e igazuk, akik az életet választják, az elmúlást, és játszva és hazudva, szeretni kezdenek, talán hogy feledtessék magukkal s velünk ezt az életet, jelek hosszú sorát, búbajos, kiismerhetetlen játékát, amelyek semmilyen magukon túlmutató jelöltre nem utalhatnak, még akkor is, ha tudják, előbb-utóbb úgyis lehull a lepel a szerelem hazugságairól, és mindenki ott áll újra, mint mindig, egyedül? Csak természetes, hogy Margit, aki kisleánya szentképét adja zálogul, hogy biztosítsa Szindbádot: eljön a másnapi találkozóra, soha nem érkezik meg – „Ott követtem el a számárságot – dűnyyögi magában a csalódott Szindbád –, hogy szóhoz engedtem jutni, és ő hazudta, amit nekem kellett volna mondanom” –, mint ahogy az is, hogy miután megkapta Szindbádtól, amit kért, a szerelmet, a bókokat, Rozina maga úzi el, hirtelen szeszélytől vezérelve, a házából a férfit: Szindbád „a ház előtt egy darabig várta, hogy szíve hölgye visszaszólítja. A ház csendes volt. És Szindbád most már jogos szomorúsággal ballagott az állomás felé, hogy az éjszakai személyvonattal elutazzon”.

Azon tűnődöm: nem ez a Krúdy férfialakjainál oly gyakran megfigyelhető, beletörődéssé fajult elengedés és eltávolodás ül-e ki olykor a nős férfiak arcára? Nem ez tetszik-e át nyugalmukon, elégedettségükön? A bölcs és jogos szomorúság, hogy valójában senki nem lehet végérvényesen a miénk, és senkié nem lehetünk? És férfivá, férjjé válni talán nem más, mint – a nagyot álmodó szerelemmel szemben, amikor még, ifjú szívvel, *„valamely természetfölötti, valamely csodálatos égi tüneményt véltünk a nőkben, a szentek hűségét és a vértanúk jóságát”* – az ebből fakadó csendes rezignáció és letargia, ami egy idő után mosollyá és szeretetté szelídül az ajkakon? Búcsúzás, eltávolodás, megsejtése a kezdetről kezdetre haladó élet kijátszhatatlan törvényeinek és a magunkra maradás elkerülhetetlenségének, amit hiába takargatunk magunk előtt fennkölt eszméinkre és nők örök szerelmet és hűséget ígérő mondataira hivatkozva? Előbb talán átkozódni kezdünk, mint Pálfi Pál Az ÚTTIÁRS-ban: *„Az egész világ ilyen – gondoltam magamban olyan megvetéssel, amint csak egy férfi gondolkozhatik a nőkről... Nők! Milyen kevesen vannak ők a múltak függőnyei mögött, akiknek még kezét csókolnék, ha újra találkoznék velük! Hiába nyújtogatnák hegyes nyelvüket, szennyes szájukat, légyunyomos lelküket, gyanús kezüket, mocsárpillantásukat. Nők! De jó volt elszakadni tőletek, vándorként tovalépegetni a vár alatt, és a kiszabadult madár boldogságával énekelni.”* És Szindbád: *„Istenem, adjál nyugodt álmot, csendes éjszakát. Engedd meg, hogy sohase halljam, mit locsognak a nők a fülemben. Segíts, hogy elfelejtsen a hajuknak szagát, a szemüknek különös pillantását, a kezüknek az ízét, a szájuknak nyalakodó csókját. Istenem, aki bölcs vagy, tanácsold, hogy a nők mindig hazudnak. Igazat nem mondanak. Sohasem szeretnek... Istenem, vigyázz reám, hogy sohase kerüljek a nők kezébe!”*

Később talán megértjük, mert meg kell értenünk azt is, hogy *„a szerelmes nők gazsága, midőn csak ökolbe lehet szorítani a kezét, megfenni a kést, a kardokat, felporozni a pisztolyt, vérrrel áldozni, vérbe borult szemmel felébredni, és jajgatva, kezét, párnát harapdálva elaludni”*, csak tükre valami másnak, amit talán érdemes ellesni, megtanulni tőlük: így tanítgatják az életre azokat, akik csak azt tudják, milyennek kellene lennie az életnek, és e szabályokhoz igazítanak az élet tényeit. A hazugság, a gonoszság, a szenny, a mocskok, ami, úgy látszik, mindig szívárogni kezd felénk, mikor egy nő belép az életünkbe, és amibe éppúgy elveszünk, mint *„kimondhatatlan jóságukba, midőn az ágy szélén üldögélve hosszú hajukat fésülik, és oly szent szerelemmel, megadással szólnak a férfiúhoz, hogy élete végéig biztonságban érezheti magát”*, nem ugyanaz a piszok, vér, öröm, fájdalom, kiáltozás-e, amellyel akkor találkoztunk, amikor a világra segítettek minket? És eszméink, melyek istenekről, örökkevalóságokról, igazságokról regélnek, nem felejtései-e csupán annak, amire nők emlékeztetnek mindig újra minket, az élet minden végső értelmet nélkülöző csodájára és mocskára a születésben, és rögtön már az elmúlásra is, a szavak, ígéretek, szerelmek elmúlásában? Minden csak kezdet, amivel soha semmi nem kezdődik el, ahogy a befejezéssel, a lezárással sem ér véget Krúdynál semmi – férjes asszonyok várják révetegen hajdani szerelmüket éveken, évtizedeken, egy életen át, Szindbád pedig még halála után, kísértetként is vissza-visszatér, hogy újra láthassa, akiket szeretett egykor –; mintha az erről való tudást a nők, Krúdy nőalakjai megfejtethetlen öntudatlanságukban, az élet királynőiként, a sejtjeikben hordoznák, mintha nőiségük annál árnyaltabb, gazdagabb, vonzóbb és kiábrándítóbb volna, minél szenvedélyesebben élik át s adják tovább e keserű leckét, és mintha a férfinak, akit újjászülnék, újra világra segítenek, azért kellene a szerelem és a fáradság, hogy egyáltalán megsejtse, mi is az élet, az oktan, a céltalan, a forró élet itt. Vérfagyasztó kegyetlenséggel tudunk rájuk nézni, szerelmesen, de ha egyszer szerethetnénk, hazugságok nélkül is, olyan lágyság volna bennünk, hogy az rémisztené halálra őket. Ahol így lehetne szeretni, az persze, mondja Krúdy, talán

már nem volna élet, messze túl volna az élet, a realitás, a nők birodalmán. Marad a tétova szomorúság, az egykedvű nyugalom, valami boldogság; és talán még a kacagás, tiszta szívvel – az életen.

„Az asszonyi álmom, hazugság, a bűbáj, a kacérság színes lepkéje felé boldogan emeltük homlokunkat. Ide szállj, szép pillangó, a szememre, az eszemre, a lelkemre, az emlékezetemre... Jöjj, asszonyhazugság, drága tünemény, aranyat vérző napszállati felhő, kábult zeneszáma amorettes muzsikáló órának, sárga selyemfüggönyön átszűrődő hajnalcsillag sugára, boldogan epedett öngyilkos halál és virággal beültetett, női könnyel öntözött, regényes, magányos sírhalom az erdőszélen... Jöjj, élet-tudatlanság, vak boldogság és mélyen szunnyadó lelkiismeret” – mondja Szerelmes Iván, mielőtt felsóhajt: „Nemde, csodálatos, hogy élünk?” Ez az, amit, úgy látszik, Krúdy a leginkább eltanult, s amire a legszívesebben megtanít: a mélységes kiábrándultságon túl, amellyel nők ajándékoznak meg minket mindig újra, csodálattal szemlélni a fájdalmat, az esküket, az ígéretést is, mintha nem a mi fájdalmunk volna, mintha nem nekünk ígérgettek volna kitartóan, makacsul, fölöslegesen, és kacagni vagy legalább mosolyogni rajtuk, különösebb gyűlölet nélkül, nőkn, akik belefeledkezve szerepükbe mindig, mindig tovább játszanak, de egyúttal messze elnézve minden nő és minden szerelem fölött, okulva oktalan s ártatlan gonoszságukon, nők életén, a nőnemű életén, amely, bármi történjék is, sehová nem vezet; máskor pedig magunkhoz ölelni a boldogságot, ha elér, és kacagva akkor is, továbbállni, kilépve a szerepekből, nők öleléséből, mintha szűrő fájdalom ért volna minket, mielőbb, úgy nézegetve őket, a jelenlevőket, mintha valami emlékkönyvben vagy fotóalbumban lőtünk volna bűbájos arcukra, sokat ígérő szemükre: megcsodáljuk őket, elmerengünk rajtuk, s aztán lapozunk tovább, hisz úgyis semmiség az egész, a szavak, az ígéretetek, a lehangoló szépségű kezdetek. Mint Szindbád, aki A SZERELEM VÉGÉ-ben végre megkaphatná álmai asszonyát, de ő inkább veszi a kalapját, búcsúzik: „Keserű érzésekkel, elkedvetlenedve mendegélt jó darabig, és még azért is okolta magát, hogy egyszer sem nyújtotta ki kezét a színeszőnő keze után. Hátha ez a fehér, puha kéz felmelegítette volna? Jó messzire járt már, midőn egyszerre megállott, és hangosan, teli tüdőből felkacagott.”

Ugyan mi értelme volna felháborodnunk, sírnunk, átkozódnunk kacifántos szavaikon, megejtő gyöngeségükön, érthetetlen félelmeiken, ócska játékaikon? Hadd játszzanak kedvükre, így fakad belőlük váratlan jóság, szeretet, önfeláldozás, nevetés, ölelés, hazugság, csalás, gonoszság; aki komolykodik, kiabál, követelőzik, előbb-utóbb végleg megkeseredik, és magára marad, míg mások, a keserűség, sőt vigasztalhatatlanság elkerülhetetlen tapasztalatán túl vagy annak mélyén, időről időre kilépnek az egészből, a játékból, a szabályokból, a nők bűvköréből, nevetni kezdenek, ragyogni, felszabadultan, és örülni, féktelenül, messziről, mindennek, bárminek, ami élet. Várni, várni – egy szerelmes nőtől –, hogy majd betartja a holnapra vonatkozó ígéreteit, vagy igazat mond arról, ami volt: micsoda tudatlanság, kivagyiság, figyelmetlenség az élet dolgaiban! Mintha titkát rejtő mosolya mögé pillanthatnánk, és megláthatnánk ott valami igazat! Mintha szerelme jele az volna, hogy nem lódít, nem pedig az, hogy játszik, rejtőzködik végtelenül, nehogy, egy balga igazmondás miatt, elveszítse üres álmait! Mintha egyetlen szóval vagy mondattal ki lehetne fejezni a hazugságoknak és az igazságoknak azt a bódító egyvelegét, amelyet éjjel s nappal összeálmodik magában nekünk! Gyönyörködni abban, hogy még tudnak hazudni, és mindig újra hazudnak – miközben feltétlenül igazságnak hiszik maguk is hazugságaikat –, szerelemmel riogatnak, ölelnek, odabújnak, megsértődnek, elfutnak, visszajönnek azonnal, fáradtan a szerelemtől, boldogan, és megtanulni a helyes válaszokat, bókákat, mozdulatokat és mozdulatlanságokat, meg-

tanulni hazudni, tőlük, „*serényen, folyamatosan, akadály nélkül, mint egy szorgalmas vízimalom a nagy Dunán*”, „szeretni” persze, mint ők, s hahotázni rajtuk, az életen, magunkban, titokban, komolyabb keserűség nélkül, azon, hogy minden csak ennyi, egy fikarcnyival se több, és ezen nevetni tudni, sírni, csak legbelül, a szomorúságtól, és szeretni mégis, mélységes szerelemmel, bármit, mindent, ami él, ami van, ízeket, tájakat, női lábakat, szobák csöndjét, karnevált, nyári estéket és vidéki fürdővárosokat; nem erre tanít-e Krúdy, nem ez-e a lecke, amit föladott?

Bizonyára van olyan is, mint amit TÓBIÁS KÖNYVÉ-ben olvasunk, hogy egy angyal, Ráfael vezeti el a férfit kedveséhez: „*Ne félj, hiszen öröktől fogva neked szánták, neked kell ma megmentened.*” De van, hogy perceken, hónapokon, éveken, egy életen át nem jön semmilyen angyal, csak nők, nők, egymás után, gyönyörű mosollyal, feledhetetlenül, mellékné lépnek, és mégis kifosztottan állunk, egyedül. És akkor nincs mese, angyali módon kell átsegíteni magunkat a perceken, hónapokon, éveken, egy életen át. Krúdy írásai mint ha angyalok lennének (nem azok), segítenek, vezetnek, tanítanak; történetei nem annyira novellák, mint inkább példázatok az angyaltalan életekről, szerelmekről, férfiakról és nőkről, akik megváltást, szavakat, ígéreteket, folytonosságot, végérvényességet kérnek, könyörögnek szerelmüktől, ölelkeznek, sírnak, nevetnek, lakomáznak, sétálnak, hajbókolnak, de közben szinte üveges tekintettel bámulnak egymásra, mert látják, hogy amit szívük mélyén reméltek, maguktól, szerelmüktől, annak se híre, se hamva, a jelentelen jelentés, amire várva várnak, utalnak, mutatnak minden gesztusukban, soha nem volt és nem is lehetett; nincs, ami megmarad. Valóban: ha semmi sem a miénk, semmit sem birtokolhatunk végérvényesen, az életünkötől is megfosztanak, koporsóba zárnak, a föld alá temetnek, testünket, alig pár évtized után, a férgek rágják, emlékünktől eltűnik örökre, mintha soha nem léteztünk volna: hogyan tűnnének tova akkor a szavak, az ígérek, a gesztusok, a bókok, a szerelmek, a szakítások? Fönnmaradhat-e, ott remeghet-e a meglelt boldogság a térben, valahogy láthatatlanul, ahol szerelmesek ámultak egykor egymásra, belefeledkezve egymás tekintetébe? És ha a tér nem őrzi meg a múlt boldogságokat és szörnyűségeket, akkor e fölösleges emlék, amelyet csak ketten óvnak, ha óvnak még, és talán mindketten másként, pont olyan mulékony, mint a szerelmes nők szavai és ígéretei, de mulékonyosságában él, létezik, még ha csak egy pillanat erejéig is, és végtelenül szeretnivaló, még ha szinte azonnali elmúlásában végtelenül kiábrándítóan vagy gyűlöletesnek tűnik is. Kicsit távolabb lépve nem tüneményes-e a szerelmes nők folytonos hazudozása – amely nem is annyira nekünk szól, mint saját maguknak: hogy a végsőkhöz óvják, maguk elől is, kicsinyes titkaikat, szánalmas múltjukat, iránytalan akarataikat –, szenvedélyes vágya és gyáva, alamuszi esküje, és hogy a férfiak, bármennyit láttak s tanultak is, mindig újra belesétálnak a fülükbe suttogott szerelmes szavak által épített csapdába, és hinni kezdenek azonnal? Vágyakozás, rejtőzködés, őrzöngés, jajongás, ölelkezés, esküdözés, elveszés, fáradtság: mindig ugyanaz ismétlődik, meglepő monotonitással, és bár Krúdy hősei tudják ezt, nem tudnak ellenállni az újabb és újabb kezdeteknek, még a több száz éves Szindbád is el-elvesz bennük, ami nemcsak kiszolgáltatottsága, de egyben bölcsessége jele is az élet dolgaiban.

Talán minden férfi, aki belátta, hogy szerelmes nő közelében lenni és végérvényes dolgokban hinni felelőtlenség és megengedhetetlen balgaság, Szindbád bölcs és bolond álarcát ölti magára; jómagam legalábbis úgy tekintek a legtöbb házasságára, mint megannyi hajósra, akik az emberélet útjának felén valami kényszerből, véletlen és meggondolatlan szeszélyből vagy szabad belátással tudomásul vették a (női) valóságot,

az életet; kézen fogva egy kis szépséget, sértődés és jajongás nélkül elfogadva, hogy nem lesz teljesen sem az övék, sem másé, biccenének, nem remélnék; nem kérdeznek, nem faggatóznak, és nem várnak többet annál, mint amit kedve van adni; hálás örömmel tűrik azt, ami van, végleg beletörődve szépségébe, életébe, és jó előre abba, hogy nincs, aki megmentse őket, nincs, akit megmenthetnének, nincs kire rábízní sorsukat, nincs kinek odaadni hiábavaló életüket. Szindbád-lelkületű hajósok a házasság emberek, most így látom őket, az ezeregyéjszakából, akik képzeletben indulnak már útra csak, el-eltűnnek, vissza-visszatérnek: csakhogy amit Szindbád százhat nővel él meg, azt ők, a céltalan bolyongást, a végtelen keserűséget, amelyben próbálnak nem elveszni, egyetlen nő oldalán tapasztalják, a szívük mélyén, napról napra, évről évre, emlékeikben, vágyaikban, képzeletben; onnan térnek vissza egy nő mellé, amíg lehet, ha lehet, aki szeret, akit szerettek, tovább nem fokozható keserűségben, egykedvűen, az élettől boldogan.

Micsoda nyugalom, micsoda csönd az arcokon! Bámulatos tudás, amit soha nem akartam megtanulni: tudni, hogy a házasság nem annyira kapcsolódás, mint inkább elengedés, elhagyás, beletörődés, okos letargia, alig leplezett kiábrándultság, amely lassan valami boldogsággá vagy talán csak megnyugvássá fakul. Megtanulni elfogadni azt, hogy ha van túlvilág, ott léteznek talán dolgok, amelyeket érdemes lesz komolyan vennünk, de itt, a földi élet során, Éváinkkal oldalunkon, nincs más lehetőség, mint a vigasztalhatatlan fájdalomtól, hogy nincs semmi, ami igaz, semmi, ami marad, játszani, amíg lehet, nővel, így-úgy, az életet. Megtanulni elfogadni persze saját kiábrándító érzéketlenségünket is, amellyel megköszönjük a nők szerelmét, és továbblépünk rajtuk, a végben is mindig csak a kezdetet látva; mint a SZINDBÁD MÁSODIK ÚTJA hőse, aki húsz évvel korábbi könnyű kalandja helyszínére visszatérve – ami után a lány szégyenében öngyilkos lett – szembenézne, ha tudna, ha volna ereje hozzá, a sírhalommal, de csak azt hazudja magának: „Így is, eddig is nagyot áldoztam emlékének”, és az első vonattal hazautazik, ugyanúgy, mint azon a bizonyos nyári hajnalon, mintegy letudva feladatát... Krúdy, az angyaltalan létezés ámulatba ejtő kalauza, megejtő szépséggel ábrázolja ezt a végső soron talán menthetetlenül boldog, de egyetlen pillanatnyi vagy legfőljebb pillanatról pillanatra vándorló, keserű, egyszerre kiábrándult és kiábrándító szerelmet azokban a hőseiben, akik mindig újra szeretni kezdenek, vagy inkább mindig újra emlékeznek arra, hogy megajándékozhatnák magukat és a nőket, akiket szeretnek vagy szerethetnének, a szerelem játékos, éltető ígéreteivel, üres bókjaival, hazugságaival, megengedhetnék maguknak, hogy belebocsátkozzanak azokba a gyönyörű kezdetekbe, egy nő oldalán, amelyek nem vezetnek sehova; vagy csak annyiban, hogy megértetik, elfogadják velük az élet semmire nem utaló semmiségét, rettenetes elmúlását, amin semmi eszme nem segít.

Van, aki úgy véli, ez nem más, mint a kaland, a költészet, a képzelet, az emlék, az álom segítségével való meghátrálás a valóság előtt, és van is ebben a vélekedésben valami, csak talán nem ez a teljes igazság. Hisz Krúdynál épp az a kérdés, minden sorában, beszélyében, regényében, hogy mi is az élet, mi is a valóság; és a Krúdy-hősök, Fáni, Bánatváriné, Eszterfi Eszter, Szindbád, Pálfi Pál és a többiek folytonos szökése, búcsúzása, menekülése végső soron nemcsak meghátrálás az élet előtt, hanem egyúttal a legteljesebb szembesülés is vele, felmérése a lehetőségeknek, nem is tudatosítása, inkább csak megsejtése azoknak a kissé szálnalmasnak tűnő törvényeknek, talán az élet elkerülhetetlen, talán a társadalom, nők és férfiak elkeseredett és elkeserítő törvényeinek,

melyek az emberek közötti viszonyokat szabályozzák. A realitásnak, amelyre a nők ébresztenek rá, csodás hazugságaikkal, féltékenyen őrizve s rejtegetve magukban, érzelmes szavaik által mindvégig azt, amit méhükben hordoznak, az élet titkát, a forró, lüktető, éhes, álmos, céltalan, oktalan életet, ami mi magunk vagyunk, és ami talán nem akarnánk lenni mégsem; remélnénk többet, nők ígéretei segítenek, s aztán kacagni kezdünk rajtuk, magunkon, az életen, miután belekeseredtünk az egészbe; és kezdődik mindig, minden újra, csillapíthatatlan vágyakkal, szent esküvel, áldott szerelemmel, fölöslegesen. Talán épp ez a kibírhatatlan minden nőben, minden szerelemben, hogy mindig újra megtanítanak arra: az élet csak ennyi, masnik, kis cipők, dekoltázsok, csókok, levelek, sóhajok, hazugságok, virágok, ígéretetek, kezdetek, kezdetek, végtelenül, amelyekért végtelen hálával tartozunk, és amelyek végleg kifosztanak, kiforgatnak minket mindenünkből, mindenből, amiben hittünk, hinnénk, hittünk volna. Mintha ez lenne a házas férfiak arcára írva, az a belátás, hogy a legjobb, ha megtanuljuk elfogadni és tiszta szívvel szeretni ezt az életet, a kétségbeesésen, a keserűségen, a végtelen szomorúságon és kacagáson is túl, lemondva mindenről, amit egykor életként, nőként, szerelemként dédelgettünk magunkban, megbarátkozva, kibékülve, kiegyezve azzal, ami van, ami lehet, és nem keresni, ebben az irányban, semmi mást, semmi többet. Nem ez-e, itt, a „boldogság” egyedüli titka?

Márai joggal írta Krúdy német fordításai kapcsán: *„Az idegen nyelv perspektívájában kitérnek, hogy éppen azt nem lehet lefordítani, ami Krúdy írásaiban jellegzetes: a paródiát. Ahogyan ez a nagy író – mindenről és mindenkiről – parodisztikusan beszélt. Ahogyan az író feltételezte az olvasó cínkösségét, azt, hogy együtt röhögjenek, író és olvasó, mindazon, amit az író férfiakról és nőkről mond, és azon is, ahogy mondja... Amikor Krúdy hősei és hősnői sóhajtoznak, szemüket forgatják, fennkölteket vagy érzelmesekeket mondanak: az író feltételezi, hogy az olvasó tudja, mindez csak paródiája a valóságnak. És ez a varázsos Krúdy írásaiban, magyarul. De az idegen olvasó mindezt valóságosnak, igazinak kell olvassa... és akkor visszájára fordul az egész.”* Valóban: tévedés volna szó szerint venni Krúdy végtelen keserűségét, fokozhatatlan boldogságát, burleszk történeteit, bolond példázatait. Ugyanakkor elveszett ember, aki nem veszi komolyan azt, amire Krúdy tanítaná, még akkor is, ha kegyetlen iróniája – amely néhány emlékezetes, hangsúlyozottan kivételes, álom- s anyaszerű, fokozhatatlan magányban, kitartó szeretetben élő asszony sorsán kívül, aki marad s marasztal, de aki Krúdynál nem annyira élni, mint inkább meghalni segít, lehetetlennek mutatja, hogy a realitás, az élet valósága más legyen – talán túlságosan is következetes. Megtanít a valóságra, és ezért oly hálásnak kell lennünk neki, mint nők be nem tartott ígéreteinek, hazudozásainak, önző és üres költeményeinek, amelyeken persze azért mindig újra megdőbbenünk. Remény – ha nem üres reménykedés csupán – nem csak a tisztánlátás fokozhatatlan keserűségéből születhet-e? És ha nincs remény, akkor Krúdy nyomán legalább megsejthető a titok, a kezdetről kezdetre haladó élet rettenetes titka, ahogy a nők felejtethetetlen árvaságán, menthetetlen gyöngeségén és örökös elveszettségén megedződött fiatal családapák áttetsző mosolya, rendületlen nyugalma is, amely talán folytonos búcsút takar, képzeletben, lemondást, elválást, menekülést; szökést az álmokhoz és az álmoktól, az emlékekhez és az emlékektől, és persze mindenekelőtt – már ha tényleg ez az élet – az élethez és az élettől, kitartóan, büszke megállapodottságban, vigasztalhatatlanul.

Darvasi László

EGY KAKAS TÖRTÉNETE

Végre újra munkához láthattak. A kereskedő meghozta a papirusztekercseket. A tiruszi olyan korán pisszegett rájuk, hogy a felhők még vérben úsztak, s az árkok mélyén és az utat szegélyező csipkebokrok tövében még ott fészkelte a sötétség. A kakas már rikoltzott. A tiruszi köpönyegét vastagon belepte a por, az alak vidám volt, azt suttogetta, hogy napnyugtakor furcsa boldogság tört rá, nem értette, miért, azt érezte, hogy szabad, és ez a szabadság már nem múlhat el tőle. Nem is tért nyugovóra, magyarázta, pedig akadt útközben jó néhány istálló és karavánszeráj, nem érzett fáradtságot, egész éjjel nógatta az állatot, amely engedelmesen baktatott vele. A számár buta és makacs állat, de nem téved el a sötétben. A tiruszi nevetett, ferdék voltak a fogai, és tényleg boldognak látszott. Már lepakolta a kicsiny, tömött zsákokat. A fiatalabb még mozdulatlanul hevert a fekhelyén, nem riadt fel a suttozásra. Ő nem alkudozott, akkurátusan kiszámolta az összeget, pontosan annyit, amennyit a tiruszi kért, aki aztán elégedetten paskolta meg az állat tomporát, induljanak. Kicsit toporgott a ház előtt, bámult a kereskedő után, de már az asszony is a tyúkudvarban hajlongott. Érezte, miként hűti le hátát a harmat, megborzongott. Úgy hallotta, az asszony a kakashoz beszél, becézgeti, a szárnyas meg felrikolt. Napi három dénárt fizettek a szállásért, ez talán túlzás volt. Márk javasolta, ne Jeruzsálemben, ne a Getsemáne-birtok házában dolgozzanak. Ott minden túl közel van, és ami túl közel van, kevésbé látszik. A ferde törzsű olajfák sora, a kis ház az utolsó étkezés emlékével, a kanyarogva emelkedő utcák, amelyeken Jézus a keresztet cipelte végig, és persze a Golgota. Márknak nyilván igaza volt. És most már felesleges volt számvetést csinálnia, tudta, csakhamar elfogy az utolsó dénárjuk is. Amikor idejöttek, Márk ragaszkodott egy asztalkához meg valami ülőalkalmatossághoz. Ebben is igaza volt. Meg is kapták, az asszony a rokonaitól kérte kölcsön az asztalt és a két festett farönköt. A hórihorgas, görnyedt férfi, aki taligán hozta ezeket, alaposan megbámulta őket, kérdezett tőlük ezt-azt, aztán úgy ment el, mint aki bizonyos abban, hogy rászedik. Biztosan jelteni fog. Besúgja őket, és ők örülhetnek, hogy ép bőrrel megússzák.

Rendes, jóra való ember, szólt az asszony, meg lehet benne bízni, csak éppen ő nem bízik senkiben.

Szólni fog róluk?, kérdezte Márk.

Nem fog rosszat mondani, mondta az asszony, és lesütötte a szemét.

Az asztalról le kellett kapargatni a faggyút, és Péter barna foltokat is látott a repedések között. Vér volt, tudta, hogy vér. A szobájuk máskülönben megfelelt. A sarokban hasas, máztalan cserépedények álltak, bennük olaj sárgállott, némi ecet és méz. Illatoztak. Egy faladába rakták a zsákjaikat. A napi lepényt az asszony sütötte, és mindig letakarva hozta be a tálát. Sokáig csak a süllő kenyér illatát érezték, aztán hallották a kaparászást.

Végül elfogyott a papiruszuk, és nem tudtak dolgozni. Napokig tétlenkedtek, aztán igyekeztek számba venni, mit jegyzett le a társa eddig, és ő ugyanazt a lázat látta meg a másik tekintetében, mint amelyet azon az éjszakán a kertben.

Sétáltak a piac ponyvái között, a kicsiny imaház környékén, kimentek a szélfúttá, szürkén remegő határba a sajtolókhöz, a kutakhoz és a ferde falú csatornákhöz, amelyekben most megzöldülve haldoklott a víz. Váratlanul lehűlt a levegő, és ők átfagytak. Mintha könnyű szövetből lettek volna, átfűjt rajtuk a szél, csattogott a köpönyegük szegélye. Ő pedig mindenről beszélt, ami csak eszébe jutott. Amit már egyszer elmondott, újra és újra ismételte.

Ezt már mondtad, szólt néha a társa, úgy fürkészte, mint aki a gondolatai mögé igyekszik látni.

Nem baj, elmondom újra.

De hiszen már tudom, uram.

Nem baj, elmondom.

És újra elmesélte, Jézus hogyan kacagott, amikor a disznó a mélybe hullt. Egyszer hajón utaztak, és Jézus valami nyoszolyán aludt, a fedélzet végében. Körülötte minden vizes volt, mert a hullámok be-becsaptak a hajóra, de Jézusra egyetlen vízcsepp sem hullt. Mesélt a fügefáról, amely valóban kiszáradt egyetlen éjszaka alatt. Ezt sem értette. Annyi mindent nem értett. Néhány ember kigyógyult a maláriából, a leprából vagy a gutaütésből, néhány pedig nem. Ennek elmúlt a rángógörccse, amannak megmaradt. Ezt sem értette. Amikor tétlenségre voltak ítélve, és várták a tiruszit, többször nevettek. Egyszer megjegyezte, nem igazán szereti, hogy hullámos a háziasszonyuk haja, Márk meg mosolygott, hiszen neki is hogy göndörödik. A farizeusok szakála is hogy göndörödik! Nevettek ezen is. A piacról húst hoztak, azon meg ő derült nagyon, hogy azok a halak, amelyeket Andrással fogtak, mennyivel méretesebbek voltak. Néha látták az asszonyt, ült a ház előtt, a kakas az ölében. Becézte, simogatta a nagy vörös fejét, mint ha egy gyermekét. Amíg vártak a papiruszra, Kafarnaumról és Názaretről is beszélt, és sokszor úgy érezte, inkább fecsegés ez már. Jézus egyszer visszatért gyerekkorának színhelyére, a szegény kis faluba, amelynek a határában akkora mustárfák nőttek, hogy a szamarasokat is eltakarták. Jézus szólhatott a názareti zsinagógában, nagy vitatkozás és gyózködés után beengedték. Aztán milyen sokat beszélt, habzott a szája. Végül kiszáradt, meg kellett itatni, András és Júdás legyezte, az emberek meg ámultak, hogy megokosodott az ács fia, majd szép sorban magára hagyták. Megijedtek vagy unták, nem tudta eldönteni. Mindegy, az unalom is gyávaság. A fáradság is gyávaság. Jézus soha nem volt gyáva, de akkor a szíve megtelt keserűséggel, gubbasztott a templom csalánvirágos tövében, gyíkok futkároztak a saruja körül. Ilyen kiábrándultnak csak a kertben látta azon a zavaros, félelmetes éjszakán. Mit akart Jézus a szülőföldjén, mit várt ezektől az emberektől, akiket ismert, és akik szintúgy ismerni vélték őt?! Az ilyesmi nem vezet jóra. Soha nem mehetsz haza másként, mint ahogy eljöttél. Aki más lesz, az otthoniak megbüntetik.

Egyszerre abbahagyta a beszédet, a papiruszt bámulta.

Ez meg itt micsoda?

Tinta lötytyent oda, bólintott a másik, fölnézett, abbahagyta az írást. A betűk kissé megdőltek, a ferdén futó sorok hullámoztak. És két sor között ott feketéllett a tenyérnyi folt, mint valami hatalmas, kitátott száj, amely elnyelni készül minden eddigi szót.

Te voltál?

Nem értelek, uram.

Te tetted?, továbbra is a foltot nézte, közelebb hajolt.

Persze, én voltam, ki más, Péter?!

Miféle szó volt az, amit eltüntettél?

Márk elgondolkodott, bekapta az irón végét, ráharapott. Mint egy gyerek, igazán. Igen, csigásan göndörödött a haja, de meglepően világos színű volt, és némi vörös árnyalat is színezte. S már ritkulni kezdett a homloka fölött. Finom, fehér keze kissé remegett, és vékony, metsző szája volt. Okos, tanult fiú, tulajdonképpen már férfi. Levita volt, s mert papnak szánták, úgy is neveltette az anyja, Mária. Aztán mégis ő keresztelte meg, és utána Márk, mint aki megkönnyebbül, sokáig lázas volt. A fiú tolmácsolt is neki, a leveleket ő írta. Gyakran eszébe jutott, hogyan iszkolt haza a kisgyerek, amikor Jézust lefogták az olajfák között. Hirtelen törtek rájuk, hallotta Jézus jajszávat, azt hitte, rossz álom sanyargatja a lelkét, aztán riadt, nem tétovázott, már rohant is feléjük. Dühében elragadott egy kardot, az első útjába kerülő katona felé sújtott. Eltalálta, mert a férfi térdre esett. De nemcsak rómaiak voltak, hanem a templomi őrségből is néhányan. Dögök. Kutyák. Fekete szívűek! Nyomban nekiestek, ütötték, doronggal mentek a fejének. Már térdre hullt, de még látta a lobbanást, s mintha óriási szárny szakadt volna ki az éjszakából, majd a lobbanás nyomában fölfehérlett a csupaszigyerekest. A kis pucér fenék, a csontos hát, s mert ahogy menekült, hátrafordult, ráparázslott a gyerek égő tekintete, amelyben nem riadalom volt, hanem láz. Ezt már akkor megjegyezte, a kiáltások közepette, az életveszély örvényében megjegyezte, nem feledte ezt a lázat. Abban a pillanatban tudta, hogy később eltökéltség lesz belőle. Igaza lett. A katona, aki a gyerekről letépte a köntöst, úgy röhögött, ahogy az öszvér ordít. Lengette a köpönyegget, mint aki angyal ruhájára tett szert. Bólogattak, zúgtak a vénséges olajfák, a hold pazarolta az ezüstöt, Jézust ide-oda rángatták, hallotta, hogy megszakad a ruhája. Neki újra doronggal vágta a nyakába, valami recsent a testében, aztán az oldalán puffant egy hatalmas ütés, levegőért kapkodott. A gyerek addigra elfutott. Vér folyt a tekintetében, elvesztette az eszméletét.

Milyen szó az, amit lelocsoltál?, és a fiatal férfi kezére tette az övét. Az meg csak mosolygott, pirosan fénylett az ínye. Olyan vidám volt, hogy nyújtogatta, lóbálta a lábát. Írhatott végre. Milyen öröm fogta el, amikor megpillantotta az asztalon heverő papi-ruszsákákat. Táncolt is, összeütögte a tenyerét, egyik lábáról a másikra huppant, a törzsét döntögte, és köszönte Istennek, hogy így történt.

Jézus, Jézus, mondogatta.

Rossz szó volt?, kérdezte ő, mert még mindig a foltot nézte.

Hibás volt, Péter, mondta a másik, sóhajtott, ivott egy kis citromos vizet. Aztán mentalevelet rágcsált. Ő nem tágitott.

Mi a különbség a hibás és a rossz között?

A másik elmélázott, lassan őrlött az állkapcsa.

Te is újrakezdesz néhány mondatot, nem? Elmondod nekem, hogyan volt. Beszámolsz minden napról, minden fontos eseményről. Nem akarsz képzelődni. Nem akarsz tévedni. Gyakorta türelemre intesz, várakoztatsz, mert meg akarod fontolni a mondanódát, és bizony helyesen teszed. Majd sebesen újrakezded. De csakhamar elhallgatsz, és csak annyit suttogsz, várj, Márk, gondoljuk ezt át. És persze átgondoljuk.

Péter lehajtotta a fejét, olyan nehéz lett a lelke.

Miért nem tanulsz meg írni?, kérdezte váratlanul a társa, szórakozott volt a tekintete. De nem várt választ, fölállt, a tűzhelyhez lépett, pápicsot dobott a parázsra, aztán száraz trágyát. A tűzifájuk elfogyott, szart meg találtak. Kis füst után melegebb lett. Hirtelen fordult. Szokás szerint ökölben volt a bal keze, ép ujjával ráfogott a csonka hüvelykjére. Levágta az ujját, mert bár papnak nevelték, nem akart az lenni.

Azt kérdezed, mi a különbség a rossz és a hibás között? A rosszat nem kérik, nem hívják, az van. A hibát csinálják. A hiba mi magunk vagyunk. A rossz belénk költözik, mint ember a sorsba. Az ember fészek, akármire, jóra és rosszra. Neked magyarázzam, drága uram, Simon Péter?! Látod?, mutatott a fekete foltra, ez itt egy hiba volt. Már elfeledtem, melyik szó volt, de észrevettem. És kijavítottam.

Lehet, hogy te hibáztál, de én is lehettem, dűnnyögött Péter, s fölemelte a fejét, és ekkor újra rikoltott kint a kakas.

Mindegy, uram, melyikőnk hibázott.

Lehet, de a nyoma megmaradt, mondta ő.

Szeretnél még beszélni?

Nem tudom, Márk. Nem tudom. Nem is az, hogy szeretnék-e vagy nem szeretnék. Nem így van. Kell, Márk. Beszélnem kell, fiam.

Erre a másik elnézett, mintha lett volna hová. Huzat támadt, váratlanul az asszony lépett be hozzájuk, úgy nézett végig a helyiségen, mintha a szavakat keresné. Özvegy volt és gyermektelen. Amikor megtudta, hogy ők ketten olyanok, nyomban megváltozott. Olyanokat kérdezett, hogy a tanítójuk, mert így nevezte Jézust, meggyógyította volna-e a férjét. A férje sokat szenvedett, vérzett az alfele, kemény dudor nőtt a hasában, sokat szomjazott. És meghalt. Tudni akarta az asszony, hogy a vezetőjük, az a názáreti meggyógyította volna-e. S amikor Péter olyasmit mondott, hogy csak az gyógyulhat meg, aki maga is akarja a gyógyulást, az asszony szelíden ellenkezett. Hallotta ő, hogy a tanítójuk holtakat is föltámasztott. Az pedig hogyan lehetséges?! A holtak már nem akarhatnak semmit, lélegzetet sem, lelket és életet sem, mégis föltámasznak?! Péter ellenkezett. Mivel a holtakat az élet kéri vissza, neki, az életnek és az élőknek támadnak föl, amikor visszatérnek. Aki föltámad, csak legutoljára támad föl magának.

Maguk mindig ennyit beszélnek?, kérdezte az asszony a szoba közepén.

Biztosan hallgatózik. Nem akar hallgatózni, nem olyannak tűnik, de vonzza a mese. Megtorpan az ajtó előtt, lassan elbillen a feje. Észre sem veszi, hogy hallgatózik. A kakasára gondol, és hallgatózik. Itt lehetne velük. Nem, mégsem. Túl göndör a haja, túlon túl hullámos. Helyesebb, hogy nincs velük, biztosan elvonná a figyelmüket. Péternek a felesége jutott az eszébe, aki Kafarnaumban maradt. Mi lehet vele? Mi lehet a családjával? Hetek óta nem hallott felőlük.

Nem, nem beszélünk mindig ennyit, szólt aztán. Az asszony még mindig a szoba közepén állt, némán tördelte az ujjait, sóhajtozott. Aztán szó nélkül kiment. Olyan csendet hagyott maga után, hogy hallották a legyek zümmögését. Aztán azt is hallották, hogy az asszony a kakasához beszél, becézte, biztosan simogatta is.

A papiruszra pillantott, olvasd fel, szólt. És Márk lágy, mély zengésű hangon olvasni kezdett. Péter lehunyta a szemét, hallgatta a mondatokat, végül intett, elég. Újra a foltra pillantott, a papirusz szélét simogatta.

Mások is elmondják majd?, dűnnyögte, és eszébe jutott, hogy ez butaság, hiszen már annyian beszélnek a dologról. És mindenfélét mondanak. Ostobaságokat. Butaságokat.

Mások is, bölintott Márk, hát persze.

És ha nem így mondják el?

Arra gondolok, uram, hogy másképpen nem lehet elmondani.

Péter fölállt, a kicsiny ablakhoz lépett. Hajolva bámult ki az utcára, port sepregetett kint a hideg szél, kecskéket, gidákat hajtott el a ház előtt a sánta fiú. Itt járt mindennap. Ugyanúgy jött, ugyanúgy ment.

Péter arra gondolt, hogy minden, ami az övé volt, a történet, amit dédelgethetett és ápolt, amivel álmodott és amire emlékezett, végül elhagyta őt. Majd húsz éve hordozta magában az események képeit. Húsz éve gondolta újra és újra végig. És húsz éve nem tudta befejezni. Lassacskán minden tudása és hite, vágya és bizonyossága a papiruszokra karcolódik. A papiruszokat megfoghatja, el is olvashatná őket, ha tudna olvasni, és mégis milyen rémületesen távolra került minden. Amit leírsz, el is veszted. Amikor Márk olvas neki a lágy, mély zengésű hangján, hallja, hogy szóról szóra őt idézi, hogy pontos és tudatos a másik, de azt is érzi, hogy elvesztette. Mert ami van, írás nélkül van. Amit leírnak, olyan távolra kerül, hogy nem is látni. Amit leírnak, az egy másik látás, egy másik valóság, a kert nem az a kert, az ég nem az az ég, Jézus nem az a Jézus.

Nagy lélegzetet vett, és újra beszélni kezdett, lassan és megfontoltan, hosszú szüneteket hagyva, melyeket ziháló légzése, köhögése és harákolása töltött ki.

Elmesélte a kert hajlongó fáit, a kabócák nyikorgó zenéjét, az utolsó vacsora nyomasztó estéjét, amikor mindahányan szorongtak, mert tudták, hogy valami rossz, nagyon rossz jön rájuk. Elmesélte a katonák érkezését, aminek pedig Márk is tanúja volt, mert az anyja házából kilopódzva leselkedte végig azt az éjszakát. Elmesélte, mi történt Márkkal, mintha a másik nem tudhatná, nem foghatná fel az események jelentőségét és súlyát. Igen, alapvetően Márk is tőle tudja meg, hogy mi történt vele. Ő elmondja, Márk pedig leírja. Egyszerű ez. Márk bölcs volt és kemény, mint a kalapács, és tudott írni. De Péter ennél is többet tudott.

Ezt már mondtad, uram, bölintott Márk.

Nem baj, elmondom még egyszer.

Már leírtam, hiszen tudod, uram, köhécselt Márk.

Nem baj, azért elmondom.

Márk végül az oldalára dőlt, már a fekhelyén ülve hallgatta, és ő óvatosan húzta ki ujjai közül az írót. Ráterítette a pokrócot. Aztán kiment az éjszakába, a ház mögé került. Hallgatta, hogyan alszanak a tyúkok. Megvárta a pirkadatot. Úgy járkált aztán sokáig, hogy a térdénél verdesett az őrző fehér. Végül a keze ügyébe került a kakas. Egyetlen mozdulattal tépte le a fejét. Akkor vette észre, hogy a kerítés léceibe kapaszkodik az asszony, őt bámulja. Még halványan fent homálylott a hold, pazarolta a maradék ezüstöt. Véres kezét a köpenyébe törölte.

Azt hiszem, most már valóban mindent elmondtam, szólt, és a szárnyas élettelen testét az asszonnynak nyújtotta. Visszament a házba, a vackára heveredett, és egy-két lélegzetvétel után aludt is. Álmában tudott írni, és egy kakas életét írta meg.

Jacques Donzelot

A CSALÁD BEVONÁSA ÖNNÖN FELÜGYELETÉBE* (I)

Léderer Pál fordítása

Bevezetés

Az *ancien régime* idején a család egyszerre volt a felügyelet aktív, gyakorló alanya és a tárgya, elszenvedője. Gyakorlója volt a felügyeletnek a hatalom belső (értsd: magán a családon belüli) elosztása révén: a feleség, a gyermekek, a családba, a családhoz tartozó személyek (rokonság, cselédek, inasok) engedelmességek tartoztak a családfőnek. Elszenvedője pedig abban az értelemben volt, hogy a családfő maga is függőségi viszonyok rendszerébe ágyazódott bele. Óáltala, az ő személye közvetítésén keresztül a család olyan hovatarozási csoportokba szervült, melyek *szolidaritási hálókat* képesek teremteni (mint a céhek és a faluközösségek), vagy feudális, illetve vallási típusú *függőségi rendszerekbe*, vagy pedig – s ez volt a leggyakoribb – egyszerre mindkét fajtába. A család tehát a függőségi kapcsolatoknak olyan szövédéke, amelyen belül nem választható szét, nem különíthető el egymástól a „privát” és a „köz”. Azoknak a társas kapcsolatoknak az egyik láncszeme, melyek az egyéneket a társadalmi *állás* birtoklásának ténye szerint rendezik el. Ebben beletartozik a mesterség, a privilégiumok rendszere és az a státus, melyet átfogóbb társadalmi egységek juttatnak nekik s ismernek el velük kapcsolatban. Tehát a család a létező legkisebb politikai szervezet. Közvetlenül ágyazódik bele a függőség társadalmi viszonyrendszerébe, egyetemes érvénnyel van kiszolgáltatva a kötelezettségek, a tiszteletnyilvánítások, a kegyosztások és a kegyvesztések ama rendszerének, mely a társadalmi viszonyokat a maguk aktuális képére formálja. Eleve elköteleződöttként rendre a közvetlen elkötelezettségből fakadó eltökéltséggel veti bele magát a kapcsolatok, a javak, a tevékenységek, a házasságkötési stratégiák, a haszonra válthatás képélény játékaiba, melyek mindegyike egyfajta permanens polgárháborúba kényszeríti bele a társadalmat. Hogy ez így van, arról az tanúskodik, hogy ebben a korszakban óriási mértékben megnövekedett az igény a jogorvoslatra.

Annak, hogy az *ancien régime* családja közvetlenül megjelenik a politikai mezőben, a társadalmi hatalomgyakorlást illetően két következménye van. A központi intézmények színe előtt a családfő *felelősséggel tartozik* családja tagjaiért. Annak ellenében, hogy az állam elismeri és szavatolja társadalmi állását, illetve a kapott védelmekért cserébe, melyekből hasznot húz, szavatolnia kell családjának (s a családjába tartozóknak) a közrend iránti hűségét. Eleget kell tennie kötelezettségeinek adófizetőként, munkával (robot) és hadra fogható emberanyagban (inszurgensként). E tényből következően, aki nem tartozik családba, nincs, aki érte társadalmi-politikai felelősséget viselne, az a közrendet érintő problémákat vet föl. Senkihez nem tartozó (tehát: bitang) ember. Hátán háza, kebelén kenyere – koldus és csavargó, kit semmilyen társadalmi kötelék nem rögzít sehová, ezért zavaró elemként bukkan föl a védelmek és kötelezettségek rend-

* Jacques Donzelot könyvének első fejezete (LA POLICE DES FAMILLES) a *Holmi* 2010. szeptemberi és októberi számában jelent meg. Itt most a következő fejezetet (LE GOUVERNEMENT PAR LA FAMILLE) közöljük.

szerében. Nincs, ki szükségleteit fedezné. Nincs, ki belül tarthatná a rend keretein. (Az alamizsnálkodás, mely életben tartja, ugyan becsületére válik annak, aki gyakorolja – hiszen anélkül teszi, hogy vizontszolgálatban reménykedne – ámde nem integrálja a társadalomba azt, aki részesedik belőle. Az adományozó éppenséggel hozzájárul e lebegő népesség fönntartásához.) Egyedül a közigazgatás mozgósítható ellenük, mely menhelyekben vagy zárt intézményekben szállásolja el őket, semmi egyebet nem akarván ezzel, mint kiiktatni őket a társadalomból, véget vetni annak a skandalumnak, amit ezeknek a minden ellenőrző törekvésnek fittyet hányó elemeknek a viselkedése – de akár egyszerűen már csak látványa – jelent. A kötelezettséget támasztó instanciákkal szembeni felelősség ellentételezéseként (mert a kötelezettségek alól nincs kibúvó!) a családfőnek az őt körülvevők fölött többé-kevésbé diszkrecionális *teljhatalma* volt. Kikényszeríthette, hogy engedelmeskedjenek mindennek, ami az ő családfői hatalmát volt hivatva növelni. Ő döntött gyermekei jövőjéről, a családba tartozók foglalkoztatásáról, illetve kiházásításáról. Jogában állt megbüntetnie őket, ha nem tettek eleget a család iránti kötelezettségeiknek, s ebben számíthatott a közhatalomra, melynek kötelessége volt őt segíteni és támogatni. A híres-nevezetes „*családi elfogatóparancsok*” (*lettres de cachet de famille*) ezen, a közintézmények és a család intézménye közötti kötelezettségek és védelmek szabályozott cseréjén belül nyerik el értelmüket. Azt hangsúlyozzák, hogy veszélyes a közrendre az oly személy, ki fittyet hány a vallás és a jó erkölcs parancsaira, s éppily veszélyes, ha egy-egy családtag engedetlenségéből következően a család érdekvizonyai fenyegettetni látszanak. Amikor folyamodványban kérelmezik ama lánygyermeknek az elzárását, kikkel kapcsolatban joggal lehet félni attól, hogy dévajságuk a közrend megbomlását eredményezheti, s családjukra gyalázatot hozhatnak, ez ugyanannak a logikának engedelmeskedik, mint amikor ama figyermekkel szemben követelnek intézkedést, ki rangján aluli kisasszonykával szökött meg. A leányka rendetlen magaviselete azért kérdőjelezi meg a családi tekintélyt, mert azt jelzi: a család képtelen tagjainak magaviseletét úgy szabályozni, hogy belül maradjanak a nekik szabott korlátokon – ami, általánosabb értelemben, ugye arra utalna: kevésé hihető, hogy a család *úgy általában* képes lenne maradéktalanul eleget tenni kötelezettségeinek. Az ifjonc szökése szintúgy kártékony a család szemszögéből, hiszen a házasságkötési stratégiák gondos számításait rúgja föl. Mindig ugyanarról a mechanizmusról van szó: a közrend védelmében az állam közvetlenül gyakorol nyomást a családra (egyszerre építvén emennek a nyilvánosság előtti hitele elvesztésével szemben táplált félelmekre, valamint privát ambícióira). Az egész rendszer egy igen egyszerű együttműködési sémához igazodik. Az állam a következőt kínálja fel a családoknak: kényszerítsétek rá a körötökbe tartozókat, hogy betartsák az igényeinknek eleget tevő szabályokat. Ha ennek megfeleltek, azt csinálhattok velük, amit akartok, s ha szembefordulnának utasításaitokkal, megkapjátok tőlünk az ahhoz szükséges támogatást, hogy engedelmességre kényszeríthessétek őket.

Ez az első ránézésre kikezdhethetlenné tűnő logika a XVIII. század során azonban egyre alkalmatlanabbnak mutatkozik, s a közigazgatás és a család közötti együttműködésen belül egyre inkább fölillantja egy kettős jogvita lehetőségét. Egyfelől: a család már nem képes pusztán csak az általa nyújtott ellátás ellentételezéseként a régi mértékben ellenőrzést gyakorolni tagjai felett. Azok a kényszerek, korlátok, melyek az embereket organikus eredetű egységekbe tömörítették, lassacskán föllazulnak. A szemérmes szegények (vagyis akik szégyenlették volna, hogy nyilvánosan kéregessenek) és a nyomorúságukat és stigmáikat szégyenkezés nélkül közszemlére bocsátó kéregető koldusok közötti választóvonal kezd elhalványulni, és a XVIII. század végén jelentősen megnő a segélyért

folyamodó szegények száma. Ráadásul a kéregető szegények lassacskán veszélyes csavargókká válnak, akik vidéken kóborolnak, és félig a könyörületre, félig pedig az erőszakos zsarolástól való félszre apellálva (gyűjtogatással való fenyegetőzés stb.) úgy megadóztatják működésük terepét, hogy már-már az állammal kelnek versenyre. Bandákba szerveződve fosztogatnak, útjukat fölfordulás kíséri. Másfelől a családi hatalom megnyilvánulása és a királyi elfogatóparancs ellen erőteljesen föllázadnak azok, akik ezeknek szokásos áldozatai. Egészen 1789-ig nyomon követhető az ellenük való lázadozás; a polgári bíróságok forradalom alatti működésében az apasági keresetek mellett jelentős számban találunk az önkényes elzárás ellen indított kártérítési kereseteket.¹ Az államigazgatás is merevebben reagál e kérésekre, melyeknek megalapozottságát egyre rendszeresebben vizsgálni rendeli. A szegényházak építése egyebek mellett annak a kinyilvánított óhajnak kívánt megfelelni, hogy kényszerítő eszközül szolgálhasson a szegény családok számára, fegyelmezetlen tagjaikkal szemben. Az intézmények igazgatásával foglalkozók igen hamar gyanakodni kezdenek, hogy a családok sokkal inkább arra használják az efféle elzárás lehetőségét, hogy a kenyeret fölöslegesen pusztító szájaktól, a magatehetetlenektől megszabadulhassanak, mintsem arra, hogy a társadalmi rendbe beletörni képtelenek számára, időlegesen, üdvös leckével szolgáljanak.

A család fölötti felügyelet dekonstrukciójának kétféle vonalvezetése a Bastille elfoglalásakor egymásba torkollik. A Bastille a párizsi köznép és a párizsi szegények vezetése alatt bekövetkezett elfoglalása – vagyis azok vezetése alatt, kiket nem tart el és nem tart vissza semmitől a társadalom és a család berendezkedése – annak a mind hangosabb zúgólódásnak a jele, mely az államtól azt követeli, hogy vegye pártfogásába polgárait, váljék az igényeik kielégítéséért *felelős* instanciává. Ezzel párhuzamosan, a maga szimbolikus módján a királyi szuverenitással cinkosan összeszövetkező családi önkény hatalmának is véget vet, hiszen éppen ide, a Bastille-ba zárták el a család kérvényezett királyi elfogatóparanccsal elzárásra ítélteteket. Az állami és családfői hatalom régi, összefonódó rendszeréből *tabula rasát* csináló lendület sokakat késztetett álmodozásra. A polgárainak boldogsága érdekében szerveződő államot képzeltek maguknak, mely az elavulttá váló családi kötelékektől függetlenül mindenkinek segítézését, munkát, oktatást és egészséget biztosít. Megmutatkozik ennek persze az ára is. A totalitárius államot lehet olyannak elgondolni, hogy mindenkinek az igényeit kielégíti, de csak az anyagi javak kiegyenlítése, uniformizálása és a társadalmi mozgások erőszakos keretek közé szorítása árán. A család tehát egyszerűen a politikai viták legközepébe sodródik, hiszen azok tétje egyenesen az, mit értünk, mit értsünk államon. Egyik oldalon a szocialisták, az „állampártiak”, a család intézményének tagadói, akiket épp ezért totalitarizmussal vádolnak. A másik oldalon pedig az állam olyasféle liberális definíciójának hívei, amely hagyná a társadalmat a magántulajdon és a család körül szerveződni, s akiket ezért konzervativizmussal vádolnak.

Körülbelül így vetődik fel tehát – a klasszikus megfogalmazás szerint – a család problémája. Mint látjuk, megnyugtató manicheizmus tükröződik benne, hiszen a fönnálló rend és a család elkötelezett híveivel a kollektivista forradalmárokat állítja szembe. Sajnos azonban erre a sémára támaszkodva képtelenség (s akkor még igen-igen jóindulatúan fogalmaztunk) akár annak megértéséig eljutni, hogyan néz ki valójában a mai család, akár annak a kötődésnek a természetét megérteni, mely a liberális társadalmakban az egyént a családhoz fűzi. Nem ad magyarázatot arra, miért kapcsolódik a család képze a szabadságéhoz, ahogyan arra sem, miként lehetséges a család érdekeit az emberi autonómia védelmének keresztül hatékonyan képviselni. Ha a család egyszerűen

csak az osztályhatalom érvényesítésének eszköze, vagyis teljes egészében a „burzsoá” állam lenyomata, miért investálnak annyit az emberek a családi életbe – beleértve azoknak az uralkodó osztályok közé? Azt erősítgetni, hogy mindez valami ideológiai „agymosás” következtében történik, nem egyéb annak szemérmes előterjesztésénél, hogy az emberek idióták, s csak arra jó, hogy többé-kevésbé elleplezze az értelmezésre való törekvés hiányát. Azt sem magyarázza meg, hogyan szervezheti a modern család a maga kötelekeit ennyire rugalmas módon – a régi jogi merevség tökéletes ellenkezőjéről téve tanúbizonyságot. Ha kizárólag a burzsoáziának arra szolgáló eszköze volna, hogy rajta keresztül makacsul védelmezze a fönnálló rendet, miért hagyná szó nélkül a hatalmát szentesítő jogrend ily mérvű föllazulását? Azt mondani, hogy mindez nem egyéb a liberális ideológia és a polgárság érdekei között feszülő ellentmondásnál, körülbelül arról a meggyőződésről árulkodik, hogy egy reform csak vagy hazugság, vagy beismerés lehet, és sosem bizonyulhat egy probléma pozitív megoldásának.

Másként szólva, nem annyira azt kell megválaszolnunk, hogy mire szolgál a család a magántulajdonhoz igazodó liberális gazdaságban, mint inkább azt kell megértenünk, hogy miért bizonyul működőképesnek a dolog. Hogyan válhatott annak a tömérdek veszélynek hatékony kijátszására szolgáló módozattá, melyek a liberális államfölfogást egyképpen fenyegetik – a föllázadó szegények részéről (kik az államban a társadalmat *újjaszervező* vezérelvet szeretnének látni) éppúgy, mint az egyes emberek részéről (ha a polgárok állam vezényelte és kollektivistá igazgatásával szemben emelt egyetlen gyöngye, de létfontosságú védelem, a családon belüli hatalom autonómiája ellen lázadnak föl). A családnak sokkal inkább az átalakítása jelent tehát problémát, nem pedig az, hogy hogyan őrizték meg. Ha csak arról lett volna szó, hogy mindennel dacolva megvédelmezzék a kiehézetek dühétől s az elnyomottak lázadásától, a történet nem szólna másról, mint a család intézménye által életben tartott és szentesített privilégiumok megvédéséről; felénk fordított arca nem mutatna egyebet, mint egyik osztálynak egy másik fölött gyakorolt kendőzetlen nyers uralmát. Ha a társadalmi privilégiumokat és az osztályuralmat leleplező diskurzusok egyre inkább kénytelenek túllépni pusztán csak a család kritikáján; ha a követelések egyre inkább a „hátrányos helyzetűek” családi élete feltételrendszerének védelmére és jobbítására kényszerülnek hivatkozni; ha a család – ekképpen – a hatalom rendszerkritikájából egyre inkább a társadalmi egyenlőség növelését követelő igények hangoztatásának terepévé válik, az elég ok arra, hogy a családot és a benne végbemenő átalakulásokat inkább az állam liberális definíciója által keltett problémák pozitív megoldási formájának tekintsük, mint a társadalmi változásokkal szemben tanúsított ellenállás negatív elemének.

No de mi veszélyeztethette a XIX. század hajnalán a liberális államfölfogást? Két dolog is.

Egyfelől a pauperizmus problémája, a szegények mindent egyre inkább elárasztó hullámokban való vissza-visszatérte; azoké a szegényeké, akik az államtól egyre több támogatást elvárva, a forradalmi időszak fénykorában már azt követelték tőle, hogy a szegények segélyezéshez, munkához és tanuláshoz való jogának elismerésével a társadalomtest *újjaszervezőjévé* válják.

Másfelől az, hogy a társadalomtesten belül egyszer csak mind az életfeltételek, mind az erkölcsök terén oly mértékű különbségek, egyenlőtlenségek jelennek meg s válnak érzékelhetővé, amelyek kataklizmaszerű konfliktusok kirobbanásával fenyegetnek, s létükben kérdőjelezik meg egy liberális társadalom alapelveit. Egy civilizált polgári

kisebbség létében érzi fenyegetettnek magát attól a vele farkasszemet néző barbár tömegtől, mely inkább megszállóként, mint lakosként tartózkodik a város határain belül.

A XIX. század első felében a különböző Akadémiák által kiírt pályázatokban – ekortájt ezeknek az Akadémiáknak még nagyobb a hatásuk az intellektuális életre, mint az egyetemeknek; szoros kapcsolatokkal kötődnek a politikai élethez; s a kormányzat tanácsadójaként és ösztönzőjeként van egyfajta nyilvánosan vállalt szerepkörük is a munkásosztály megismerése tárgyában indított vizsgálatokkal kapcsolatban (melyeket gyakran ők maguk lanszíroznak) – mindig leitmotívumként ismétlődik ugyanaz a két kérdés: 1. Hogyan lehet megoldást találni a pauperizmusra és a szegénységre, s egyszerűsre elkerülni azt a veszélyt, mit azok a diskurzusok jelentenek, melyek a megoldást egyedül és kizárólag az állam kiváltságainak a piacgazdaság szabad játéka kárára érvényesített megnövelésében látják (Malthus, De Gérando, Villermé)? 2. Hogyan lehet új elvekre fektetve újjászervezni a dolgozó néposztályok „rácba szedését”, mely tömegeket a társas együttélés, illetve a hűbéri alávetettség hajdani kötelékei többé nem kötik hozzá a bevett társadalmi rendhez; imitt-amott olyan formákban élnek tovább, melyek egyenesen az új renddel szembeni ellenállás gócpontjai (lásd céhes rendszer, lásd lyoni takácsok stb.) másutt pedig fölbomlanak, szétesnek, megnyitva az utat annak, hogy a népességen belül – mely az iparvárosok megszületése óta az ott uralkodó beteges állapotok következtében ellenőrizhetetlenné és betegessé vált – eluralkodjék az egyetemes felelőtlenség (De la Farelle, Frégier, Cherbulliez)? A probléma már csak azért is kényes, mert nem oldható meg azon a módon, ahogyan az *ancien régime*-ben még megtehető volt: nyers, leplezetlen elnyomással; hiszen a liberális gazdaságban feltétlenül szavatolni kell a népesség elegendő létszámát és megfelelő képzettségét. A XVIII. század során a felvilágosodás, majd a forradalmat megelőző történelmi pillanatok diskurzusában ezeknek a feltétlenül szükséges kollektív eljárásoknak a kifejlesztése karöltve jár a politikai rend megkérdőjelezésével. Attól a pillanattól, hogy fölszámolták a hajdani felségjogokat, az alsóbb néposztályok és a polgárság közötti szövetségnek vége szakad. Az előbbiekre érdeke azt diktálta, hogy az állam újjászervezése és a közösségi intézmények erősítése egymással összhangban történjék: boldogság és forradalom egymást tételezzék. Az utóbbiaké viszont azt követelte, hogy ennek vessenek véget, hiszen csak szétválasztásuk biztosíthatta kivívott pozícióik megőrzését, s szolgálhatott a liberális gazdaság működéséhez szükséges elegendő szabad játéktérrel. Úgyannyira, hogy az előzőekben emlegetett két alapkérdés voltaképpen egybe sűrítendő össze: mi teheti lehetővé a népesség megfelelő számát és képzettségét szavatoló gyakorlati eljárások kifejlesztését, ha ezeket egyszerre távol is akarjuk tartani minden közvetlenül politikai tartalomtól, ám ezenközben szeretnénk is rájuk terhelni az uralomfönntartás, a megbékítés és a társadalmi integráció misszióját?

A válasz: a filantrópia. Filantrópián persze nem naivan apolitikus privát beavatkozást kell érteni a szociálisnak mondott problémák szférájába, hanem olyan stratégiát, mely a visszafejlesztésre ítélt közösségi eljárások helyett (illetve velük szemben) a magánkezdeményezések és az állam között nagyon is gondosan egyenlő távolságot tartó neuralgikus pozíciók elfoglalására törekszik, s így tudatosan depolitizál. Ha megfigyeljük azokat a gondolatokat, amelyek a XIX. században az emberbaráti tevékenység figyelmének középpontjába kerülnek, megállapíthatjuk, hogy mindegyik nagyon is kiszámított távolságot igyekszik tartani a liberális állam funkcióitól és ama technikák terjesztésének elfogadásától, melyek a jólét növelésére és a népesség igazgatására szol-

gálnak. Van egyfelől a *segélyezés-központú* irányzat, mely az állam liberális definíciójára hivatkozva próbálja a munkához, illetve a segélyezéshez való jog kérdésének ürügyén az államnak adresszált kéréseket a privát szférára áttételni. Ez tehát az államot *formális eszközként* használja: általa akarja kikényszeríttetni néhány magatartást szabályozó intelem előírását s így egy jogpolitikai kérdésnek a közgazdasági erkölcs kategóriába való átfordítását. Ha ugyanis a jog nem ismer többé társadalmi hierarchiákat, ha az állam többé nem a feudális elnyomó piramis csúcsa, ha az állam szemében mindnyájan formálisan egyenlők vagyunk, nincs miért jogként követelned magadnak az államtól, hogy gondozásába vegyen, de nincs ok arra sem, hogy ne hallgasd meg tanácsainkat, hiszen ezek többé már nem parancsok, csupán tanácsok. Az államtól kapott segélyhez való *jog* helyett (ami túlzott fontosságot kölcsönözne az állam szerepének, s nehezítené az általa képviselt kötelelékektől megszabadult társadalom jó működését), mi megadjuk neked annak lehetőségét, hogy a takarékoság erényének eltanulása révén kivívd független szabadságodat. Ha ezek után mégis azzal állnátok elő, hogy segítsünk rajtatok, részünkről igazán az a legkevesebb, hogy jogunk legyen fölöttetek aggályosan kiterjedt gyámságot gyakorolni, hiszen ékesszóló bizonyysága lennétek ti magatok, hogy letértek a tiszta erkölcs útjáról.

Van azután egy *orvosi-egészségügyi* irányzat, amely nem akarja útját állni az állam fokozott – szerepe, „inflálódása” hozta – igénybevételének. Éppen ellenkezőleg, közvetlen *anyagi erőként* kívánja hasznát venni, hogy ennek révén elejét vegye mindazon veszélyeknek, melyek a társadalmat a népesség fizikai és erkölcsi leromlásának oldaláról fenyegetik, oly küzdelmeket, oly konfliktusokat szabadítva az országra, melyek a társadalmi viszonyok szabad alakíthatóságát a politikai erőszak kényszerével helyettesítenék, s így éppen az semmisülne meg, aminek épségét az államnak kötelessége szavatolni. „Az orvostudományi fejlődés szükségszerűen következik abból, ami az iparban történik, mivel a hatás, mit ez utóbbi a közegészségi viszonyokra gyakorolt, abban az értelemben elvitathatatlan, hogy megsokszorozta ama veszélyeknek a számát, amelyeknek a manufaktúrák munkásai sokkal inkább ki vannak téve, mint a földművelő népességek. Mindazonáltal, ha az egészségtelen viszonyok az ipari mesterségek elszaporodtával megsokasodtak is, el kell ismerni, hogy az ennek közvetlen okául tekinthetők vizsgálatára szolgáló tudományok mind tökéletesbedő tanulmányozása eddig ismeretlen eszközöket kínál föl megelőzésükre és leküzdésükre. Akárha Akhilleusz lándzsája lenne kezünkben, mely begyógyítani képes a sebeket, melyeket ütött.”² A higiénista emberbarátok mozgalmának e programadó textusa tökéletes nyíltsággal vetíti elénk, milyen irányt akarnak adni kifejtendő tevékenységüknek. Az állami közbeavatkozások ösztönzői akarnak lenni minden olyan ügyben (de szigorúan csak ily ügyekben!), ahol félő lehet, hogy a gazdaságon fölépülő társadalom liberalizálása önnön ellentétébe fordulhat át. A köz- és magánegészségügyre, az oktatásra és az egyének védelmére vonatkozó intézkedések összessége legelőször azokra a problémákra lesz hatással, amelyeket a gazdaság számára az általa foglalkoztatott mind nagyobb létszámú népességeknek a „kezelése” jelent. Ezek az intézkedések vonatkozhatnak a meglévő „állagvédelmére”, de éppígy az integráció problémáinak kezelésére is; hatásuk e vonatkozásokban sugárzik szét, hogy ennek nyomán az ipar szférája erkölcsi alapokon nyugvó, az állampolgárokat társadalomba integráló civilizáció alkalmazási területévé és támaszává váljék. A liberális társadalom megőrzésének ebben az egyes egyének pozitív adaptációját szem előtt tartó szellemében – és csak ebben a szellemben – fogják majd a higiénisták az államot arra ösztökélni, hogy normaszabással tevékenyen beleavatkozzék a magánjog szférájába.

Íme, megtaláltatott a téma, melynek keretei közt anélkül lehet kiharcolni a közösségi intézmények szükséges életre hívását, hogy ez a folyamat valahogy kikezdené az ál-

lamról adott liberális definíciót. Hátravan még azonban annak vizsgálata, hogy miért járhatott ez sikerrel. Durva erőszak egyengette volna útját? Nem kétséges, szó sem volt ilyesmiről. Már most megjegyezhetjük, hogy a filantrópiai stratégia e kőb tengelye a régimódi, felségjogon alapuló hatalom helyébe pozitív hatalmi formákat léptet: a megalázó jótékonykodás helyébe a hatékony tanácsadást, a romboló megtorlás helyébe a megőrző normaállítást. De ennél többről is szó van. Mert ha mostantól többé már nem önkényesen alkalmazza őket egy szeszélyes hatalom, mely fölváltva oszt alamizsnát és korbácsütést, annak az az oka, hogy ezek az új eljárás módok új váltópénzzel gazdálkodnak: egy olyan mindennapos alternatíva egyik felét alkotják, mely alternatívának a másik oldala emennél sokkalta rosszabb. Ha a takarékos élet erkölcsiségéről szóló diskurzus működőképesnek mutatkozhatott, azt alapvetően nem az magyarázza (még ha ilyesmi előfordulhatott is egyes paternalista vállalatoknál), hogy kötelezték a munkásokat arra, hogy soványka keresetük egy részét befizessék egy takarékpénztárba, hanem az, hogy e takarékoság révén lehetővé vált számukra a család nagyobb autonómiájának kivívása az alárendeltségi viszonyok kemény kereteivel, illetve a jól-rosszul még működőképesnek maradt szolidaritási hálózatokkal szemben. Ha a gyermekek nevelését, oktatását, illetve munkára fogásukat szabályozó *higiénista normák* hatékonyan bizonyulhattak, az azzal magyarázható, hogy a gyermekek számára (s rajtuk keresztül a nők számára is) a család keretein belül a nagyobb autonómia lehetőségét kínálták az *atyai tekintély hatalmával* szemben.

Másként szólva, e filantrópiai stratégia ereje abban rejlik, hogy a családban magában gyökerező két bomlasztó tendenciát egy teljesen új szintézisbe olvasztva éppenséggel úgy fordítja szembe a családdal, hogy képesnek mutatkozhat a politikai szféra támasztotta problémák megoldására. A családra, ha takarékos, bizonyos értelemben *számítani lehet*, maga felé fordíthatja azokat az egyéneket, akiket széthullási folyamatának erősödése arra ösztönzött, hogy követeléseikkel az államhoz forduljanak, benne keresvén azt az instanciát, mely politikai felelősséggel tartozik megélhetésük és jólétük szavatolásáért. Más vonatkozásban viszont *céltáblává* válik, hiszen valahol följegyzik és számba veszik a családi önkény ellen panasszal élők kifogásait, ami módot nyújt arra, hogy rájuk hivatkozva legyen mi alapján az állam által képviselt normákat a privát szférára rákényszeríteni. Mindezek alapján a család a XIX. század végén bekövetkező liberalizálódásában és fölértékelődésében nem biztos, hogy a modernitás diadalát, az érzékenységek mélyreható átalakulását kell látnunk. Sokkal inkább a filantrópia két taktikája összepárosításának stratégiai horderejű következményét.

A. Az erkölcsjobbítás

Az *ancien régime* idejében a segítségnyújtás háromféle formájából részesülhettek a szegények: a csavargók elzárására, elkülönítésére ott voltak az ispotályok és dologházak; a koldusok számíthattak a magánszemélyek alamizsnálkodására; a szemérmes szegényeknek meg az egyházközség körül szerveződő jótékonykodó társaságok nyújthattak segítséget. Azonban mindhárom rendszer hatékonytalan. Ahelyett, hogy véget vetnének a szegénységnek, inkább konzerválják azt... ha ugyan nem szaporítják a szegények számát.

Hogy miért konzerválják? Mert működésükkel hamis képet festenek a jelenségről.

A dologházak és ispotályok csak elrejtik a csavargót s a munkaképes szegényt a köztekintete elől, oly menedéket kínálva ezeknek, mely vagy éppenséggel bátorítja lustaságukat, vagy pedig szokásra készíti őket. Így aztán sokszorosára duzzad a koldusok

száma. A nélkülözők elzárása hamis, zsákutcába vezető megoldást kínál a szegénység problémájára. Oly gyűjtőintézmények létrehozásával ugyanis, hol a munkalehetőség és ellátás biztosítva láttatik, azt kockáztatjuk, hogy ezek vonzóvá válnak mindazok számára, kiknek kicsit is nehezükre esik szükségleteiket kielégíteni. Így aztán éppen azok a primer követelések fognak föllazulni, amelyeknek őket vissza kellene fogniuk. Ha viszont e zárt intézményeket – represszív jellegük hangsúlyozásával – elriasztóvá teszik, úgy lehetetlennek bizonyul majd a felügyeletre szoruló elemek oda „beszipkázása”. Emezek, „bármit, csak ezt nem” alapon döntve, egyre veszélyesebb népszerűségként lépnek majd föl. Mindkét esetben már a beavatkozás maga rögtön meg is hamisítja a problémát: vagy mesterségesen földuzzasztja a segítségre szoruló szegények számát, vagy pedig sajnálatosan visszafogja az akció hatósugarát.

Az egyéni alamizsnálkodás hasonló csapdahelyzetbe fut. Ennek művelése is hozzájárulhat a szegények létszámának földuzzadásához – legelsősorban is azzal, hogy kezükre játszik az álszegényeknek. Hogy magánszemélyektől alamizsnát kaphassanak, a koldusok szívesen folyamodnak a szegénység látványos jegyeinek hamisított kelléktárához: álbetegségek fölmutatásához, hazug panaszáradatakhoz. Erről tanúskodik annak módja, ahogyan a XVII. században a céltudatosan megnyomorított és megcsonkított gyerekeket „használták” a koldusok, akik a páli Szent Vince föllépését megelőző időkben többé-kevésbé közvetlenül vásárolhatták föl emezeket a lelencthonokban. Ugyanerről tanúskodik a „szörnyszülöttek” sebészeti úton való előállítására specializálódott csavargók, a *comprachicók* működése is (az elnevezés szó szerint annyit jelent: gyerekvásárló). A szörnyűségek láttán fölhevült jótékonykodásvágy eredményeként a megsegített ember jobb helyzetbe kerülhetett, mint a független, szabad dolgozó ember. Ez aztán arra ösztönözhetette az utóbbit, hogy helyzetét „föltupírozva” maga is kérincselni kezdjen, s a fölszított szánakozás révén elnyert adománytól remélje helyzete megváltozását. A jótékonyágnak még az igazi, nyomorukat s javaik tényleges szűkösségét őszintén föltáró szegények körében is lehetnek káros következményei, hiszen az önmagunkról való előrelátó gondoskodás elhanyagolására ösztönözhet, arra bátoríthatja az embert, hogy arra a „kárhoztató biztonságtudatra” hagyatkozzék, miszerint ha van védelmezőnk, akkor bajba kerülve sem maradunk magunkra hagyottan. A visszajáról nézve, az alamizsnához jutásnak a kilincselő kérelmezés rendszerébe való szükségszerű betagozódása (s így az igénybe veendő eljárások hosszadalmas mivolta, a közben tanúsítandó ravaszság, szervilizmus és csalárdság) azokat bátorítalanítja el leginkább, kiknek legnagyobb szükségük lenne, hogy részeseülhessenek belőle. Ha egyszer valaki beletörődött abba, hogy koldulásra adja a fejét, akkor ezt a tevékenységet igazi mesterségként kellett gyakorolnia: erre ösztönözte az a kényszer, hogy rituális alázatokodással húzza alá a kapott ajándék nagyságát, így nyervén el a gazdagok kegyes jóindulatát, de erre ösztönözhetette maga a jutalom is, mely sokszor jóval többre rúghatott annál, mint amit akár egy-egy mesterség gyakorlásából húzhatott az ember.

A szemérmes szegényeknek nyújtott segítség, éppen ellenkezőleg, azokon kívánt segíteni, akiknek volt mesterségük, volt „tisztos” társadalmi állásuk, s nyomorgásukat éppen azért kívánták titkolni, rejtegetni, hogy becsületüket, hitelüket ne kelljen elveszíteniük. „*Szemérmes szegénynek pedig azok tartandók, kiknek becsületes tisztőségük és foglalatosságuk vagyon, s kik akár kereskedőként, akár céhes mesterként üzlettel rendelkeznek avagy rendelkeztek volt, és mindazok, akiket akár mesterségöknél, akár születésöknél fogva okkal visszatart a szégyen, hogy a köznyilvánosság előtt kérelmezzék szükségleteik ellátását.*”³ A jótékony társaságok tagjai polgáremberekből, kereskedőkből, munkáltatókból állnak, akik – szí-

gorúan az egyházközség határain belül – segítségükre sietnek azoknak, kiket társadalmi állásuk ennek körzetéhez köt, s akikre tehát kiterjed a kölcsönös kötelezettségek érvénye. Emennek hatálya alól kirekesztetnek mindazok, kik nem látogatják az istentiszteleteket, a lakást csak bérlő, garniszállóban lakó párok, a túlságosan is „mozgékony” elemek (legalább hat hónapos helyben lakás kellett ahhoz, hogy valaki a társaságtól segílyt kaphasson), de azok a munkások is, akik színházi díszleteket és jelmezeket állítanak elő, vagy azok a személyek, kik kétes hírű garniszállót tartanak fenn. A céhes rendszerű és területiális szerveződésű védelemnyújtás eszközeként szolgáló jótékony-sági társaság az egyházközségen belül az erkölcsi fegyelmezés funkcióját is betölti. Éppen ezért a segílykérelemhez mindig mellékelni kellett a helybéli plébános által aláírt gyónócédulát. A társaság által elvégzett vizsgálódás abból állt, hogy a szülőknek a vallásra vonatkozó kérdéseket tettek fel; ellenőrizték, milyen rendszerességgel járnak templomba, milyen rendszerességgel látogatják gyermekeik a szegényiskolát és a katekizmus-órákat, s a szomszédokat is kifaggatták, mint vélekednek ájtatosságukról és erkölcsi magaviseletükről. Summa summarum: oly vizsgálatról van szó, mely az erkölcs és tisztesség külső jegyeinek megléte felől tudakozódik, nem pedig a tényleges szükségletekről; oly segílyezési rendszerről, mely az alárendeltségi viszonyok konglomerátumához és a szolidaritási hálózatokhoz idomul, s nem is foglalhatja magában azt, ami *per definitionem* kicsúszik a markából.

Akár előtérbe tolja magát, akár leplezni igyekszik létét; akár közsegiyeket osztogat, akár (nyilvános megnyilvánulásait háttérbe szorítva) erőnek erejével a magánjótékony-ságot szorgalmazza, a segílyezési rendszer, éppen a szegénységről általa vallott hamis elképzelések miatt, mind gyakrabban ütközik problémákba. Mindezek eredményeképpen a kormányzatok kénytelenek igen gyorsan (bár mindig némi késéssel) eldönteni, vajon a jótékony-ság intézményesítését választják-e (ami a segílyhez jutást mintegy jogként szentesíti), vagy pedig azt, hogy valahányszor a nyomor fölláztatja a szegényeket, zendülésüket kegyetlenül leverjék. „Azoknak az időknél vége, amikor, mondván: »majd leverjük őket, ha mozgolódnak kezdenének«, bizonyos fokig megengedhettük magunknak, hogy ne törődjünk azzal, mi történik a szegényekkel. Mára ezek az osztályok mind elkezdtek gondolkodni, használatuk a fejüket, beszélnek és cselekszenek. Vitathatatlan tehát, hogy sokkalta bölcsőbb és sokkalta biztonságosabb jó előre jogi intézkedéseken törniük a fejüket. Részint olyanokon, melyek védelmezik az erkölcsöket, s elejét veszik annak, hogy a szükségét szenvedőket megint magukra hagyja a társadalom. Részint pedig olyanokon, amelyek abban segítenek, hogy mindezek a sorsukra hagyott személyek ténylegesen hasznossá válhassanak, s képessé arra, hogy aktív szerepet láthassanak el.”⁴ A szegények által keltett problémák megoldásaként féken tartásukhoz folyamodni: ennek a módszernek mind alkalmazhatósága, mind alkalmassága azzal párhuzamosan kezd ellehetetlenülni, ahogy a politikai színtéren megjelennek. De a szegénységgel szemben tanúsított régi attitűdök másik megnyilvánulási formája, a magán- és a közjótékony-ság is egyre kényesebb helyzeteket teremt. Ha nincs többé arról szó, hogy a szegénységet szisztematikusan féken kell tartani, ez azt jelenti-e vajon, hogy el kell ismernünk a szegénynek, a nélkülözőnek ahhoz való törvény adta jogát, hogy a közintézményekhez forduljon segítségül? Ha – Malthustól kölcsönözve a kifejezést – a „fakultatív” jótékonykodásból a „törvényes szeretetre” térünk át, vajon nem azt kockáztatjuk-e, hogy a szegénységet pauperizmussá züllesztjük? Hiszen „a szegénység az az állapot, amelyben egy egyén képtelen a saját erejéből gondoskodni családjá megélhetéséről, a pauperizmus pedig az az állapot, amikor az egyén lehetőséget kap, hogy szükségletei kielégítésére jogszabályilag e célra rendeltetett közalapokhoz forduljon”.⁵ Efféle procedúra pedig veszélyes-

nek bizonyulna, mivel egyenesen az államot tenné felelőssé az állampolgári szükségletek kielégítéséért; a szegényeket – mint ki érdekeiket képviseli – szembefordítaná a gazdagokkal; a vagyoni különbségek kiegyenlítésének elvét kellene képviselnie, s a liberálisoknak átengedett ama kevéske teret kellene korlátoznia, amit – minekutána hajdani önkényeskedő funkcióitól megszabadult – éppenséggel biztosítania kellene.

A közgazdászok és filantrópok mindahány deklarációja valahogy a segélyezés fenti értelemben fölfogott problematikáját járja körül. Az egyik oldalon a szocialistákkal (Angliában Godwin, Franciaországban pedig az utópisták), akik fölládoznak a magántulajdon és a család intézményét, hogy annak helyébe a szükségletek kielégítésének állami rendszere lépjen. Velük szemben a keresztény politikai gazdaságtan irányzata: az 1828-ban alapított *Jótekonysági Intézmények Egyesületének* olyan figuráival, mint Bigot de Morogues, Huerne de Pommeuse vagy Villeneuve-Bargemont vicomte. Mindannyian a régi jótekonycodás javított változatban való fönntartásának, a gazdagokat és szegényeket hajdanán egyesítő engedelmességi kötelekek helyreállításának hívei. Abból kiindulva, hogy a gazdasági fejlődés távolról sem szünteti meg a szegénységet, épp ellenkezőleg, sok vonatkozásban éppenséggel még kiáltóbbá teszi megjelenése formáit, új esélyt látnak a régi kötelekek föltámasztására. „*A jótekonycodás érzelmi kötődést jelentő kapcsolatot teremt a társadalmi osztályok között, üdvös és erőszakosságtól mentes hierarchiát kelt életre, s nem azokból az általános szabályokból építkezik, melyek szükségesek ugyan a közjótekonycság gyakorolhatásához, de vajon a nyomor hány, meg hány formájával szemben mutatkoznak közömbösnek! vajon hány, meg hány nyomorultat sebeznek meg! Nem kívánjuk sem alapelvei, sem a létrejöttétől elválaszthatatlan körülmények okán bírálni a társadalmat. Nem fogjuk hiábavaló és fölösleges szavakkal ostorozni a munkát és a nélkülözést; nem fogjuk csalékony illúziókba ringatni, sem politikai szenvedélyek zászlaja alá besorozni a szerencsétleneket, sem pedig forradalmak kirobbantására használni ki nyomorúságukat. Egyedül a vallás fordulhat szigorú szavakkal s fenyegető intelmekkel a gazdagokhoz, mert ezenközben a szegényeket jámborságra és beletörődésre oktatja.*”⁶ Végül a harmadik csoport, a szociális gazdaság híveinek csoportja: Droz, De Sismondi, De Gérando báró, Michel Chevalier, Dunoyer, De la Farelle, De la Rochefoucauld-Liancourt herceg, Guizot, Vuillermé, Dupin s a többiek... Társaságokba szerveződve tevékenykednek, melyek – szem előtt tartva a restaurációs időszak klímáját – megfelelő védelmet nyújtó nevek alatt (*A Keresztény Erkölcsiség Társasága, Társaság az Elemi Oktatás Szorgalmazására* stb.) próbálják meg tovább éltetni a XVIII. századi filantrópia szellemét. Mindezeknek a személyeknek a referenciát jelentő hangütés – még ha igyekeznek is attól némileg elkülönöződni – Malthusé.⁷ Azé a Malthusé, aki elsőként vágott vissza a szocialistáknak (hiszen leghíresebb munkáját Godwin a politikai igazságosságról írt könyvének⁸ szánt válaszul írta), azonban tartózkodik attól, hogy a jótekonycodás régi nótáját fújná, s a régi függőségi viszonyokon nosztalgiazna.

Ez utóbbi csoport lesz majd, melynek a társadalom átalakítását célzó szinte minden eljárás mód vonatkozásában sikerül keresztülvinnie a segélyezés kérdését illető javaslatait. Ebben először is érveinek súlya segíti. A keresztény közgazdászokkal szemben, akik túlságosan is csak a szegények és gazdagok közötti kapcsolat fontosságát hangsúlyozzák – magyarázza De la Farelle –, mi azt javasoljuk, hogy a polgárok minél nagyobb tömegeire legyünk tekintettel. Avagy a nagyon gazdagok s a nagyon szegények nem egy-egy töredéke lenne csupán a társadalmegésznek? Lehet-e, megengedhető-e, hogy a társadalom alapjairól gondolkodván csak e két kategóriát vegyük figyelembe? Ha így tennénk, figyelmen kívül hagynánk a kisbirtokos parasztságot, a kézműves iparosokat és kiskereskedőket, kik nemcsak hogy az ország lakosságának többségét teszik ki, de

ráadásul figyelmünkre is legérdemesebbé teszi őket az az erőfeszítésük, mit a termelőmunkára fordítanak, s arra, hogy emennek révén önállóságukat tartóssá tegyék. A szocialistákkal szembe meg – folytatja – a családot szegézzük, azt az intézményt, melynek – akár tudatában legyenek, akár nem – megsemmisítésére törekszenek, ami jogköreit az államra kívánnák áttestálni, holott a család a lehető legbiztosabb támasz, ha arról van szó, hogy az embereket önállóságuk megőrzésére tett erőfeszítéseikben támogatni kell.⁹ S mindahány filantróp váltig bizonygatja, hogy éppenséggel a klientúra alapú jótékonykodás ósdi engedelmességi rendszere bizonyul a szocializmus legjobb szálláscsinálójának. Vajon nem éppen a megszokás következménye (hogy ti. pártfogóktól várjuk problémáink megoldását) e szegénysorra jutott népesség bűnös felelőtlensége? S amikor e védelemtől elesik, vajon nem az a gondolat támad a szegény ember fejében, hogy olyasmitől fosztatott meg, ami neki itt jog szerint járna? Az önként nyújtott szíves adomány elmaradtával vajon nem valamiféle jogként – jogot a munkához, jogot a segélyezéshez – kezdik azt nagy garral követelni? Csak a jótékonykodás érvelésmódjával szembefordulva lehetünk képesek elejét venni egy olyan állami karitász kifejlődésének, mely fenyegetné a boldogulást; ez az eszme bizonyul tehát legalkalmasabbnak arra, hogy a társadalmi rend védelmét szolgálja.

Ennek az érvelésnek abban a vonatkozásban is sikerült meggyőznie a tulajdonos osztályokat, hogy egy új politikai technika bevezetésére támaszkodik, mely a szükségletekben többé már nem a lázongás gyökerét látja, hanem a társadalmi integráció eszközét. Mi az, ami nem működött a segélyezés régi gyakorlatában? Az egész, úgy, ahogy volt! Az adomány, mit a szegénynek juttatnak (s szűken dologi természetű), a méltányosság kritériumai (melyek meghamisítják a szegénység helyes észlelését), a juttatás módozatai (melyek egyetlen alternatívát kínálnak csak: vagy elnyomás, vagy törvénybe iktatott jótékonyosság). A filantrópok mindezen elemek megváltoztatását s következményeik kiküszöbölését kínálják, amikor a takarékoskodásra való buzdítást teszik a segélyezés új rendszerének pillérévé, ami megerősíti és fölvertezi a családot a szocialista és etatista kísértésekkel szemben, s azzal, hogy a szolidaritások és függőségek régi formái ellenében a családra magára támaszkodik, képessé lesz magában a családban fölmutatni az autonómia kivívására szolgáló lehetőséget.

Hogy azok – és csak azok! – számára tegyék hasznossá a nyújtott segítséget, akiknek szükségük van erre, a filantrópok legelőször is megpróbálnak változtatni a segítségnyújtás természetén. Alapelvük, hogy sokkal inkább jó tanácsokra van szükség, mint dologi juttatásokra. „A szokás szerint »alsóbbnak«, illetve »felsőbbnek« nevezett néposztályok között olyan kapcsolatokat kell létrehozni, melyek fölmutatnak azon, hogy az egyik ad, megvásárol, parancsol, a másik meg kap, elad, engedelmeskedik. [...] Szinte sosem tapasztalható, hogy a szegényekre gyakorolt hatás ne a félelemből vagy a reményből táplálkoznék, pedig ez az, mire a leginkább szükség lenne. Meg kell tehát győznünk őket arról, hogy olyasmit kérünk tőlük, amit teljességgel szabadságukban áll visszautasítani. Ez pedig nem könnyű. A közrendű ember, ha fölvilágosulatlan, kérésűnket parancsnak fogja venni, s engedelmeskedik. Ha független, bosszankodni fog azon, hogy dolgaiba ártjuk magunkat, s a neki adott tanácsokat arisztokratikus fölfuvalkodottságnak fogja vélni. Pedig a tanácsadás jelzi leginkább a viszonyok egyenlőségét, mivel egyszerre nyomatékosítja a tanácsot adónak azt az óhaját, hogy befolyást gyakoroljon, másfelől meg annak teljes szabadságát, akihez a tanácsot intézik. Mindeniütt, hol politikai jogait nem gyakorolhatja szabadon, nehéz megértetni a szegény emberrel, hogy a gazdag embert előnyei nem anyagi hatalommal ruházzák föl, hanem csak legitim erkölcsi befolyással.”¹⁰ A veszély tehát továbbra is a szegények és gazdagok közötti régi függőségi viszony – az ajándéokra vagy parancsra várakozás, a

jótekonyság és a megtorlás váltakozása. A megoldás pedig a politikai jogok megadása, ami szükséges feltétele annak, hogy a társadalmi osztályok közötti kapcsolatokat a függetelmi viszony helyett a „legitim erkölcsi befolyás” jellemezze.

Hogy miért a tanácsok osztogatása kerül előtérbe? Hát először is azért, mert annak, aki adja, ez nem kerül egyetlen fillérébe sem. Aztán meg azért, mert annak, akinek adják, ezért abban, hogy megszabaduljon a rossz szokásoktól. Az emberbaráti társaságok természetesen nyújtanak olykor anyagi segítséget is, de erre mindig csak azért kerítenek sort, hogy a „legitim erkölcsi befolyás” „vivőanyagául” használják. A párizsi *Emberbaráti Társaság* patronáló támogatást kínál föl mindazoknak az önszegélyező egyleteknek, melyek élni kívánnak anyagi támogatásával – föltéve, hogy ezek alkalmazkodnak az általa diktált, az egyletek viselkedésével kapcsolatos szabályokhoz. Egyéb foglalatosságai mellett a Társaság nagy lendülettel küzd a járulékfizetők ama káros szokása ellen, hogy az éves maradványösszeget minden évben nagy közös ünnepség keretei közt az utolsó fillérig rendre elverik. Holott, ha megtakarítanák, előbb-utóbb fokozatosan lemondhatnának a magánjótékonykodás segítségéről. A takarékoskodás logikája mindig ugyanaz: korlátozni kell a szolidaritás organikus, családon túlmutató, ünnepség formáját öltő megnyilvánulásait, hogy ezzel kiküszöböljék a rázorultság kockázatát – s persze a zendülését is.

Ugyanebben a szellemben, a családi autonómia megerősítésére törekedve kell megváltoztatni a segélynyújtás feltételrendszerét és a prioritásokat. Inkább a gyermek részesüljön segítségben, mint az agg, mert „*a gyermeknek még csak ezután hág nyomába az érett felnőttkor, míg a legtöbb szükkölködő agg felnőttkorát a későbbi támogatásra méltatlan emberként élte végig*”.¹¹ Inkább a nő, mint a férfi, mert a nőt megsegítve a gyermekek is segítünk. A XVIII. század közepén jótékony egylet jött létre, hogy segítsen azokon az apákon, kiket azért zártak börtönbe, mert nem tettek eleget gyermekeik eltartása kötelezettségének. Az egylet kifizette hátralékaikat, de aztán minden kezdődött előlről, s az apák megint börtönbe kerültek. 1787-ben a *Société de charité maternelle*-t megalapítók azt a célt tűzik maguk elé, hogy segítséget nyújtsanak ama szegénysorú anyáknak, kik kötelezettséget vállalnak, hogy maguk szoptatják gyermekeiket, s még anyatej híján sem adják ki őket dajkákhöz.

Nagy általánosságban, a filantrópia a jótékonykodástól pontosan célkitűzéseinek ezt a fajta pragmatizmust szem előtt tartó megválasztásában különbözik. Adomány helyett inkább jó tanács, mert emez nem kerül semmibe. Inkább a gyermekek támogatása, mint az elaggottaké, inkább a nőké, mint a férfiaké, mert ez a változat „jövédelmesebb” – vagy legalábbis megtakarítható vele egy jövőbeli többletkiadás. A jótékonykodás nem képes együtt rezdülni ezzel a befektetői szemlélettel, csak a szélsőséges nyomor, a látványos szenvedés tüze lobbantja lángra – hogy aztán az adományozó önnön fölmagasztal(ód)ásának érzetéből nyerjen enyhülést. Az adomány kivételes példaszerűsége anynyiban más a tanácsosztogatás ingyenes mivoltánál, hogy a benne megtestesülő „csere” két, egymással szimbolikusan szembeállított pólust feltételez, nem pedig két, egymással absztrakt módon kiegyenlített pólusra épít. De Guizart szerint a jótékonykodás „*kétségkívül több személyes elköteleződést föltételez, mert rá gondolva mindig igen élénk és személyes jellegű képek merülnek föl bennünk, míg a filantrópiának (mely a problémákat is, melyek ellen fellép, s a tevékenysége révén megteremtődő jólétet is átfogóbb szempontból veszi szemügyre) kevésbé sietnek segítségére az együttérzés és az irgalmasság kiváltotta érzelmek. Az elítélt cellájának ajtaját átlépő pap azért jön, hogy vigasztalást nyújtson. Ha a filantróp börtönüggyel kezd foglalkozni, azért teszi, hogy tanulmányozza a rendszert, földerítse, mi célra szolgál, s hogy fölkinálja mindazokat*

az eszközöket, melyeket ennek megvalósítására a tudományok s művészetek fölkínálni képesek. A munkája révén eszközölt javító változtatások nem múlnak el nyomtalanul látogatása után. Éppen ellenkezőleg: egy idő után intézményi megoldások formáját öltik”.¹² A jótékonykodás és a filantrópia közötti vetélkedés végigvonul az egész XIX. századon. A filantrópia kerül ki belőle győztesen. 1899-ben az *Annales de charité* új nevet kap, ettől fogva *Revue philanthropique*-nak hívják majd. Mindez annak a folyamatnak a lezárása, mely végét veti annak, hogy a gazdagok és szegények közötti viszonyt a régimódi szimbolikus csereviszony fejezze ki: én fölkínálom neked a magam nyomorát, hogy te fölkínálhasd nekem szívósságodat; én fölkínálom neked a természetemet, a fizikai erőmet, hogy te fölmutathasd és hasznosíthasd a magad kultúráját. Egyáltalán nem véletlen, hogy a jótékony érzelmek legutolsó föllángolásai a XIX. század végén a gyógyíthatatlan betegeket veszik célba, akik fogyatkozó „utóvédként” képviselik a nyomor, a szenvedés és a borzalom régi terepeit. Szembeötlő példája e visszahúzódásnak a *Kálvária Jótékonyági Egylet*, mely az 1900-as Világkiállításán kitüntetést kap. Ennek gondozottjai közé csak fiatal, szegény rákbeteg nők nyerhettek fölvételt (előnyt jelentett, ha valaki nem francia állampolgár), akiknél orvosi diagnózis szavatolta, hogy gyógyíthatatlanok, s akiknek bekötözést igénylő nyílt sebeik igen látványosak voltak. A „szabad gondozók” köre – ahogyan a Kálvária Egylet jótékonyági hölgyei hívják magukat¹³ – kivétel nélkül a politikai, a katonai, a művészeti életben maguknak hírnevet szerzett férfiak özvegyeiből regrutálódik; ők az alapítvány anyagi támogatásával vásárolják meg maguknak a jogot, hogy az utolsónak fennmaradt jótékonyági „rezervátum” betegeit ápolhassák. „*A mi kis haldoklóink nagyon elégedettek, és ezt nem is titkolják.*”¹⁴

Minthogy tanácsadásról van szó, segélyezésről pedig csak abban a mértékben, ami elengedhetetlennek tűnik ahhoz, hogy a tanácsok „átmenjenek”, a hajdani jótékonykodásból az emberbaráti jótékonyágba való átmenet lényege alapvetően a segítséghez juttatás új módozatainak kidolgozásán nyugszik. Olyanfajta eljárás kidolgozásán, mely egyszerre képes különbséget tenni az „álságos szegénység” és az „igazi nélkülözés” között, s a segélyezés szellemiségébe annak a gondolatnak a szükségességét szervíteni, hogy muszáj adott határidőn belül önfelszámolóknak lennie. E technika kiötlése De Gérando báró érdeméül tudható be, aki MANUEL DU VISITEUR DU PAUVRE című munkáját 1820-ban a lyoni Akadémia pályázati kérdésére („*Miként ismerhető föl az igazi nélkülözés, s hogyan lehessen a jótékony adományt az adományozónak, egyszerűs mind a megajándékozottnak is hasznára fordítani?*”) válaszul alkotta meg. A báró szerint: „*Ambátor abban a gondolatban, hogy a szegények a megsegélyezés előtt is s a segélyosztás alkalmával is meglátogattassanak, semmi újdonság nincsen, annak módját azonban, hogy e látogatást hogyan kelljen célszerűen megejteni, amennyire én azt tudom, soha senki nem tárgyalta még. Úgy vélem s hiszem, hogy nap mint nap számtalan példáját láthatjuk annak, hogy erre ténylegesen sor kerül. Szándékom nem volt több, mint ezt az örömtelen gazdag tapasztalati kincset összegyűjteni, összefoglalni, szem elé tárni és gyümölcösztetni.*”¹⁵ E vizsgálódás célja, jellegének újdonsága az arra való fölkészítés lesz, hogy mindenfajta segélynyújtást a szükségletek aprólékos földerítéséhez kössön, amire lehetőséget a szegények életébe behatoló megismerés kínál. E felügyelő ellenőrzés szükséges ahhoz, hogy le lehessen leplezni a szegények cselfogásait. Ímhol, egy anya könyörög segélyért, kit kiskorú gyermekeinek népes serege vesz körül – de vajon mindahányan az ő gyermekei? Vagy netán úgy kérte őket kölcsön e fontos alkalomra igazi édesanyjuktól? Ímhol, egy magatehetetlen nyomorék esdekel – de vajon valóban magatehetetlen? Hogy az igazi szegénységet megkülönböztethessük a csaló rászorultságtól, helyett, hogy meghatódnánk a rongyokon s a sebek látványán, célszerűbb belépni a

szegény ember lakásába. S akkor rögtön föltáruhat, hogyan is kerítkezik a gyógyszervásárlásra kapott összegből orvosság helyett egyszer csak kiadós lakoma. S a felügyeletre azért is szükség van, mert csak ennek alapján becsülhető meg, mennyire van helyén a segítségnyújtás. Egy elaggott öregember esdekel s beszél magárahagyottságáról. No de hol a családja? Az nem képes őt eltartani? Vajon nem egyszerűen számításból ítéli őt e megalázó sorsra? S akkor nem válik-e a segítő maga is részesévé ennek az összeesküvésnek, mely szembefordul a természet kötelékeivel?

Nem elég azonban megsegíteni azokat, kiknek szegénysége mögött nem rejlik semmi ravaszság. Arra van szükség, hogy a segítség szolgáljon is valamire, hozzájáruljon a család fölemelkedéséhez. Ezért valahányszor segílyt kér valaki, föl kell lelni és meg kell világitani a többé-kevésbé közvetlen okot, a morális hibát: a nemtörődömségnek, lustaságnak, züllöttségnek azt a részét, mely minden nyomorhelyzet mögött ott húzódik. *Rendszeressé kell tenni erkölcs és közgazdasági szemlélet harmóniáját!* Ez magával vonja majd a család állandó felügyelet alá helyezését, élete minden részletének, metszetének átvilágítását. De Gérando meg is tervezi azt az ellenőrző könyvecskét, melybe egyfelől beíratnának a család mindennemű jövedelmei, másfelől pedig az is, hogy a család, erkölcsihez-szokásaihoz igazodva, mi mindenre költi el ezeket. Olyan könyvecske ez, mely – egy-két apró eltéréstől eltekintve – teljességgel a közsegélyezési hivatalnokok kérte adatokra épít. Jelentős változás ez a régi, hagyományos jótékonykodáshoz képest. Amaz vagy áldását adta arra, hogy egy ember elveszíti autonómiáját, vagy pedig teljesen külsődleges kritériumokra hagyatkozva segítette elkerülni a koldulást (mi a társadalmi közege, milyen külsődleges jegyek utalnak a család tisztességére – a vallásosság gyakorlását is beleértve). Az új jóakarát a családi életen belül húz választóvonalat, s működése belső elvei alapján tesz különbséget azok között, akiknél a takarékos élet lehetőséget nyújt az önállóságra, és azok között, akiknél minden apróságra kiterjedő gyámi felügyeletre támaszkodó segélyezésre mutatkozik szükség. A családnak a régi kötelékek és szolidaritási hálók alól való viszonylagos fölszabadítása és önállósítása együtt jár azzal, hogy a nyilvános kapcsolatok helyett egyre inkább a gazdasághoz való privát viszonyulás „jó erkölcsi” számítanak. Vagyis kiépül a szükségletek kezelésének egy olyan technológiája, amely a következő alternatívából kiindulva teszi a családot az önállóság alapkövévé: vagy te uralkodsz a szükségleteiden, vagy azok uralkodnak rajtad.

B. A normák elfogadtatása

1848-ban az *Erkölcsei és politikai tudományok Akadémiája* Adolphe Blanquit azzal bízta meg, hogy végiglátogatván Franciaország legfontosabb manufaktúraüzemi régióit, jegyezze föl a dolgozó osztályok tényleges helyzetét, ezzel is segítve „a forradalmi mozgolódás év eleji eseményeinek következtében mélyrehatóan megzavarodott erkölcsi rend helyreállítását”. Vizsgálódásai végeztével úgy érzi, le kell szögeznie „a népesség erkölcsi fejlődésének elvitathatatlan törvényszerűségét”. „Az e fejlődést elősegítő okokon belüli a legelső köze kell sorolnunk a lakosok lélekszáma s az eltartásukhoz rendelkezésre álló javak mennyisége közötti helyes arányt, a munka biztonságát, a munkabér állandóságát, a gyermekek taníttatásának mind erőteljesebb szorgalmazását, a mértékletességre, rendszeretetre és okos gazdálkodásra valló szokásokat.” Ezzel szemben viszont mindenütt, ahol aránytalanul magas a népsűrűség, ahol egészségtelenek a lakóházak és lakások, mindenütt, hol a promiskuitás kedvez a rossz példák járványszerű terjedésének, hol bizonytalan, sikerül-e munkához jutni, hol a gyermekekkel senki sem törődik, ott „virágozik a pauperizmus, virágoznak az elvadult jövőképek”. „A falvak munkásai, kiket gyakorta megszedít a keresetek időleges emelkedésének lehetősége, ilyen-

kor a városokba tódulnak.” Ott aztán nyakra-főre, meggondolatlanul szaporodnak, sokasodnak, egészen addig a pillanatig, amikor valamely válság okán a bérek zuhanni kezdenek. Ekkor aztán elveszítik fejüket, s zendülésben törnek ki. Lenn délen, hol a munkások egészséges lakásokban laknak, soha nem kerül sor lázongásra, ott sosem találkozunk azokkal a „skrofulás, csenevész, tüdővész gyerekekkel, kik az északi városokban csapatostul lepik el az utcákat”. „A család fölbomlásának és mindenféle nyomornak kiváltója a rossz lakás.” A munkásosztály erkölcsi érzékét megrontó társadalomellenes tanoknak olyan városok kínálnak szállást, mint Lyon vagy Saint-Étienne. Vagyis olyanok, ahol a gyárosok számára a helyi előmunkások vesznek föl embereket: napszámba vagy heti munkára, válogatás nélkül, akármilyen csavargó inast is. Mivel akkordban dolgozik, a lyoni munkás nem számíthat biztos, szabályos fizetésre, viszont erkölcsi „függetlenségét” senki nem próbálja megkérdőjelezni. „A maga ura, maga osztja be az idejét, semmi egyéb nincsen tekintettel, mint szükségleteire s kedvteléseire.” A dolgozó néposztályok e függetlensége, vándor életmódja promiszkuitáshoz vezet, az meg kedvez annak, hogy az embereket könnyen megfertőzze a lázongás gondolata. „Saint-Étienne városában már-már katonai szervezetszerű csoportokban élnek, s amennyire fegyelmetlenül bizonyulnak mindabban, ami a munkavégzést illeti, annyira keményen fellépve tudják saját érdekeiket védeni.”

Lyonban minden műhelyfőnök kínál szállást a mesterlegényeknek. E gonosz szokás sajnos túlságosan is gyakran csábít oly promiszkuitásra, mely végzetesnek bizonyulhat a jó erkölcsökre, de legalábbis erősen kedvez a rossz befolyásoknak. Ezt múlhatatlanul figyelembe kell vennünk, ha magyarázatot akarunk keresni azokra a váratlanul föllángoló zendülésekre, melyek nyomán annyiszor lepte el a város közterületeit a munkásnépesség, mintha mindannyiszor valami közös jeladásnak engedelmeskedve katonai parancsszóra tennék. A munkásosztály e belső viszonyai a lehető legrosszabb hatással vannak a gyermekekre. „A gyermek, ha egyszer inassorba jut, szinte teljesen magára hagyatik, s éppen abban az életkorában, amidőn a leginkább lenne szüksége aggályteli s elkötelezett felügyeletre. Így aztán Lyonban is, Párizsban is létezik – a gyermek- s a felnőtt férfikor között – egy korosztály, mely túl van már az egyik naiv ártatlanságán, de nem rendelkezik még a másik belátásával, s amely, ha nem ügyelünk rá, sokáig táplálandja majd a társadalmi rend megzavaróinak tömegeit.” Végezetül, ha azokat a régiókat nézzük, hol a kézműves és a manufaktúrális ipar egymás szomszédságában él, azt tapasztaljuk, hogy a gyerekeket szülei vagy iparkodnak otthon tartani (ám ott olyan körülmények között gonдозhatják csak őket – ideértve táplálásuk s ruházásuk kérdését is –, hogy biztosra vehető: nem lesznek hosszú életűek), vagy pedig „ugyanúgy, mint korábban, anyjokat, fiatal koruk ellenére cinikusán a manufaktúrákba zavarják dolgozni”.

Akármely oldalról közelítjük is a dolgozó osztályok problémáját, bármely pontján is az országnak, a kulcskérdés mindenütt a felnőtt/gyermek viszony. Akár abban a vonatkozásban, hogy túlságosan sok gyerek születik, akár abban, hogy a promiszkuitás olyan formába születnek bele, melyek megrontják erkölcsüket, s a társadalmi rend ellenségeivé neveltetnek; vagy pedig abban, hogy szülei – közvetlenül vagy közvetve – kizsákmányolják munkájukat. „Mindaddig, amíg a társadalom nem az alapoknál fogja kezdeni a változtatásokat, vagyis nem a gyermekek nevelésére fordítandó szakadatlan, éber törődést állítja figyelme középpontjába, addig iparvárosaink a rendtelenség, az erkölcselenség és a lázadás állandó központjai maradnak.” A civilizációt veszélyeztető, a társadalom rendjét földúló politikai összecsapások veszélyét vajon nem sokkal inkább a családnak önkényeskedésre hajló tekintélyelvi megrögzöttsége okozza, mintsem gazdasági okok? Az az erős hite, hogy kénye-kedve szerint dönthet utódok világrahozatala felől, mit sem törődve azzal,

mi lesz majd velük; ne törődjék azzal, hogy a fejlődés ellenségének mutatkozó szolidaritások hálója tartja majd össze őket, s eltűrje a félig-meddig magárahagyottságuknak s életerőik korai kizsákmányolásának azt az állapotát, melyben leledzenek. Az ipar fejlődése és a pauperizmus, a zendülések és forradalmak terjedése között sokan (közöttük is elsősorban a keresztny gazdaságpolitika áramlatához tartozók, valamint a szocialisták is) ok-okozati összefüggést véltek. De vajon – kérdik a társadalomhigiénista filantrópok – nem valami olyasmiről van-e sokkal inkább szó, amit (Louis Reybaud nyomán) az „*egybeesések szofizmusának*” kell neveznünk? Kétségkívül előfordulhatnak túlkapások, a túl korán megkezdett és embert próbálóan nehéz munka gyakran juthat nők s gyermekek osztályrészéül, a magán- és a közhigiéné állapota olykor súlyosan veszélyeztetheti a népesség egészségi állapotát. De e túlkapások kijavíthatók a gyermekek, az egészségi állapot, az iskoláztatás védelmére hozott normatívák törvényerőre emelésével. S mindezek sokkal könnyebben valósíthatók meg magának az ipari tevékenységnek a közvetlen színterein, mint másutt. A manufaktúrák tartják magukat a gyermekmunkáról hozott 1841-es törvényhez, de a kis kézművesműhelyekben a paragrafusnak nincs respektje. Vajon nem éppen a manufakturális fegyelem bizonyul-e e normák elterjesztése legjobb eszközének? Nem ez segíti-e leginkább a népesség lecsillapítását azzal, hogy rendszeresebb bérhez juttatja az embereket, helyhez köti őket, könnyűszerrel ellenőrizhetővé teszi a higiénés viszonyokat, biztosítja, hogy a nevelési tanácsok mindenkihez eljussanak? Az ipar munkásai helyett vajon nem sokkal inkább az a népesség jelent fenyegetést, amely ellenáll erőfeszítéseinknek, s nyakig merül a mind barbárabb s egészségtelenebb életmód csapdáiba? S mi másra támaszkodik ez az ellenállás, ha ugyan nem a családot megillető hatalom visszaéléseknek is kedvezni képes előjogaira? A támogató segítség rendszerét meghonosító filantrópia úgy próbálja elkerülni az állam kényszerű politikai beavatkozását, hogy a probléma megoldását a takarékoskodás által megerősített és függetlenné tett család hatáskörébe „utalja át”. A népegészségügyet szem előtt nem tévesztő filantróp mozgalom a gazdasági szféra politikai beavatkozását próbálja elkerülni, amikor a normák elfogadtatása révén a probléma kezelését a családi hatalom ügykörébe utalja át.

De milyen módszerrel érhetjük el, hogy ezek a normák rendszerként jussanak érvényre a társadalom egészében? Hogyan is lehetne általánossá tenni tiszteletben tartásukat? Hogyan láttassuk be az emberekkel, milyen előnyöket mutatnak föl az *ancien régime* makacsul ellenálló zárványaihoz képest? Mi sem természetesebb, mint hogy az iskola segítségével. No persze, de nem bizonyul-e majd éppily veszélyesnek, ha mindenütt szokásba hozzák az iskolába járást? A liberalizmus szabad érvényesülésének, melyet bármi áron is, de védelmezni akarunk, mindez éppenséggel nem fog-e majd útjába állni? Miközben – a kollektívizmus fenyegetéseit elkerülendő – a családra kívánunk támaszkodni, vajon nem éppenséggel szétverését idézzük elő? A nevét Guizottól kapó törvénytől a Jules Ferry nevéhez kötődő törvényig (vagyis az 1833-tól 1882-ig eltelt félszáz évben) az iskolát érintő viták ezekben a terminusokban fognak színre lépni a tudományos és politikai fórumokon. Elméleti a probléma, fölvetése azokhoz a malthusi gondolatokhoz kötődik, melyeket a higiénista filantrópok előszeretettel kölcsönöznek, hogy a náluk liberálisabbakkal, illetve az amazokkal egy kalap alá vett tradicionalistákkal szemben alkalmazzák őket. Ennek legmeggyőzőbb példája kétségkívül az a Gustave de Molinari és Frédéric Passy közötti, a brüsszeli Jótékonyági Kongresszust követő vitacikkcsörte, amely 1857-ben Frankfurtban először tette le a voksát a kötelező népoktatás eszméje mellett.¹⁶

Passy a házassági szerződés privát jellegére hivatkozva kéri ki magának még a gondolatát is, hogy az oktatás kötelező legyen. A szerződés megkötésénél sem gyermek, sem társadalom nincs jelen – mondja. Az így fölfogott családnak a társadalommal szemben csak externális kötelezettségei vannak, nem pedig benső felelőssége. A családalapítás – egyesülés, nem pedig szolgaságba taszító szerződés. Ebben az értelemben a szülő-gyermek kapcsolatok a jótékonyaság szférájába tartoznak, nem pedig a „törvényes szeretet”, azaz a *jogilag* kötelezővé tett karitás szférájába. A család felelőssége csak morális természetű, nem pedig jogi. A család szabad ura önnönmagának; tagjai viselkedésének társadalmi következményeit illetően számoltatható csak el, privát magatartásuk felől nem. A gyermek helyzete apjához képest éppen olyan, mint a szegény helyzete a gazdag emberéhez képest. Megtagadni tőle az iskoláztatást: erkölcsi vétség, nem pedig közjogi kihágás. *„A gyermekre, a legrosszabb esetben, oly sors vár, mint ha nem számíthatna saját magán kívül senkire. Így van ez azzal a szegény emberrel is, ki bár hiányt szenved valami számára nélkülözhetetlenben, megtagadod tőle a segítséget, amit kér tőled; így a beteggel, ki élet és halál között vergődve hiába kérlel, hogy hívjál hozzá orvost, aki meggyógyíthatná. Teljességgel joga van hozzá bárkinek, hogy szemedre vessen kegyetlenségedet. Senkinek nincs joga azzal vádolni téged, hogy életükre törtél.”*

Hogy Passynak visszavágyjon, Molinari annak bizonyítására kényszerül, hogy az iskoláztatás kötelezettsége adósság, vagyis a gazdasági viszonyok törvényeinek hatálya alá eső jelenség, s hogy e kötelezettségnek semmi köze a szocializmus valamely kezdetleges kísérletéhez. Éppen ellenkezőleg: az efféle veszély elkerülésére szolgál. Az iskolába járatás kötelezettsége kikövetelhető és szankcionálható adósság; nem hasonlítható a szerencsejáték-tartozáshoz, amint azt Passy úr sugallni igyekszik; ha ez az adósság semmibe vehető lenne, semmi nem lenne képes fékezni az érvekek felkorbácsolását, semmilyen társadalmi szerződés, de egyáltalán piactudományon alapuló társadalom sem lenne elképzelhető. *„Tételezzük föl, hogy ahelyett, hogy magukra vállalnák mindazokat az áldozatokat, melyek gyermekeik megőrzéséhez és fölneveléséhez szükségesek, a szülők úgy viselkednének, mint az amerikai ültetvényesek a kis néger rabszolgagyerekkel. Amazok ugyanis kezdetben nyereséget húznak emezekből, a társadalom viszont jócskán megszenved, amikor kivételes áldozatok meghozatalára kényszerül, hogy magamagát – egyszersmind éppenséggel ezeket az ültetvényeseket is! – megvédje olyan emberek ártó tetteitől, kik, minthogy rabszolgaként nőttek föl, semmit sem tanultak s így semmit nem tudnak azokról a feladatokról és kötelezettségekről, melyek a szabadsággal kényszerűen együtt járnak; illetve azért is, hogy segítségére keljen azoknak a torz és tehetetlen generációknak, melyeket az ilyen apai tevékenység csődje hagyományoz maradványul. Több gyermek születik, mint hogy felnőtt emberré faragásukhoz elegendő erőforrás állana rendelkezésre. Ennek következményeként pedig végül nemcsak hogy a gyermekhalandóság fog sosem látott, szegyenletes méreteket ölteni, de ráadásul (mivel terméketlen módon az alsóbb osztályok rendelkezésére álló források egy részét is arra fogják használni, hogy olyan lényeket neveljenek, akiket a gondoskodás hiánya vagy a kimerítő munkára fogás idő előtt lekaszál) a túlélők is csak elégtelen nevelést kapnak. A halottak mindent fölesznek az élők elől.”*

Másként szólva tehát: vagy olybá tekintjük a gyermekek nemzését, mint egyfajta „hitelfelvételt” a család részéről, s ezen „adósság” visszatérítése kikövetelhető. Vagy pedig azt mondjuk, hogy kívül esik a lehetséges „társadalmi szerződéseken”. Ami egyet jelent az atyai hatalom utolsó cseppig való kihasználásával, amiből *„a gyermekmunkának az a féktelen és élődi kizsákmányolása következik, mely társadalmunkat a barbárság állapotába veti vissza, amikor a családfő önnön létfenntartásának gondját a felügyelete és uralma alatt álló leggyengébbekre hárította át”*. Vagy pedig – s ez még rosszabb – a forgóladá hívétel

szegődünk, s oly intézményt pártolunk, mely az előrelátás hiányát jutalmazza, menedékéül szolgál az apaság kudarcainak, s így valósággal szálláscsinálója a kommunizmusnak, mivel az állam felelősségévé teszi polgárainak felelőtlenységével törődni. Itt ütközünk Malthusba. Az általa javasolt megoldás (az erkölcs kényszere, mely tiltja a házasságot azok számára, kik képtelenek gondoskodni ivadékaik eltartásáról) bizonyos vonzó volt. Van azonban gondolatmenetének egy buktatója (mely egyébként sajátja minden kényszerítésre alapozó technikának): nem képes megakadályozni, hogy ne forduljanak elő nagy számban illegális cselekedetek, nem szoríthatja vissza a házasságon kívül született gyermekek számát, akik miatt aztán sűrűn forog a forgóláda, s dugig telnek a talált gyermekek menhelyei. Malthus kétségkívül tisztában volt azzal (s ezt sűrűn hangoztatta is), hogy e menhelyek – figyelembe véve, mily gyorsan haláloznak el az odakerültek – egykor gyakorlati megoldást jelenthettek a pauperizmus problémájára. Ez a megoldás azonban mit sem ér azóta, hogy az orvostudomány fejlődésével (azon egyszerű oknál fogva, hogy javultak az életben maradás feltételei) a lelencgyermekek száma jelentősen megemelkedett. Muszáj tehát valami más megoldás után nézni. Ez a „más megoldás” pedig – az iskola. Istenáldotta módszer, mivel nem gátolja a házasságkötést, mindössze csak megakadályozza, hogy a szülők arra számíthassanak, jelentős hasznot fognak majd húzhatni gyermekeik munkába fogásából. Ez azonban egyúttal jelentős előnnyel is jár, annak okán, hogy a tananyag tartalmazza a higiénés normákat s a jóléthez hozzásegítő előnyös viselkedési elemeket. Az iskola révén egyszerre válik lehetővé a gondatlanságnak, az előrelátás hiányának visszazorítása (a gyermekszám terén) és az előrelátás fokozása (az életvezetés megszervezésében). Lehetővé lesz általa az emberi tevékenység legerősebb hajtómotorjára támaszkodhatni, mely – mint Malthus szokta volt mondogatni – sokkal inkább a nélkülözéstől való félelem, mint maga a nélkülözés.

De ha az iskola jelenti a megoldást a politikai rendet fenyegető problémák e tömkelegére, mi módon fogják elérni, hogy járjanak is oda? Rendeletileg ingyenessé teszik az oktatást mindenki számára? Ennyi nem elég. Ez már Angliában kiderült, a XIX. század első felében, amikor az egyenetlen színvonalat képviselő fizetős iskolák helyett pazar épületeket emeltek a szegények oktatása számára. Nemsokára a tehetős családok körében szokássá lett, hogy gyermekeiket ezekbe a szigorú normák szerint szervezett szegényiskolákba küldjék, ahol egységes szintű volt az oktatás. Ezzel párhuzamosan a szegény gyerekek mind nagyobb létszámban szöktek meg ezekből az iskolákból, melyeket nekik szántak ugyan, de amelyeket csak munkából jövet, estefelé látogathattak, amikor már holtfáradtak voltak a gyárban végzett munkától, és nem nagyon bizonyultak képesnek a tanórát követni. Így legfeljebb az egyházközség vasárnapi iskolája maradt nekik, vagy még az sem. Ami Franciaországot illeti, a Guizot-törvény óta volt mód a szegény gyermekek ingyenes iskoláztatására, de ehhez a szülőknek *szegényként* regisztráltatniuk kellett magukat. Ezt nagyon sokan megaláznak tartották, ebből következően a legszegényebbek inkább a Keresztény Iskolák Testvérületének kegyeit keresték, ahol nem kellett fizetniük, vagy pedig otthon tartották gyermekeiket. Az ingyenesség önmagában tehát nem bizonyult megoldásnak. Rendeletileg előírni a kötelező és egységes tankötelezettséget? De hiszen ez súlyosan ellentmondana a liberális logikának. Miért ne fordítanánk meg akkor a taktikát? Az ingyenesség vonzerejével odacsábítani azokat a családokat, amelyeket a szűkösség jelentette függőség tart vissza, és a kényszer erejét alkalmazni azokkal, akik a margón kívül élnek, a gyanúsán lerongyolódott régi szolidaritási háló szövédéjében.

A XIX. század utolsó harmadáig a kongregációs iskolák – elsősorban is a Keresztény Iskolák Testvérülete – elsőrangúan fontos szerepet játszanak az iskolaügyön belül. A Guizot-törvény szorgalmazta ugyan pedagógusok képzését, de az így képzett pedagógusok mindenhol háttérbe szorulnak az egyházi iskolák e tényerése következtében, amelyeknek tanulólétszáma az 1847-es 220 ezer főről 1860-ra 500 ezer főre emelkedik.¹⁷ S minek köszönhető ez a siker? – teszik föl maguknak a kérdést a világi oktatás elkötelezettjei. A jelentős mérvű reklámkampánynak. Nézzük csak, hogyan mozgatja meg a „jobb köröket” az iskolai bizonyítvány- és díjkiosztó ünnepség. Ott van a katonaság, a Nemzeti Gárda, a tűzoltók. Ott vannak a hivatalosságok is, egyháziak, világiak, katonaiak egyaránt, s jelenlétiük nyilvánvalóvá teszi, hogy az ilyen iskolákba való beiratkozással szert lehet tenni a jobb körök jóindulatára, pártfogására. S végül: finanszírozásukat a „katolikus párt” biztosítja, amely elképesztő összegeket akaszt le mindazoktól, akik fönn akarják tartani az egyének fölött gyakorolt egyházi befolyást, pontosabban vissza akarják állítani azt, hogy ily módon toborozzanak új hadsereget a reakció számára, az általuk nyújtott oktatási szolgáltatások ingyenessé tételével s az általuk nyújtható védelmek színes változatossága segítségével vezetve vissza a szegényeket az egyház kebelébe. Politikai veszélyt jelent tehát ez a javából. E kongregacionista kibontakozás hátulütőit különösen nyilvánvalóvá teszik lányok számára készült iskolai programjaik sajátosságai. A patriarchális rend cinkosaként elhanyagolják képzésüket, vagy pedig, ha törődnek is azzal, elsősorban a maguk missziós tevékenységeire készítik fel őket. Veszélyes hanyagság ez egy olyan pillanatban, amikor kezdünk arra ráébredni, hogy a nőn – s a neki nyújtott képzésen – keresztül verhetnek gyökeret a mindennapi családi életben az egészséges, rendszeres és fegyelmezett élet normái. Ha kapcsolatot akarunk teremteni a fiatal leányokkal, ha terjeszteni akarjuk ezeket a normákat, hogy érvényre juttassuk a bennük rejlő előnyös hatásokat, akkor a világi iskolát, a közoktatást a kongregációk vetélytársává kell tenni, azaz ingyenessé.

A szolidaritás régi kapcsolatrendszerei felől közelítve a kérdést, egyszersmind ama páriák felől, kik emezeknek hányódó termékei: ama családok felől, kik „*tömegével lakják nagyvárosaink külkerületeit; kiket a hegyek ormain s az erdők mélyében éppúgy föllelünk, ahogy a kikötőkben, bányákban vagy manufaktúrákban, vándorcigány népességként még közénk keveredve is megőrizték barbárokhoz méltó erkölcsüket és szokásaikat; kiket lezüllesztett s erkölcsileg tönkretett a nyomor, a fertő, a csavargás világa*” – nos, e lebegő, hányódó népesség kapcsán a pedagógusnak az lesz a feladata, hogy a gyermeket igenis kijátssza az atyai tekintély ellenében. Nem azért, hogy elszakítsa őt családjától, s még rendezetlenebbé tegye az ott uralgó állapotokat, hanem azért, hogy „*rajta keresztül becsempéssze az otthon falai közé a civilizációt*”. Ha belegondolunk, vajon nem a rájuk jellemző felelőtlenség az oka, az a könnyedség, mellyel hajlamosak gyermekeiket elhagyni vagy mindenhová magukkal hurcolni s kizsákmányolni, hogy e bizonytalan helyzetű osztályok férfiemberre bármely pillanatban kész „*odahagyni a vidéket a város, a kisvárost a nagyvárosok kedvéért? Kell-e magukon kívül bárki más kedvéért számot vetniük azzal, mik is lesznek óvatlan lépéseik lehetséges következményei?*”¹⁸

Az 1840-es évektől egészen a XIX. század végéig megsokszorozódni látjuk a gyermekek védelmére hozott törvényeket. Törvény születik a gyermekmunkáról (1840–41), az egészségtelen lakásokról (1850),¹⁹ a tanoncszerződésről (1851), a dajkák felügyeletéről (1876), a vásárosok és mutatványosok gyermekmunkát alkalmazásáról (1874), a tankötelezettségről (1881) és így tovább. Ha meg akarjuk érteni ennek a felnőtt és gyermek közötti viszonyt normakövetővé tenni törekvő mozgalomnak a stratégiai jelentőségét,

világosan látnunk kell, hogy abban, amit ezek a rendelkezések célba vettek, szétválaszthatatlanul egyesültek a higiénés és a politikai megfontolások; hogy nem csak a dolgozó néposztályok gyermekeit illető nemtörődomségnek akarták elejét venni, de legalább annyira fontos volt e néprétegeket megfosztani társadalmi-politikai „kapacitásaitól” azzal, hogy fölszámolják a szocializálandó gyermek számára felnőttmintát kínáló kapcsolatokat, a készségek, jártasságok autarch módon való továbbadását, a megállapodottságnak azt a hiányát, a lobbanékonyságnak azokat az ösztönzőit, amelyek a régi, hagyományos községi-közösségi kényszerek föllazulása következtében adódhatnak.

A filantrópok a gyermekcsavargás jelensége ellen intézett heves vádbeszédeiben három elemet mindig megtalálunk: a gyermek magára hagyását (mely fizikai leromlással jár), a gyermek kisajátítását (értsd: kizsákmányolását) és az ilyen sorsú gyermekek veszélyességét (lásd Gavroche példáját). Három olyan téma ez, amelyek a megrontás fogalmában összegezhetők. A szexuális megrontásában: *„Azok a kis csavargók, kiket Londonban arab fiúcskák néven tartanak számon, Párizsban esténként a külvárosokban gyülekeznek. S mi minden zajlik a két nem képviselői között! Miféle otromba és gyalázatos mondatok hangzanak el közöttük a várakozás óráiban! Mily kapcsolatok szövődnek, mily lélekromboló hatása van e megrontó közegnek! Oh borzalom! Bizony, szomorú látványt nyújtanak a szegény leányok, kik nem tudnak már pirulni.”*²⁰ A gazdasági megrontásában: szülei nem sokat költenek fölnevelésükre, koldulni és tolvajkodni küldik őket, vándormunkások (például a híres szavojai kéményseprők) mellé szegődtetik el, inasnak adják őket, oda sem figyelve, milyen körülmények közé kerülnek – hogy végre megszabaduljanak tőlük. A politikai megrontásában: *„Egy szép nap a kis csavargó be fog állni Flourens²¹ megbosszulói közé, vagy kivessi részét a Kommun vérengzéseiből és orgiáiból.”* Georges Bonjeannak, a gyermekvédelmi mozgalom egyik legaktívabb szereplőjének, az 1895-ben megjelent ENFANTS RÉVOLTÉS ET PARENTS COUPABLES szerzőjének köztisztviselő édesapját a kommunárok végezték ki.

Hogy lássuk, minek felel meg ez a lidércnyomás, célszerű elolvasni egy kevésbé ismert munkát, Norbert Truquin LES MÉMOIRES ET AVENTURES D'UN PROLÉTAIRE-jét, mely jó summázata az ilyen vándorló munkáslegények életének. A könyv 1884-ben jelent meg, vagyis akkor, amikor a filantróp csoportok a gyermekek védelme és társadalmi ellenőrzése ügyében folytatott agitációja a legmagasabbra hág. A szöveg nem annyira diszkurzív érvelés, sokkal inkább egy élettapasztalat megszerzésének krónikája. Truquin apja kisvállalkozó volt, aki próbálkozott iparral is, kereskedelemmel is, földműveléssel is, de mindig különösebb siker nélkül. Miután csődbe jutott, hétéves fiát kihelyezte egy nyomorúságos körülmények között tengődő kártoló munkáshoz, akinél napi tíz órát kellett dolgoznia. Enni nem nagyon kapott, pofont annál többet. Amikor három évvel később mestere elhunyt, Truquin koldulásra kényszerül, egészen addig, míg két prostituált magához nem veszi. Náluk rendbe jön, és „kifutófiúként”, „mindenesként” dolgozik. Mikor a két nő lecsukják, a hajdani császári hadsereg egy obsitosa fogadja magához, s leviszi Champagneba a szüreti munkákra. Megbetegszik, kórházba kerül, nagyon gyorsan kikerül onnan, s csatornázási munkákon, illetve később egy téglagyárban vállal munkát. 1848 Párizsban találja. Részt vesz a felkelésben. Találkozik apjával, akinek italmérése volt, azonban a „nemzeti műhelyek” fölszámolása után – az ivó törzsközönységével együtt – tönkrement. Apja Algériába hívja, ahol – mint azt a kormány toborzói állítják – az ember a maga uraként tarthatja fenn magát. Át is hajóznak, Norbert Truquin azonban nagyon hamar csalódik a gyarmatosítóknak jutó életfeltételekben, s úgy dönt, hogy visszatér Franciaországba. Egy ideig kubikosként dolgozik, majd Lyonban textilmunkásnak áll. A város-

ban meg is házasodik. Felesége megtakarított pénzén három szövőszéket vásárol (pontosabban: kifizeti ezek első részleteit), és szövőműhelyt rendez be. De a megrendelések rendszertelensége, a gyártók és kereskedők vele szemben tanúsított ellenségessége (melynek oka politikai megnyilvánulásaiban keresendő) hamarost a tönk szélére sodorja. 1871-ben letartóztatják, mert megpróbál ellenállást szervezni a városban a poroszk ellen. 1872-ben hajóra száll, és Argentínában próbál szerencsét, azonban csalódások érik, és hazajön a családjához. 1878-ban már feleségestül és gyermekestül utazik oda, majd továbbköltözik Paraguayba. Itt hal meg 1887-ben.

Ennek az életpályának a láttán megérthetjük, hogy a filantrópok a gyermekek elhagyása és kizsákmányolása ellen folytatott küzdelme egyben a populáris életvitel ama zárványai ellenében is folyik, melyek fönmaradását a generációk közötti kapcsolatok autonómiája teszi lehetővé. Ez a küzdelem egy életvitel ellen folyik, s ennek minden politikai következménye ellen; az ellen a területi kötelekeiből kiszakított népességtömeg ellen, amelyet származása terhének tehetetlenségi nyomatéka mégis magával ragad, kiszámíthatatlanná és ellenőrizhetetlenné téve mozgását. Truquin, akárcsak a filantrópok, maga is szigorú vádbeszéddel ostromozza azokat a szélsőségeket, melyekre a korlátlan atyai hatalom följosogítva érzi magát. Amikor Algériába megy, apja a rendőrséghez fordul, azt kérve, toloncoltassák vissza hozzá, s kötelezzék arra, hogy neki dolgozzon. Föllázad az olyan törvényhozás ellen, amely megköveteli, hogy apja eltartásáról – mint gyermeke – annak ellenére kelljen gondoskodnia, hogy mikor annak előtte ő koldulni és csavarogni kényszerült, egyetlen csendőr sem jelent meg az apjánál, hogy arra kötelezze, adjon neki enni. Más esetben egy olyan öregasszony alakját idézi föl, aki arra kényszerített gyerekeket, hogy neki kolduljanak. Másfelől viszont vannak azok a figurák is, akik fölkarolták, törődtek vele. A két prostituált, a kiszolgált katona, valahol Champagneban egy kézművesmester. Az ő személyükön keresztül a korabeli felnőtt/gyermek viszony másik arca idéződik föl, a kölcsönös egymásrautaltságból születő reciprocitás; a gyermekek életre való fölkészítése, a társadalomba való bekapcsolásuk, a más családoknál való elhelyezés szokása. Ettől válik érdekessé beszámolója, mely tanúságtétel a társadalmilag hányódó fajtákról: a kismesterségek művelőiről és az idénymunkásokról, azokról a tömegekről, amelyek a falvakból a gyárakba vándorolnak, a gyárakból a gyarmatokra, a följobbvalóját vesztett katonáról, a bárcával nem rendelkező prostituálttól. Mindazokról a kategóriákról, amelyekkel „szabad” hányattatásai okán szükség-szerűen megismerkedik és kapcsolatba kerül. Az így körülrajzolt társadalmi terep egyáltalán nem „peremvidék” – legalábbis még nem az –, hanem a munka hagyományos világa, mely fokozatosan torzul görcsbe attól az erőfeszítéstől, mellyel a manufakturális munka világának, a megregulázott munkavégzés benne rejlő kiterjesztésének próbál meg ellenállni. Iszonyatos nyomás tömöríti őket együvé: nők, gyerekek, céhes inasok, munkások, főnökök élnek a családi műhely falai közé zárva. De minden kiszakad régi kereteiből: a régi szokások szétporladnak, lehet már a munkásnak, tanoncnak garniszállón lakni, csapszékben magához venni az ételt; akkor veszik föl és akkor teszik le a munkát, amikor kedvük szottyán rá; más szakmát, más várost, más országot választanak maguknak. Ezek a „preindusztriális” tömegek jelentik a XIX. századi nagy lázadások tömegbázisát; ők keltik életre a szövetségés eszméjét, mely Truquin egész életén keresztül végigkíséri. Ezek azok a tömegek, amelyek számára a Kommün vérbefojtása politikai perspektíváik végét jelenti.

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

1. Lásd J. Douarché: LES TRIBUNAUX CIVILS À PARIS SOUS LA RÉVOLUTION. 2 kötet. 1905–1907.
2. „*Annales d'hygiène publique et de médecine légale*”, az első kötet (1827) preambuluma.
3. Paul Cahen: LES IDÉES CHARITABLES AU XVIIe ET XVIIIe SIÈCLES À PARIS. Macon, 1900.
4. E. Fodéré: ESSAI SUR LA PAUVRETÉ DES NATIONS. 1825. 556.
5. Az okfejtés Chalmerstől, Malthus egyik tanítványától való: idézi De Gérando báró a TRAITÉ DE BIENFAISANCE PUBLIQUE első kötetében (1839).
6. E „hitvallás” az *Annales de la charité* legelső számának (1844) bevezetőjéből való. Az *Annales a Société d'économie charitable* folyóirata volt.
7. T. H. Malthus: AN ESSAY ON THE PRINCIPLE OF POPULATION. London, 1798.
8. W. Godwin: AN INQUIRY CONCERNING POLITICAL JUSTICE AND ITS INFLUENCE ON GENERAL VIRTUE AND HAPPINESS. London, 1793. 2 kötetben.
9. De la Farelle: DU PROGRÈS SOCIAL. 1839. 2 kötetben; illetve PLAN D'UNE RÉORGANISATION DISCIPLINAIRE DES CLASSES LABORIEUSES. 1842.
10. Charles Dupin: L'OUVRIÈRE. 1828.
11. Uo.
12. L. de Guizart: RAPPORT SUR LES TRAVAUX DE LA SOCIÉTÉ DE MORALE CHRÉTIENNE PENDANT L'ANNÉE 1823–1824. 22–23.
13. A fordítás igen gyarló módon tükrözi a szójátékot: libre penseur = szabadgondolkodó (férfi); libre panseuse = szabad (önkéntes) sebkötöző (nő). (*A ford.*)
14. Az *Oeuvres des dames du Calvaire* az 1900-as Világkiállítás alkalmából készült kiadványából.
15. De Gérando báró: LE VISITEUR DU PAUVRE. 1820.
16. F. Passy és A. Molinari: DE L'ENSEIGNEMENT OBLIGATOIRE. 1859.
17. L. A. Meunier: LUTTE DU PRINCIPE CLÉRICAL ET DU PRINCIPE LAÏC. 1861.
18. Uo.
19. Lásd Jourdan: DISCUSSION À L'ASSEMBLÉE NATIONALE LÉGISLATIVE DE LA LOI DE 1850 SUR L'ASSAINISSEMENT DES LOGEMENTS. 1879.
20. Othenon d'Haussonville: LE VAGABONDAGE DES ENFANTS ET LES ÉCOLES INDUSTRIELLES. 1878.
21. Gustave Flourens (1838–1871) francia politikus és író, a Kommün leverésekor meggyilkolták. (*A ford.*)

Gottfried von Strassburg

TRISTAN

Részlet a verses regényből*

Fordította és a jegyzeteket írta Márton László

Az istenítélet

15050

Megmondom nyíltan s igazán,
 hogy nincs az a csípős csalán,
 mely úgy éget és oly komisz,
 mint a szomszéd, aki hamis,
 és senki oly sokat nem árt,
 mint a lakótárs, ha csalárd.

* Lásd Márton László tanulmányát februári számunkban.

- 15055 Úgy értem, abban él csalárdtság,
 ki úgy tesz, hogy barátnak lássák,
 de szívében rosszat kohol.
 Ilyen társ maga a pokol,
 mert azzal tölt ő minden percet,
 hogy a szájából mézet perget,
 de mérget csepegtet fullánkja.
- 15060 A mérgezett irigység rántja
 a barátját balszerencsébe:
 minden dolgának ez lesz vége,
 mit hall a fül, mit lát a szem,
 és nincs ellene védelem!
- 15065 Ám az olyan embert, aki
 nem titkolva mutatja ki
 rossz szándékát haragosának,
 aligha nevezném csalárdnak.
 Aki ellenségének nyíltan árt,
 kevésbé tud okozni kárt.
- 15070 Ám aki rossz szívvel bizalmat elnyer,
 attól óvakodják az ember!
- 15075 Így tesz Melot és Marjodo.
 A két hazug szemforgató
 Tristannal ismét sok időt
 rosszat forralva együtt tölt.
 Ajánlgatja ez is, az is
 – miközben szándékuk hamis –
 barátságát, szolgálatát.
- 15080 Ám Tristan veséjükbe lát.
 Őket vigyázattal tekinti,
 és Isoldát is vigyázatra inti:
 „Szívem királynéja – így szól –, figyelj!
 miattad is, miattam is ügyelj
- 15085 minden szavadra és mozdulatodra!
 Nagy veszélyektől vagyunk közrefogva,
 amelyek minket fenyegetnek.
 Mérges kígyók, ketten is, tekeregnek
 galamb képében, mézesmázosan,
 hízelegve folytonosan.
- 15090 Ha látod ezeket, légy résen,
 királyném és gyönyörűségem!
 Hol a háznépnek arca van,
 s attól, mint galambfi, olyan,
- 15095 de farka hasonlít kígyó fiához,
 ott jégverés ellen imádkozz,
 és halál ellen, mely váratlanul jön!
 Szép Isolda, én kedves úrnóm,
 légy magadra nagyon vigyázó,

- 15100 ha jön Melot, a csúszómászó,
s ha jön Marjodo, a kutya!"
Találó Tristan e szava:
emez kutya, amaz meg kígyó.
Ez is, az is csapdát állító
- 15105 a szeretőknek egyfolytában,
mindkettejük minden mozdulatában
és minden cselekedetében,
ahogy kutya és kígyó teszi éppen.
Ha látás van, ha vakulás,
- 15110 mind a kettejük vermet ás.
Markét izgatják és uszítják,
addig, míg újólág felszítják
gyanúját, bizalma meging,
balsejtelemben él megint,
- 15115 s így a szeretők együttléteit
lesve, nekik ismét csapdát terít.
- Gonosz tanácsaikra hallgatott
Marke, és egy nap eret vágatott,
s vele együtt Isold és Tristan.
- 15120 Nem sejtették, hogy ebből aztán
nekik nagy bajuk származik,
mely épp előkészítettik.
Nem látták, hogy készül a csapda.
Nyugalom vár a meghitt kis csapatra
- 15125 a közös vérvesztés után,
úgyhogy az egész nap során
szó nélkül fekszenek kényelmesen.
A következő éjjelen,
mikor a kíséret elszállingózott,
- 15130 s Marke alváshoz bezárkózott,
más nem is maradt a lakrészben,
mint azt előre vették észben,
senki, csupán Isold és Marke
és Tristan és Melot, a törpe
- 15135 és egy gyermeklány és Brangaene.
Gyertya, mécses – nehogy a fénye
az alvók álmát megzavarja –
egy függönnyel van eltakarva.
Mikor a harang hajnaltájt
- 15140 matutinumra hívta a királyt,
Marke, nagy töprengés között
néma csöndben felöltözött,
s szólt Melotnak: vegyen ruhát magára,
és menjen vele hajnali imára.
- 15145 Mikor Marke fölkel az ágyból,
Melot lisztet vesz, és markából

a padlót azzal körbehinti,
 hogy ha bárki megközelíti
 az ágyat, vagy abból kilép,
 15150 nyomai látsszanak eképp.
 Majd elmennek templomirányba.
 Vajmi kevésbé az imára
 fordul figyelmük java része!
 Brangaene rögtön veszi észre
 15155 a lisztet, és hogy az kelepce.
 Tristanhoz lopózik sietve,
 figyelmezteti nyomatékosan,
 majd ágyába visszaoson.
 Tristan számára e kísértés
 15160 nagy nyomorúság és nagy sértés.
 Szíve, a hevesen verő
 színültig van vággyal a drága nő
 iránt, és egyre azt fontolja:
 15165 hozzá eljutni mód hogy volna?
 Ő igazolja azt a példát,
 mely szerint a Szerelem nem lát,
 s hogy nem számít semmi veszély,
 ha tűzforró a szenvedély.
 „Ó jaj – magában így szólalva meg,
 15170 kérdi –, Úristen, mit tegyek,
 mikor itt ez az átkozott csel?
 Vállalnia súlyos kockázatot kell,
 aki ilyenkor vakmerő a vágyban!”
 15175 Fogja magát, feláll az ágyban,
 s minden szempontot mérlegel,
 Isoldhoz miképp juthat el.
 Oly világos volt a hajnal hasadta,
 hogy a lisztet ő is láthatta.
 15180 Úgy véli: nagy a messzeség;
 egy ugrás ahhoz nem elég.
 Oda nem léphet: van annyi esze.
 Mégis el kell döntenie,
 melyik jobb a kettő közül.
 A két lába egymás mellé feszül,
 15185 s nagy lendülettel ugrik ő itt.
 A Szerelemtől vak Tristan erőit
 a harcjáték s az ütközés
 meghaladja: ezekhez ő kevés.
 Magát a másik ágyra átvette,
 15190 a játszmát mégis elvesztette,
 merthogy felszakadt az ere,
 s majd nagy bajok járnak vele,
 s belőle nagy bánat lesz eredő.
 Ágyterítő és lepedő

- 15195 és az egész ágy csupa vér,
s a vér mindent megfest, amit csak ér.
Tócsái ezt is, azt is festik.
Tristan alighogy odafekszik,
bársony és selyem ágyruha,
15200 az ágyhuzat és a ciha:
minden, de minden csupa vérfolt.
Tristan visszaugrik oda, ahol volt,
s fekszik ágyában forgolódva
napkeltéig gondban, aggódva.
- 15205 Marke csakhamar visszajön.
Szemlét tart a padlókövön.
Nézi, hogy van-e nyom a liszten,
és úgy látja, hogy semmi sincsen.
De mikor azt is megteszi,
15210 hogy ágyát szemügyre veszi,
látja, hogy vér és vér borítja.
Ez őt igen elszomorítja.
„Úrnóm – így szól –, világosíts fel engem:
ez, amit látok, mit jelentsen?
15215 Hogy került ide ez a vér?” –
„Fölszakadt karomon az ér:
csak most állt el az áradatja!”
A király Tristan ágyát tapogatja,
ide- és odanyúl keze,
15220 hadd tudja, ez nem tréfa-e.
„Tristan úr – ezt kiáltja –, talpra!”
És az ágytakarót felhajtja,
s lám, azt is véresnek találja.
Többé szóra nem nyílik szája.
15225 Otthagytva fekvé Tristant, és elfordul.
Elméje és kedélye zordul
megtelik súlyos gyötrelemmel.
Töpreng s töpreng, mint olyan ember,
ki borzasztó fölfedezésre készül.
- 15230 Gyanúját addig hajszolta, míg végül
a bánatba belefutott.
Pedig még ekkor sem tudott
Tristan és Isold szerelméről
és kettejük igaz történetéről,
15235 csak annyit, amennyit mutat a vér,
s ez bizonyítéknak nem sokat ér.
Gyanakvása és kételye,
mely sokáig nem járt vele,
most ismét itt van lelkére hanyatlón.
- 15240 Mivelhogy nincs lábnyom a padlón
az ágy előtt, ahova liszt van öntve,

- azt gondolja, unokaöccse
 semmiképpen sem lehet vétkes.
 De látva, hogy Isolda ágya véres,
 15245 s Tristané szintén csupa vér,
 lelkébe rögtön visszatér
 a gyanakvás és a harag:
 ilyenek a kétkedő férfiak.
 A kétség miatt tétova:
 15250 fordul ide, fordul oda,
 még azt sem tudva, mit akar,
 vagy mit higgyen el egyhamar.
 Ágyában ugyan megtalálta
 15255 annak jelét, hogy folyhatott találka,
 csakhogy az ágy előtt, a padlón
 nem volt sem ilyen, sem olyan nyom.
 Az igazság, amit csak sejtett,
 neki egyszerre látható és rejtett.
 15260 Igazság s hazugság egyként becsapja:
 kezébe egyiket sem kapja.
 Bár van sejtelme mindkettő iránt,
 nélkülozi mindkettőt egyaránt.
 Nem akart *bennük* látni vétkezőket,
 de fölmenteni sem akarta őket.
 15265 A kételkedőt e bánatja
 szívében-lelkében szaggatja.
- Marke, a megzavarodott
 folyton azon tanakodott,
 és járatta az eszét rajta:
 15270 ha nyílna rá mód, az mifajta,
 hogy bizonyosságra találjon,
 s gyanújának végére járjon,
 s mi a mód, mely minden kétséget
 15275 levesz róla, hogy érne véget,
 és miképp oszlathatja el
 az udvar sejtését, amely
 tőle sem áll korántsem távol,
 feleségéről, Isoldáról
 s Tristanról, ki unokaöccse.
 15280 Főembereit hívja össze,
 kikre számíthat komolyan,
 és elmondja nekik, mi baja van,
 s hogy ez az egész mendemonda
 az udvarból ered, és rontja
 15285 az ő királyi hírnevét,
 s rossz hírbe hozza hitvesét.
 S azt mondta, hogy ő úgy gondolja:

- mióta a vád Tristan és Isolda
ellen az emberek közé lopózkodt,
15290 s az országban elharapózkodt,
bizony, addig a királynénál
nem étkezik, és vele nem hál,
míg Isold be nem bizonyítja
nyilvánosan, hogy ártatlan és tiszta.
15295 Mindegyiktől kérte tanácsát:
Isold iránti gyanakvását
miképp juttassa úgy dűlőre,
hogy az válják becsületére,
akár ez lesz a dologból, akár az.
15300 Barátaitól ez a válasz,
s a hívei is ezt mondják sorjában:
London városban, Angliában
hívasson össze zsinatot,
s kérje meg az összes papot,
15305 az összes püspököt, apátot,
egyházi jogban tisztán látót,
hogy adjanak választ bajára.
Össze is hívják London városába
a zsinatot vagy törvényszéket
15310 akkorra, mikor a május ér véget;
ez a hét a pünkösöd utáni.
Egyházi személy és világi
nagy tömegben megjelenik,
és mindannyian követik
15315 a királyt, kinek meghívása ment.
Ott Markével Isold is megjelent,
mindkettő félve és szorongva.
Ez is, az is merül nagy gondba.
Isoldát erősen ijeszti,
15320 hogy életét és becsületét veszti;
Markének nagy az aggódása,
hogy boldogsága és uralkodása
és egész méltósága csorbul,
ha Isolda sorsa úgy fordul.

[A londoni püspök azt tanácsolja a királynak, vonják nyilvánosan kérdőre Isoldát, ő pedig kijelenti, hogy bármilyen módon kész igazolni magát.]

- Szól a király: „Úrnóm és hitvesem,
hadd fogjalak a szavadon!
15520 Ha azt az elégtételt kaphatom,
mit beszéded az imént javasolt,
úgy arra kérlek, szavatold!
Járulj ide azonnal,
s vesd alá magad bizalommal

- 15525 tüzes vas próbatételének,
mit rendelünk Isten ítéletének!”
A királyné ezt meg is tette,
magát a próbának alávetette,
mely ezek szerint rá hárulna
- 15530 a zsinattól számított hat hét múlva
egy Carleon nevű városban.
A király és a bárók mostan
mennek, a zsinat széteszolva.
Ott marad egyedül Isolda
- 15535 szorongások és félelmek között.
Szorongás és félelem költözött
belé, s ránehezült szívére.
Félve tekintett jó hírére,
és titkolt szorongásban élt Isolda:
- 15540 vajon igaztalan mivolta
megigazul vagy beigazolódik?
E két dolog miatt aggódik,
és nem tudja, hogy mihez kezdjen.
Fordul Krisztushoz a kereszten:
- 15545 kettős gondját Annak ajánlja,
ki a bajbajutottat megsajnálja.
Tőle vár menekvést, a Segítőtől:
erősen imádkozik, böjtöl
nagy bajában és félelmében.
- 15550 Ez a helyzet, mikor fejében
megfordul egy igen eszes csel,
bízván abban, hogy Isten nemesember.
Így hát írt és elküldetett
Tristannak egy üzenetet,
- 15555 amelyben megírta neki:
jöjjön, ha szerét ejtheti,
aznap reggelre Carleonba,
mikor ott kiköt Isold kompja,
és keresse meg őt a parton.
- 15560 Így is lett. Tristan, arra tartón,
hordja zarándokok ruháját.
Bekormozta és kitömte orcáját:
megváltozott az egész külleme.
Érkezik Marke és Isold vele,
- 15565 és elérvén a cölöpöt,
amikor a komp ott kiköt,
Isolda a zarándokot meglátja,
s rájön, hogy ez az ő barátja.
Mihelyt a komp a partot éri,
- 15570 Isold parancsolja és kéri,
hogy a zarándokot a kikötőben,

- ha van neki ereje bőven,
 s izomzata látszik elégnek,
 Isten szent nevében kérjék meg,
 15575 hogy a királynét vigye ő le
 a hajóról a kikötőbe.
 Míg nem rendeződik ügye,
 nem akarja, hogy udvaronc vigye.
 Mindenki ordibál, üvöltöz:
 15580 „Szent férfiú, gyere ide a hölgyhöz!
 Vidd le az úrnónket a partra!”
 Ő úgy tesz, ahogy az udvar akarta.
 A királynét, ki úrnője neki,
 szépen karjaiba veszi,
 15585 s gázol vele a part felé le.
 Isolda súgja gyorsan a fülébe:
 ha partra lép, mely nincs már messze,
 ott vele együtt rogyjon össze,
 s együtt bukjanak a fővényre,
 15590 bármi lesz is következménye.
 És Tristan cselekszik eképp.
 A hídról mihelyt partra lép,
 a zarándok ott összerogy,
 mint kinek az ereje fogy,
 15595 és úgy intézi a bukást,
 hogy a királyné oldalvást
 fekszik vele karjaiban.
 Ez nem tart sokáig ugyan:
 udvaroncok hada tolong,
 15600 van náluk füttykös és dorong,
 és nem csekély bennük a szándok,
 hogy pórul járjon a zarándok.
 „Hagyjátok békén! – szól Isolda. –
 A zarándok nem tehet róla!
 15605 Látjátok: gyenge, nyavalyás.
 Hogy elbotlott, abban ő nem hibás!”
- Ez pedig Isoldának váltig
 becsére és dicsőségére válik.
 Dicsérték őt, s becsülték sokra,
 15610 hogy a nyomorult zarándokra
 bosszúja nem csap le haraggal.
 Mosolyogva szól Isold ily szavakkal:
 „Nem volna csoda a javából,
 ha szegény zarándok tréfából
 15615 zuhant volna földre velem?”
 Úgy látták: ez önfegyelem
 és finom érzület jele.

Dicséret tárgya lett jó hírneve,
 személyét ki-ki nagyra becsüli.
 15620 Marke mindezt igencsak figyel,
 és hall olyat, és hall olyat.
 Isold ily beszédet folytat:
 „Nem is tudom, mi volna jó!
 Mindőtök számára belátható,
 15625 hogy nem tudom már bizonyítani,
 hogy Markén kívül nincs férfi, aki
 karjaimba dőlt volna le,
 s hogy rajta kívül fekhelye
 mellettem még nem volt más férfinak!”
 15630 Lovaikra felszállanak,
 és útközben sok tréfaság szól
 a zarándokló tarisznyásról,
 mígnem beértek Carleonba.
 Volt sok báró a sokadalomba’,
 15635 nagyszámú papság, sok lovag
 és közrendű világiak.
 Püspökök és prelátusok, amint
 miséznek tisztségük szerint,
 megáldják a vasat és a tüzet.
 15640 Ezzel az előkészület
 egykettőre befejeződik.
 A vas a tűzbe helyeződik.
 A jóságos úrnő, Isold
 aranyát, ezüstjét, amije volt,
 15645 ékszereit és paripáit,
 mindenféle díszes ruháit
 Isten irgalmáért szétosztja,
 hogy az Isten az ő okozta
 vétket neki ne rója fel,
 15650 és a becsülete ne vesszen el.
 A székesegyházba belépve,
 hallgat a szentmisére
 áhítatosan és figyelmesen.
 A jó úrnőn, az eszesen
 15655 istenes áhítat lett úrrá.
 Csupasz bőrére ing borul rá,
 durva szőrből van szövete
 fölötté egy gyapjú zeke,
 oly rövid, hogy több, mint tenyérynivel
 15660 a bokája fölött ível.
 Az ujjá fel van gyűrve végig,
 majdnem egészen a könyékig.
 Csupasz a lába és a karja.
 E látvány sokak szívét felkavarja,

- 15665 és sokan nézik részvétellen.
 Hogy ruhája és ő maga ilyen,
 ad okot súlyos döbbenetre.
 Addigra már ott az ereklye,
 melyre Isoldnak esküdnie kell.
- 15670 A püspök itt szólítja fel:
 búneiról, mik becsületbe vágnak,
 adjon számot Istennek és világnak.
 Ekkor Istent kéri Isolda,
 hogy életét és becsületét óvja.
- 15675 A szívét s a kezét ajánlja
 – közben az illő rettegés átjárja –
 az eskünek s az ereklyének.
 Átengedi az Isten kegyelmének
 mindkettőt: kezét és szívét.
- 15680 Ő, aki óv, Ő, aki véd.
- Olyanok is egymás sarkát tapossák,
 kikben akkora a gonoszság,
 hogy a királyné esküvését
 neki előre kőbe vésnék,
- 15685 úgy, hogy legyen keserves vége.
 Irigység keserű epéje,
 a gaz asztalnok, Marjodo
 folyton azon munkálkodó,
 hogy Isoldának kárt okozzon.
- 15690 Másfelől látszik számos udvaroncon,
 hogy ők Isoldát tisztelik,
 és jósorsa fontos nekik.
 Zajlik köztük huzavona:
 mint szóljon az eskü szava?
- 15695 Ez rosszban jár, amaz jóindulatban,
 ahogy ilyenkor nem szokatlan.
 A királyné így szól: „Király úr,
 az esküm úgy jó, ha arra irányul,
 mi neked tetszik. Csak ez számít,
- 15700 beszéljen erről bárki bármit.
 Csak te magad döntheted el,
 alátámaszthatom-e esküvel,
 amiket mondok vagy teszek,
 úgy, hogy kedvedre valók mindezek.
- 15705 Ők túl sok mindent akarnak kisütetni.
 Hallgasd, mit szeretnék esküdni!
 Azt, uram, hogy a testemet
 egy férfinak sem lehetett
 ölelés által megismerni,
- 15710 sem a karjaim közt heverni,
 s nem feküdt soha más mellettem, csak te –

s még egy férfi, kit nem lehetne
 letagadni, mert esküm úgy hamis,
 akit láthattál magad is,
 15715 hogy a karjaimban hevert:
 a zarándok, a viharvert.
 Úgy segéljen égi Vezérem
 s minden Szent, kiknek segítségét kérem,
 úgy maradjak jó hírben és életben
 15720 ebben az istenítéletben!
 Uram, ha ezzel eleget nem mondtam,
 eskümet egészítsd ki nyomban
 így vagy úgy, ahogy neked megfelelné.” –
 „Urnóm – mondja a király erre –,
 15725 ennyivel bőven megelégszem,
 föltéve, hogy félre nem értem.
 Most vedd kezedbe a vasat,
 s arra nézve, amiről szólt szavad,
 segítsen ki Isten e bajból!” –
 15730 „Amen!” – szép Isold erre így szól.

Isten nevében kézbe vette,
 meghordozta, s kezét meg nem égette.
 Így látványos példára tett szert,
 és a világ előtt bizonytságot nyert,
 15735 hogy Krisztus, a Mindenható
 köpönyegként forgatható.
 Testhez illő és álló jelmez ő,
 ha okos a kérelmező;
 oly testre szabott, simulékony:
 15740 sehol sem túl vastag vagy vékony.
 Minden szív örök segítsége
 akár csalásra, akár tisztességre.
 Ha babra megy, ha véres komolyan:
 ő, amilyennek kívánják, olyan.
 15745 Ez vált nyilvánvalóvá éppen
 a ravasz Isold esetében.
 Őt hamissága megmentette:
 esküjét varázskenoácsben fürdette,
 Isten elé így tette le,
 15750 s megmaradt a becsülete.
 És a királynét attól fogva
 férje, Marke körülrajongja,
 s nagy tiszteletben részesíti.
 Megbecsüli és dicsőíti
 15755 Isoldot az ország s a nép.
 Isold szemében ami szép,
 az tetszik Markénak, s ha ő kívánja,

15760 megadja ura és királya.
Ad neki tiszteletet és vagyont.
Nincs más vágya, nincs benne másra gond.
Csak Isoldra néz, senki másra:
nincs vele szemben semmi fenntartása.
Minden gyanúja, kételye
elszállt ismét a semmibe.

Jegyzetek

- 15052.** család, „valsch”: ’alattomos, rosszhiszemű’ jelentése is van. Gottfried ugyanezt a szót, illetve a belőle képzett főnevet használja korábban a női könnyekkel kapcsolatban, ott hamiságnak és álnokságnak fordítottam.
- 15118.** eret vágatott: az érvágás a középkorban nemcsak fontos gyógymód volt, hanem a felfrítés eszközeinek is számított (kb. mint egy mai wellness-hétvége), és fontos szerepet játszott a társas életben. A naptárban – az évszaktól és a csillagok állásától függően – ki voltak jelölve az érvágásra alkalmas napok. Jó barátok, családtagok egyszerre vágattak eret, és együtt pihenték ki a vérvesztésüket.
- 15125.** közös vérvesztés után, „nach gemeinlicher sache”: némely kéziratokban a „gemeinlich” (’közös’), másokban a „gemelich” (’örömteli, felüdítő’) szó szerepel jelzőként.
- 15135.** gyermeklánya: a királyné személye körüli szolgálatot ellátó, előkelő származású kislány.
- 15136.** mécses: vészhelyzet (pl. hirtelen rosszullet) esetén volt rá szükség. Meggyújtása nehéz és hosszadalmas művelet volt, ezért inkább égve hagyták és eltakarták.
- 15140.** matutinum, „mettîn”: a szerzetesek hajnali imája, de laikusok is részt vehettek rajta. Marke bizonyára kegyúri jogát is gyakorolta a részvétellel.
- 15156.** Tristanhoz lopószik: nyilván az ágy túlsó széléhez, ahová a törpe nem szórt lisztet.
- 15187.** harcjáték, „ritterschaft”: szó szerint ’lovagság’, vagyis lovagi torna; ütközés, „pounder”: a párviadal során a két küzdő test egymáshoz verődése; francia katonai műszó volt.
- 15191.** felszakadt az ere: a megvágott ér három-négy nap alatt gyógyult be. Addig kerülni kellett minden erőfeszítést, élénk mozgást.
- 15199.** bársony és selyem, „purper unde plîat”: a „purper” általában bíbort jelent, itt azonban egy bolyhos felületű – és biztosan nem bíborszínű – szövetről van szó. A „plîat” brokátszerű, aranyszálakkal átszőtt selyem volt.
- 15273.** kétség, „zwîvelbürde”: Gottfried szóalkotása.
- 15303.** zsinat, „conclîje”: olyan – országos szintű – egyházi törvényszék, mely házassági ügyekben (is) illetékes dönteni. Isoldával szemben nemcsak házasságtörés a vád, hanem felségsértés, az uralkodó iránti hűtlenség is.
- 15305.** püspök, apát, „antisten” (a latin „antistes” szóból): szó szerint ’előljárók’.
- 15518–15642.** és **15693–15764.** sor: az istenfítélet-epizódot, kissé rövidítve, Weöres Sándor is lefordította, a rá jellemző költői virtuozitással. Lásd: ÉNEKELJ, ARANYMADÁR! (Középkori német költők antológiája.) Bpest, 1960. 224–230. o.
- 15528.** magát a próbának alávetette: egyelőre még csak az elvi beleegyezésről van szó. Ha ezt Isolda megtagadná, azonnal bűnösnek nyilvánítanák, és elítélnék.
- 15531.** Carleon, Gottfriednél „Carlîun”: római eredetű kisváros Dél-Walesben, Newport mellett. A hagyomány szerint Arthur király székhelye volt. Gottfried valamelyik – Arthur és Tristan mondáit összekapcsoló – forrása ezért is helyezhette ide az istenfítéletet.
- 15534.** marad egyedül: vagyis nyilván őrizet alatt, mely azonban nem lehetett szigorú, ha Isolda el tudott juttatni egy levelet Tristanhoz (l. 15554. sor).

- 15541.** megigazul vagy beigazolódik: a „wârbaeren” ige két ellentétes jelentését a fordítás két különböző szóval adja vissza.
- 15552.** Isten nemesember: az eredetiben „vil verre uf gotes höfscheit”. A frivolan hangzó verssort kétféleképpen lehet értelmezni. Vagy arra gondol Isolda, hogy Isten uralkodó, és már csak ezért sem lehetnek tőle idegenek az udvari erények, vagy arra, hogy a maga módján Isten is (előkelő) férfi, akinek számítani lehet a nagyvonalúságára. Ha ez utóbbit fogadjuk el, akkor Isten „udvarképes” vagy „nagyúri” miveltnak emlegetése már a 15733–15750. sorok szatirikus kifakadását készíti elő.
- 15554–5.** írt... Tristannak: Gottfried semmit sem mond róla, de nyilvánvaló, hogy az érvágásepizód után Tristan elmenekült az udvarból, és elrejtőzött.
- 15558.** komp: valószínű, hogy Marke és kísérete a Londonból Carleomba vezető utat nem hajón, hanem szárazföldön tette meg. (A hajóút sokkal hosszabb lett volna.) Ez esetben Bristol felől kelhettek át a Severn folyón.
- 15578.** udvaronc, „ritter” (lovag): ha Isolda elfogadná egy ismerős udvaronc szolgálatát, később azzal gyanúsíthatnák, hogy gyógyírt vagy varázsszert kapott tőle a tűzpróba ellen.
- 15632.** tarisznyás, „baltenaere”: a „balte” (durva posztóköpönyeg) viselője, átvitt értelemben 'csavargó, koldus'.
- 15639.** megáldják a vasat és a tüzet: a „daz gerichte” itt nem a törvényszéket vagy a bizonyítási eljárást, hanem annak eszközeit jelenti. Az istenítelet nem lehetett érvényes a tüzes vasra mondott egyházi áldás nélkül.
- 15732.** meghordozta, „[si] truog ez”: korabeli jogi szakkifejezés. A vádlottnak meghatározott súlyú izzó vasat kellett a templom kertjében vagy előcsarnokában körbehordania. Ha eldobta vagy elejtette, akkor nem állta ki a próbát.
nem égette: három nap várakozás után volt szokás megvizsgálni, van-e a vádlott kezén égési sérülés. Gottfried ezt a procedúrát már nem részletezi.
- 15733–15750.** Ez a mű egyik legtöbbet vitatott részlete. Nem hihető, hogy Gottfried blaszfémia-ára vetemedne; inkább azokat bírálja, akik szerint Krisztus köpönyegként forgatható („wintschaffen else ein ermel”), vagyis akik alkudozni próbálnak Istennel, és ezáltal káromolják. Az írói eszköz – a bírált személyek szájába adni azok valóságos vagy állítólagos nézeteit – a középkori satíra bevált eszköze volt, de már a bibliai Példabeszédekben is találkozunk vele.
- 15748.** esküjét varázskenyőcsben fürdette, „ir gelüppeter eit”: a „lütpe” jelentése 'gyógyír, varázskenyőcs' vagy 'méreg'. (Morold is azt mondja mérgezett kardjára, hogy „toedeg unde gelüppet”, 6943. sor.) Eszerint Isolda nem a kezét kente be gyógyírral vagy varázsszerrel, hanem az esküjét.

Hans Sachs

ASZTALI ILLETLENSÉGEK

Mann Lajos fordítása

Gorombiántól ez ének,
az ő bugyuta könyvének
„Ostobaság” fejezete
van eme tanokkal tele:
„Halld, ember! Te vendégségben
kezet ne moss semmiképpen!

Körmöd hosszú s koszos legyen,
ábrázatod örömtelen!
Jól fent trónolj az asztalnál,
mint ha házigazda volnál!
De te ne fakadj imára,
merítsd kanalad a tálba,
s szedd el más elől, mit lehet,
szolgálj meg a »tahó« nevet!
Röfögj, csámcsogj, mint a disznó,
s csörtess kenyérért, az is jó!
Két-három kancsót boríts fel,
s amit megszerezteél, dugd el!
Takarja el a bal kezed
a melleden szelt kenyeret,
hogy másoktól rejtve legyen,
ne jusson hozzá idegen!
S míg belemélyeszted fogad,
nézz körül, hogy mit tartogat
szomszédod előtt az asztal,
mit csenj el egy mozdulattal!
Te is vendég vagy végtére,
mért ne kapd meg, ami kéne?
Amit megkívánsz, csak vedd el,
s tisztogasd fogad nyelveddel!
Hogyha behoznak egy ragut,
és szádban a nyál összefut,
kanaladat merítsd tele,
még ha kicsurog is fele,
s mocskos lesz tőle az abrosz!
Minden vizet végy magadhoz,
s máris fogd a másik tálát,
még ha foglalt is a szájad,
nehogy még megelőzzenek!
S gyűjts be nagy halom kenyeret!
Mindent legyen étel szádban,
de csak beszélj s köpködj bátran,
légy az asztali rend magad!
Törd a húst, és szeld a halat!
Az ízletes kis halaktól
ne ijedj meg, lakjál csak jól!
Abból, ami kicsi s kevés,
többet fogyaszt, kiben van ész.
Nyitott szájjal rágj, úgy a jó,
s szőröcsögj orroddal, mint a ló!
És vicsoríts fogaiddal,
mint a hentes ebe, míg fal.
S nyald körül nyelveddel szádat,

ne hagyj veszni a morzsákat!
Zabálni kell az, nem szopni,
de ivás előtt ne mosd ki,
hadd jusson zsír borodba is!
Légy tanú rá, hogy nem hamis,
idd ki egy szuszra, ne kortyold,
s böffents rá végül, hogy jó volt!
Ez az egészségnek jele,
senkinek sem ártasz vele.
De ha ártani akarnál,
tekints körül az asztalnál,
és szomszédod taszigáld,
szellentéssel őt kínáljad!
Ami odalent kiszaladt,
hagyj futni az asztal alatt,
tekintsd vándor portékának,
de első légy, ki fellázad!
Mily gyalázat! Ki lehetett,
ki ilyen bűzt eregetett?
Gyanúsíts, vádolj, rágalmazz,
s fűjd az orrod, ne irgalmazz!
Vájkálj is benne nyugodtan,
hadd tartsanak tőled ottan!
Fejedet is vakarhatod,
s ha ingedet kigombolod,
irtsd a bolhaseregletet
meg az odabújt tetveket!
Az abroszba törölvén szád,
szent nyugalom köszönthet rád.
Könyökölj rá az asztalra,
s mindjobban terülj el rajta!
De ha gyomrod berzenkedne,
fogd fejed a tenyeredbe,
s amikor feljön a falat,
okádd le szépen a falat!
Mikor az asztalt leszedik,
s a kézmosót ráhelyezik,
tele illatos füvekkel,
az alkalmat ne szalaszd el:
nyomjad bele mindkét mancsod,
hadd kapjon a jó nép pancsot!
Akkor végleg elismernek
elhivatott szerzetesnek
Szent Gorombián rendjében,
ahol nem számít az érdem,
csupán a kivagyiság.

Ott még sok öröm várhat rád,
ifjú maradsz, és éretlen,
mint a többi szerzetes benn,
s minden elismerést megkapsz
mesteredtől” – mondja Hans Sachs.

A grobian szóalkotás német eredetű: a Grob Ian, goromba, faragatlan Jankó (fajankó) szóösszevonásból jött létre, még a XV. század utolsó negyedében.

Sebastian Brant, a BOLONDOK HAJÓJÁ-nak szerzője követte el aztán azt a vakmerőséget, hogy 1494-ben megjelent főművében, az immár személyes ismerőssé vált Gróbiánt szentté avatta.

Ettől kezdve egyre-másra jelentek meg a feje tetejére állított illemtet, majd mind több emberi fonáságot kigúnyoló írások, élükön Erasmus 1509-ben megjelent főművével, A BALGASÁG DICSÉRETÉ-vel.

Hans Sachs, a minden újdonságra fogékony és azonnal reagáló költő 1534-ben egy rövid változatot, 1542-ben egy mesterdalt, 1563-ban pedig egy hasonló terjedelmű tréfás költeményt írt a témára, mely jelen fordításunk eredetije.

Hans Sachsnak ez a harmadik változata már Friedrich Dedekind 1549-ben megjelent GROBIANUS-ára támaszkodik. A marburgi, majd wittenbergi teológushallgató latin distichonokban írt munkája, a fejtetőre állított asztali illemtet a XVI. századi német nyelvterület legnépszerűbb műve volt, amely a következő században egész Európában elterjedt. Az ő munkája nyomán keletkezett a legátfogóbb ilyen magyar munka is, Csáktornyai Mátyás 1591-ben megjelent GRÓBIÁN-ja.

M. L.

Perneczky Géza

A MEGJAVULT MINISZTER

Az alábbi történet nem igaz, úgy találtuk ki az olvasó épülésére.

Azzal kezdődik, hogy egy egzotikus tengerparti üdülőhelyen egyszer fölmerül egy „európai író”, aki ott ül a homokban, és unalmában különböző színű kavicsokat gyűjt. Ahogy gyűjti a kavicsokat, hát ráköszön egy ismeretlen úr, és durván kivesz a kezéből egy kövecskét:

– Szabad? Itt találta?

Az író mérgesen fölnéz, s látja, hogy egy cserzett bőrű, leburnult férfi áll előtte, kis nyírott bajusszal vagy anélkül. Nehéz eldönteni, hogy latin-amerikai vagy európai származású, ez attól is függ, hogy melyik országban hozzuk forgalomba a történetet, hol mi hat jobban. A férfi nem tekint vissza az íróra, hanem az ujjai közt forgatja a kavicsot, úgy vizsgálhatja. Erre föl az író is jobban megnézi, melyiket vette el az idegen. Látja, hogy arról a fekete kavicsról van szó, az ovális alakúróól erősen lapított formával, amit

azért emelt ki a homokból, mert mindkét oldalán X alakban fehér csíkok keresztezik rajta egymást, mint valami keresztpánt.

– Majdnem hibátlan – mondja most az idegen. – A két oldal majdnem egyforma.

– Bizony, ritka az ilyen – teszi hozzá az író is, aki legszívesebben szó nélkül visszavenné a kavicsot.

– Mit talált még? – kérdi az idegen. Leguggol az író elé, és elveszi tőle a maradék kavicsokat is. Meg kell jegyeznünk, hogy az ilyesmi akkora szemtelenség, hogy talán sok olvasó el sem hiszi, hogy lehetséges. Még nem biztos tehát, hogy ez a fordulat benne marad a történetben. Az azonban valószínű, hogy a kavicsok nem valami különlegesen érdekes mintázatúak. Két smaragdzöld szilánk és egy zebracsíkos kavics érdemel csak némi figyelmet.

Az író idegesen nézi az elkobzott kavicsokat, hirtelen utánuk is nyúlna, de erre a mozdulatra az idegen gyorsan föláll, és még egyszer gondosan átvizsgálja az egész zsákmányt.

– Gyűjti a kavicsokat? – kérdi aztán.

– Nem – válaszolja az író mérgesen. – Általában nem gyűjtök kavicsokat, csak ha szabadságon vagyok. És akkor is csak ritkán. Mint például most ezeket.

– Meddig marad? – kérdi az idegen, aki most először néz az íróra. Itt le lehet írni egy kicsit az idegen tekintetét, ahogy néz. Például: a szeme szigorú, de érdeklődő. Vagy: a tekintete közömbös, és mégis megmagyarázhatatlanul irritáló. Nem, inkább szigorúan érdeklődő, maradjunk meg ennél. Ki fog ugyanis derülni, hogy az idegen nem lehet közömbös a kavicsokat gyűjtő íróval szemben.

Az író kelleetlenül válaszol. Elmondja, hogy még marad egy darabig. Hiszen nyaral. Az idegen láthatólag meg van elégedve ezzel a válasszal. Azzal búcsúzik el, hogy „na, akkor úgyis találkozunk még...”

Az író utólag bánja kicsit, hogy ennyire bután viselkedett. Úgy látszik, könnyen befolyásolható vagy kíváncsi a természete, mert például az eszébe sem jut, hogy az idegen magával vitte a kavicsokat. Szeretné tudni, hogy ki is ez az ember. Mi a fenét akar tőle. Ezt kérdezi ugyanis az olvasó is.

A történetet tehát úgy folytatjuk, hogy az író másnap ugyanabban az időben ugyanoda kiül, és ott, a homokban ülve, újra néhány kavicsot tart a kezében, mint egy eladó lány, akinek már megvan a hozománya. Az idegen azonban nem jár arra, mert ilyen az élet. Itt be is fejezhetnénk a történetet, de az író makacsabb, és harmadnap is kiül a homokba.

Ezen a napon azonban egyetlen kavics sincs nála, nem fárasztja magát. Álmodozva ül, míg egyszer váratlanul mégis megjelenik az idegen úr. Most fürdőruhában van, valószínűleg úszott egyet, de lehet ennek már egy félórája is, mert egészen száraz benyomást kelt.

– Áhá! – mondja az idegen, és üdvözlí az író. Ez az „áhá” annyira rosszul áll neki, hogy az író már bánja is, hogy miért nem ment valami egészen más partszakaszra fürödni. Az idegen azonban leül mellé, és bemutatkozik. A nevét elég utólag beleírni a történetbe, mert még nem döntöttük el, hogy hívják. Biztos csak annyi, hogy doktor ez és ez, olyan név, hogy az olvasó azonnal érzi, itt egy jogászdoktorról van szó. Az író is megmondja a saját nevét, amit meg azért nem jegyzünk ide, mert úgyis világhírű. Az idegen bólint is a névre, úgy látszik, tudja, hogy valami író. Egy darabig beszélgetnek aztán a környék jellegzetességeiről, hogy milyenek az emberek, a természet, az állatok és így tovább. Sejteni lehet, hogy az ismeretlen úr is elég idegen szemmel nézi

a környéket, nem idevalósi. Az író az állatokról szólva megemlíti, hogy a teheneknek errefelé olyan szürkésbarnás színe van, amilyent különben még nem látott marhában. Ez a kis részlet fontos, mert sokat emel a történet hitelességén – a marháknak ugyanis azon a vidéken tényleg ilyen a színe. Végül az idegen megunja az üres szájjáratást, és meghívja az író egy kávéra. Ami szenzáció: a saját házába.

Az idegen úr ugyanis a közelben lakik, a parti sétányon. Ez nagyon ostobán hangzik, de valamennyi nyaralóhelynek van valami part menti korzója az egyik oldalon kertes házakkal vagy szállodákkal, a másikon pedig a stranddal vagy rögtön a tengerrel. Az író csodálkozik azon, hogy az idegen mégis idevalósi. Nem érti, miért nem nyaraló. A ház leírása következik itt, ami olyan unalmas, hogy nyugodtan elhagyhatjuk. A ház lakói: az idegen úron kívül egy nagy kutya és az obligát háziasszony, egy idősebb hölgy, akit a háziúr a korábbi háztartásából hozott ide. Tehát nem feleség. Az írónak nem tetszik a nagy kutya, pedig az láthatólag jól van idomítva. Csak kezdetben ugatja meg a vendéget, utána közömbösen visszavonul a kertbe. A háziasszony még kevésbé tetszik neki, de az még hamarabb visszavonul, és egyáltalán nem is ugat. Csak a kávét szervírozza. A kávét a teraszon isszák. Az idegen elmondja, amit mi már a történet címéből amúgy is tudunk, hogy ő egy miniszter, és azt is, amit talán nem tudunk: hogy már nem aktív. Éppen száműzetésben van.

Az író örül ennek, mert már látja, hogy a történet jó vágányokon halad. Mivel ő maga a történet szerzője is, érthetően fontos ez neki. Csak azt nem érti még, hogy miként fog az idegen úr megjavulni, ahogy azt a történet címe ígéri. Mint tapasztalt író, ráhagyatkozik az eseményekre. Azzal vigasztalja magát, hogy majd kiderül...

És csakugyan, rövid időn belül tisztázódik is, hogy mit kell a miniszter megjavulásán érteni. A dolog úgy játszódik le, hogy a kávé után, amelyből legalább két csészével isznak, mert különben túl rövid lenne a történetnek ez a része, az idegen úr megmutatja az írónak a kertet. A kertben helyi szokás szerint pálmák vannak és fa nagyságú fikuszok, meg másféle növények is, melyeknek a nevét az író nem tudja megjegyezni. Csak a rózsákban biztos, mert azok egyetlen kertből sem hiányozhatnak, így jutnak el történetünk szereplői a kert végéhez, ahol egy kisebb ház áll, afféle régi műhelyépület, amelyet nemrégén renoválhattak, és teljesen átépítettek. Három ajtó van rajta, s minden ajtó mellett még egy ablak is. Az ablakokon valami rácsféle függ. Jól látható, hogy a régi alacsony épületet úgy alakították át, hogy most három külön bejáratú vendégszoba van benne elhelyezve, valószínűleg külön-külön fürdővel és talán teakonyhával is. A házigazda kinyitja az egyik ajtót, és megmutatja, hogy néz ki egy ilyen vendégszoba belülről. Természetesen be van bútorozva, bár igen szerényen. Az író véletlenül észreveszi, hogy az ajtón belülről nincs kilincs.

– Mint egy börtön! – kiált föl, mielőtt észbe kaphatna, hogy milyen illetlenség ilyet mondani.

Az idegen úr nevet, és bólintva helybenhagyja. Az író már menne is kifelé, de a háziúr egy lapos tálat húz közelebb az asztalról. A tegnapelőtt elkobzott kavicsok vannak benne. Az író örömmel nyúl a keresztpántos fekete kavics után, amit azonnal fölismer a tálban. Még nincs bátorsága hozzá, hogy azonnal zsebre is vágja, csak forgatja a kezében.

– Mint egy zsandár – mondja, s aztán elszégyelli magát.

Szerencsére a háziúr nem sokat törődik a megjegyzéssel, hanem maga is kivesz egy kavicsot a tálból. Most látja az író, hogy vannak ott olyan kavicsok is, amelyek nem tőle

származnak. A háziúr egy kerek, vörhenyes pontozású és finom rozsdás fonalakkal átszőtt kavicsot tart most a kezében, és kissé elgondolkodva mondja:

– Biztos ismeri azokat az embereket, akiknek vörös szeptlós az arca, és ahogy öregszenek, lila erek ütnek ki az arcbőrükön. Az ilyen emberek barátkozó természetűek, és rendszerint rövid, tömzsi a lábuk.

Az író csodálkozva néz a háziúrra. Arra gondol, hogy lám, ez mennyivel jobb író lenne, mint amilyen ő. Aztán ellensúlyozásul megjegyzi:

– Maga utálja az embereket, nem?

– Ahogy vesszük – válaszolja az idegen, és kurtán fölnevet. Ezt a fölnevetést később az író fogalmazza meg ilyen laposan, mi nyugodtan át is ugorhatjuk. Így hát nem nevet föl, hanem kissé megrovóan néz az íróra, mintha csak tudná, hogy az irigységből mondta az utálatot.

Így kezdődik a beszélgetés, melynek során kiderül, hogy a házigazda fantasztikus terveket forgat a fejében. Terveinek az a kiindulópontja, hogy soha nem késő rájönni, hogy minden ember értékes, egyszeri és megismételhetetlen csodája a természetnek. Ezt az idegen úr most egészen komolyan gondolja, annak ellenére, hogy korábban miniszter volt. Természetesen nem arról van szó, hogy egyszerűen megjavult volna. Hanem arról, hogy unalmában különböző színű kavicsokat kezdett gyűjteni a tengerparton, és rájött, hogy nincs két egyforma kavics. Bár hónapokon keresztül keményen dolgozott, és az egész lakás megtelt különböző tényérokkel és tálakkal, illetve kiterített újságpapírokkal, amelyekre a fölhalmozott és színűk, valamint alakjuk szerint osztályozott kavicsok kerültek, a természet ellenállt minden olyan igyekezetnek, hogy a kavicsok osztályozását addig lehessen folytatni, amíg teljesen azonos színű és alakú egyedek képeztek volna egy-egy csoportot. A kavicsok kissé mindig szabálytalanok maradtak, és még az azonos csoportba beosztottak közt is maradt mindig valami egészen kevés különbség. Előfordult, hogy rendezgetés közben úgy rémlett neki, hogy már korábban volt a kezében egy olyan kavics, amelyet éppen most talált, és nekilátott, hogy meg is keresse. Néha napokig kutatott az osztályok és csoportok között, hogy a pontos párdarabra rátaláljon. Végül azonban mindig kiderült, hogy tévedett, csak az emlékezete egyszerűsítette és hozta közelebb egymáshoz a kavicsokat, mikor aztán újra szemtől szemben megvizsgálta őket, mindig kiderültek az eltérések. Egyetlen kavicsnak sem volt párdarabja – soha.

A fölfedezés, hogy a kavicsok ennyire individuálisak, komoly válságba sodorta a volt minisztert, mondhatni komolyabba, mint a hivatalának elvesztése. Míg ugyanis csak a hivatalát veszítette el, addig megmaradt a lehetősége annak, hogy egy újabb politikai fordulat után megint visszakerüljön a bársonyszékbe. Mióta azonban a kavicsok egyformaságába és használhatóságába vetett hitét is föl kellett adnia, azóta már egyáltalán nem volt biztos abban, hogy helyes lenne-e a miniszteri munkakört valaha is újra betöltenie. A miniszter dolga ugyanis az emberek osztályozása. Ha azonban az osztályozás már a kavicsoknál elemi nehézségekbe ütközik, hogyan képzelhető el a sokkal bonyolultabb embereknél? Egész biztos, hogy nincs két egyforma ember – ugyanúgy, ahogy két egyforma kavics sincs!

– Szóval az egész minisztersége fabatkát sem ért! – jegyzi meg az író e ponton. Látjuk, egy kicsit túl gyorsan szokott nyilatkozni. És tényleg, a háziúr kissé kesernyésen el is húzza a száját a megjegyzésre, de aztán hirtelen hangnemet változtat, és nagy lelkesültséggel kezdi magyarázni, hogy miként akarja jóvátenni a korábbi tévedéseit.

Megtudjuk – és ezt most tessék komolyan venni, mert különben nincs értelme az egész történetnek –, hogy a volt miniszter úgy döntött, nem tartja meg magának a

felfedezését, hanem másokat is rá fog vezetni az igazságra. Arra, hogy sem a kavicsok, sem pedig az emberek nem egyformák. A szóba jöhető egyének közül, akiknek ezt nem ártana tudomásukra hozni, a volt miniszter – érthető módon – elsőként a pályatársait választotta ki. Mivel az aktív miniszterekben kényszerlemondatása óta nem bízott, bukott diktátorokat, váratlanul leköszönt vagy lemondatot minisztereket, forradalmak által elűzött tábornokokat és rendőrfőnököket akart meghívni magához. Néhányuknak már írt is a terveiről, de sajnos a legtöbb címzett egyáltalán nem is válaszolt. Azok, akik mégis írtak, udvariasan kitértek a meghívás elől, mintha nem lennének biztosak abban, hogy az egész dolgot komolyan lehetne venni. Vagy mintha nem bíznának abban, hogy a kurzus idejére tényleg vendégül látják őket.

– Én azonkívül félnék is – szakítja meg az író a háziurat. Miközben ezt mondja, lassan visszateszi a keresztpántos kavicsot a többi közé a tálba.

– Arra gondol, hogy nem vagyok normális? – kérdi a volt miniszter.

– Ha én nem is gondolok rá, az olvasó biztos – von vállat az író.

– Miért? Annyira valószínűtlen, hogy valaki, aki az életét elpasszolta, legalább öregkorában akar valami értelmeset csinálni?

A volt miniszter most először tűnik kissé bizonytalannak. Az író magában megállapítja, hogy az eddigi fölényeskedés valószínűleg csak színlelés volt. Az idegen úr tulajdonképpen nagyon szánalomra méltó figura. Meg is változtatja gyorsan a véleményét:

– Nem, egyáltalán nem valószínűtlen. Sőt, biztos vagyok benne, hogy ezt az olvasó is elhiszi.

A volt miniszter kicsit fölbátorodik ezen, és előadja, hogy ő azért még nem adta föl a reményt. Miután a hivataluktól visszavonult és külső vagy belső számúzetésbe kényszerült miniszterek nem reagáltak megfelelően, ő azoknak a kormányoknak írt, amelyek éppen egy korábbi rendszert döntöttek meg, és most a megelőző minisztereket börtönben tartják. Mivel ezek az új kormányok igen gyakran arra hivatkoznak, hogy a következőkben emberségesebb viszonyokat fognak teremteni, mi sem illene jobban a politikájukba, mintha a fogva tartott elődeiket neki – az emigránsnak – egy-egy javítókurára átengednék. Érthető? Egyszerűen arról lenne szó, hogy ahelyett, hogy a börtönökben tartanák őket, ahol az ember csak még jobban tönkremegy, arról gondoskodnának, hogy mind szellemileg, mind pedig egészségileg jobb emberekké váljanak. Ami itt, ezekben a vendégszobákban történne. A foglyokat ő átvénné megőrzésre és átnevelésre. Mivel a hely korlátozott, csak hármas létszámú turnusokra osztva. Ezért nincs az ajtón belülről zár... Hiszen az átnevelésre érkezett foglyokért jót kell majd állnia...

Az író csendben izzad, és nagyon bánja már, hogy a történetbe belekezdett, sőt, hogy az olvasó nevében is bizalmat szavazott az idegen úrnak. Idegesen babrál a kavicsokkal. A volt miniszter azonban hirtelen megszakítja az előadását, és odanyúl az éppen kézben tartott kavicshoz.

– Maga például hogyan interpretálná ezt a követ? – kérdi az írótól. Az író végre ránéz a kavicsra, de még mindig nem látja. A volt miniszter félreérti ezt a csendet, és azt mondja:

– Látom, nem könnyű feladat. Pedig maga az író...

Erre az író tényleg megnézi a követ. Félhold alakú, vörhenyesbarna, itt-ott szürke tónusba áthajló kavics van a kezében, amelyen apró, világosabb foltok és szétágazó fekete erezet láthatók. A kavics alsó fele lapos, a felső enyhén domború. Az alsó felén azonkívül egy nagy világos folt kereklik. Az egész nagyon ismerősnek tűnik, de nem tudná megmondani, honnan.

– Mint egy vadgesztenye – szólal meg helyette a háziúr. Az író némán bólint, és leteszi a kavicsot az asztalra. A vendéglátó újra megszólal: – Ha azonban így, a laposabb oldalára helyezí, akkor inkább hasonlít valami zsíros, szétfolyó masszára. Mint egy levágott ökör mája...

Az író zavartan hallgat. A volt miniszter azonban folytatja:

– Látott már henteseket munka közben? A friss hús csak úgy dagad a bőrük alatt. Az ilyen emberek azonban viszonylag gyorsan megbetegszenek...

– Honnan tudja? – veti közbe az író.

– Nem tudom. Csak állítom. Az egész nem más, mint egy kavics interpretációja.

– Mire jó akkor, ha nem tudja, hanem csak állítja – kérdi most az író kissé ingerülten. Tulajdonképpen azonban önmagára dühös, amiért nem neki jutott az eszébe a hasonlat az ökörmájjal. – Mire jó ez az egész? – kérdi újra.

– Tréning – válaszolja a volt miniszter, és most megint nagyon magabiztosnak látszik.

Az író érzi, hogy egy érdekes esettel áll szemben. Talán mégis érdemes megírni. Jobban oda kell figyelnie. – Tréning? – kérdi, és igyekszik szórakozott arcot vágni.

– Maga egy ostoba ember – mondja most a volt miniszter. A hangja higgadt, visszautasítást nem tűrő. Az író nem szól semmit, vár. Az idegen folytatja: – Maga még mindig nem érti, mire jók a kavicsok.

– Dehogyan? – védekezik az író. – A kavicsok arra jók, hogy lássuk, mennyire különbözők. Ahány kavics, annyi ember. Mind érdekes, mind más. Akarja, hogy tovább is folytassam? Egy gyerek is kitalálhatja, mi jön még. Maga oda akarja adni a kavicsokat azoknak a politikai foglyoknak, és addig traktálja őket újabb és újabb kavicsokkal, amíg meg nem térnek. Akkor aztán visszaküldi őket a börtöneikbe. Mire jó az egész?

A háziúr nem válaszol, hanem föláll, és átmegy a fürdőszobarászobába. Egy nagy lavórral a kezében tér vissza. A lavórban egy kevés víz van, a víz alatt különböző színű kavicsok.

– Észrevette már – kérdi az írótól –, hogy a víz alatt a kavicsok sokkal élénkebb színben pompáznak, mint szárazon? Nincs olyan ember, akinek a fantáziáját meg ne ihletné egy marék színes kavics, ha tiszta vizet öntünk föléje. Figyeljen ide! A kurzus lényege a következő: az átnevelésre érkezett jelöltek az első hetekben felügyelet mellett a parti vízben fürödnének. Ez megteremti az elengedhetetlen belső fölszabadságot. Közben aztán maguktól is rájönnek, hogy a kavicsok milyen szépek. Ezen a partszakaszon ugyanis semmi más érdekes dolog nem fordul elő, csak a kavicsok a sekély vízben. Természetesen rá is lehetne vezetni őket, hogy a kavicsokat észrevegyék. A fő dolog, hogy amikor már a kavicsokat gyűjtik, és elkezdik osztályozni is őket, lassan fölismerjék, hogy mennyire különbözők. Akkor aztán feladatként lehet adni, hogy a legszebb kavicsokról jellemrajzokat írjanak...

– Írjanak? – kérdi az író, és elkezd nevetni. – Úgy érti, hogy házi feladatot kapnak, amelyben írni kell a kavicsokról?

– Igen, a kavicsokról, illetve azokról az emberekről, akik a kavicsokról az eszükbé jutnak.

– És ha nem jut eszükbé senki? Végül is a legtöbb politikus nem ismeri az egyes embereket olyan jól...

– Éppen ez a dolog lényege, hogy megismerjék az egyes embereket is! – vág türelmetlenül közbe a volt miniszter. – Hogy bár nem ismerik, itt mégis fölismerik! Sokféle ember van, és mindenki sokat megismert közülük, ha máskor nem, hát gyerekkorában. Csak nem vette észre, vagy elfelejtette. Most azonban tudatosan az egész...

A háziúr elhallgat, mintha most megint bizonytalanabb volna a dolgában. Az író kihasználja a szünetet:

– Maga el akarja adni nekem ezt a történetet. Úgy értem, el akarja érní, hogy írjak az ötletéről. Azt szeretné, ha regényhóstit csinálnék magából, vagy novellahóstit. De nekem egy ötlet nem elég. A dolog lényege a sztori, a történet. Egy kerek történet, aminek van valami logikus, a dolgokat lezáró befejezése is.

A volt miniszter még mindig hallgat. Aztán megszólal:

– Maga nem hiszi, hogy az embereket a kavicsok megváltoztathatják? Nem hiszi, hogy végre kinyílik a szemük?

Az író tehetetlenül sóhajt:

– Én azt nem hiszem, hogy ennek az egész történetnek valami értelme volna. Gondoljon az olvasóra! Ha már ennyi furcsaságot elmeséltünk neki, akkor legalább a történet végének kellene egy kicsit megnyugtatónak lennie. Hogy az egész dolog valami értelmet kapjon. Azzal, hogy a megjavult foglyokat visszaküldi, aligha nyerünk valamit. Vagy szabadon akarja őket eresztetni? Az egész dolog egy lázalom...

A volt miniszter most kétségbeesetten fölkiált:

– De hiszen én magam vagyok a legjobb példa rá, hogy a kurzusnak van értelme! Én megjavultam!

Végre – gondolja az író. Most mindnyájan tudjuk, hogyan kell a megjavult minisztert érteni. Szép kis ügy. A fejét vakarja. A háziúr kis szünet után újra megszólal:

– Maga milyen befejezést adna a kurzusnak?

Az író nem tudja. Inkább visszakérdez:

– Hogy képzelte el eddig? Tényleg szabadon ereszti őket?

Nem. Miután megtanulták megbecsülni az embereket a kavicsokon keresztül, meg kell tanulniuk azt is, hogy nem rendelkezhetnek ezekkel az emberekkel. Önmagukkal sem. És ehhez az ismerethez is a kavicsok segítségével jutnának el. Az utolsó aktus az lenne, hogy azokat a kavicsokat, amelyeket a leginkább megszerettek, és amelyekről tanulmányokat írtak már, egy csónakkirándulás keretében kivinnék a tengerre, és a mély víz fölött kiborítanák. A kavicsok visszatérnének a mélybe, és többé senki nem találhatná meg őket. Így lenne ez rendjén.

– Maga tényleg kievezne velük a nyílt tengerre? – kérdi most az író egészen felvillanyozva.

– Igen. Miért?

– Mert akkor már tudom a történet végét. Talán néhány kurzussal simán menne a dolog. Talán még az is sikerülne, hogy utána a foglyokat visszaküldje őrzőiknek. Miért ne, az emberek buták. De előbb-utóbb biztos akadna egy kurzus, amely nem térne vissza. Roppant egyszerű elképzelni, mi történne. Ha már előbb meg nem ölnék magát, hát belöknék ott a mély vízbe, messze a parttól a tengerbe. És nyakába öntenék búcsúzól a kavicsokat is. Logikus befejezés?

– Nem. – A volt miniszter szigorúan néz az íróra, föláll, és az ajtóhoz megy. – Magának még gondolkodnia kell a logikus befejezésen. A fürdőszobában talál elég kavicsot hozzá. A viszontlátásra.

És ezzel kilép a szobából, és rácsukja az íróra a kilincs nélküli ajtót.

FIGYELŐ

MEGKOMPONÁLT PSZICHÓZIS

*Barnás Ferenc: Másik halál
Kalligram, Pozsony, 2012. 298 oldal, 2800 Ft*

„[N]em akartam megint ugyanazt a hibát elkövetni, ami alatt azt értem, hogy nem akartam egy mondatról mondatra építkező logikába belemenni. Egy térben lélegző gondolkodást akartam létrehozni, ehhez azonban a gondolataimnak térben kellett lenniük. A tér pedig a fejemben volt.” (285. k.) Barnás Ferenc negyedik regényének e néhány sorában visszautal korábbi műveire, amelyeket itt ÁTIRATOK-ként emleget, ehhez képest a jelen regényben hangsúlyozottan más írói megszólalással kísérletezik. Ez az igény lényegében minden, magára valamit is adó regényíró hitvallása lehetne, hiszen a világlátás egyszerűsége, a személyiség strukturált egésze válthatja meg a mindennapi élet sablonjaitól, az irodalmi stílus üresjárataitól korunk íróit. Már maga ez az igény roppant feladatot ró a gondolkodó emberre, hiszen ha nem az alapjainál kezdi el prózai világának építését, hamarosan öntudatlanul-fegyelmetlenül a könnyebb megoldások felé téved, és semmi sem óvja meg, hogy a várt művészeti teremtés helyett egy agyonkoptatott, ismerős panelekből összetákolt regénytorzó szülessék. Példaértékűen, Ottlikot, Kertész Imrét, Bodor Ádámot, Esterházyt még alapvetően felelős regényírói hozzáállás segítette műveik tematikájának teljes mélységű kibontásában. Epikus anyagukat megszabadították a korszak látványos, divatos követeléseitől, és tehetségüket alázatosan a téma belső törvényszerűségeinek rendelték alá, úgy, hogy műveik szinte minden mondatából nyílik valamiféle rálátás az egész kompozíció elmozdulásaira, minden megállapításuk markánsan informatív az anyag szerteágazó vetületeinek teljesebb megértéséhez.

Ha valahova besorolható Barnás irodalmi önmegvalósítása, első megközelítésben leginkább a múlt századi angol irodalom visszafogott

stílusára gondolhatunk, ahol a leírásnak, a világ szemléletének objektivitása a mérföldkő. Bár monológyszerű énelbeszélésről van szó, mégis a legtávolabb áll Thomas Bernhardtól, hiszen ez a szituációba be nem helyezett írói beszéd csak ritkán lesz hisztérikus, ömlengő, gondolatilag túlsúlyos, de támadó jellegű soha.

Összességében, alkatilag leginkább Sebald prózájához van talán a legtöbb köze, a megfigyelt jelenségek végső kiélezettsége, az emberi lény egyetemes erkölcsi bukása itt ábrázolódik a legteljesebben, és erre csak az írás adhat némiképpen gyógyírt. Különösen fontos tünete mindkét író műbe zárt önképének egy alig rejtgetett, de nyíltan be nem vallott, mégis a szituációkon átütő mentális állapot, amely éppen szemérmességében, elhallgatásaiban lesz szimpomatikus, hogy a kiásott, szenzuálisan érzékelhető mélység felett egyensúlyoznak, s éppen ettől való megmenekülésük egyszerre az egyén hitelességének és a mű létrejöttének előfeltétele is. Ugyanakkor, ha nyomaiban, de jelen van Barnás új regényében egy Sebaldra egyáltalán nem jellemző írói perspektíva, s ebben hasonlít talán a korai Bernhardtra (AMRAS), amikor is a mélyen komor, túlsúlyosan depresszív próza szövetében felcsillan a humor. Nem a megbékítő, felszabadító harsány nevetés ez, csupán a tragédia lehetséges külső megjelenésének bocsánatos láttatása, amikor egyik sötét zsákból a másik sötét zsákba helyezi önmaga vizsgálatának fellelt tényeit, és nem takarja el esendőségének karikatúraszerű oldalát.

Nagy utat járt be szerzőnk első regényétől (Az ÉLŐSKÖDŐ, 1997), amely még csak elhivatottságának komolyságában, a prózai anyag hitelességének kiküzdött, esztétikailag problematikus megvalósulásában jelezte, hogy megkezdett valamit, érteni akarja a világ nyers és őt követelően megszólalásra kényszerítő kihívásait. Már ezzel a regényével is figyelmet keltett, holott a mű megvitatására felkért kritikusok őszintén és bátran ostromozták a mű egyenetlenségeit, stílusának helyenkénti nehézkességét, sutaságait. Az itt elhangzottak jórészt egy diletáns író egzisztencializmussal kacérkodó művi-

ségét vetették szemére, bár mindannyian találak benne valamely részleges értéket. Legegyértelműbben Radnóti Sándor birkózott meg az anyag mélyről feltörő eredetiségének jelzéseivel, és érteni vélte a nagy indulatokkal jelzett emberi mondandó tragikumát. Utóbbi regénye, A KILENCEDIK (2006) már sokkal kedvezőbb kritikái visszhangra talált, Jánossy Lajos, Radics Viktória és Dunajcsik Mátyás, talán a közben világhíressé vált Kertész-regény befogadásának újszerűsége segedelmével, az ábrázolás eredetiségét a gyermekkorba zárt, ott manifesztálódott tragédiák egyik legművészibb feldolgozásának vélték. „*A forma közel vagy sugalló funkciója betöltetett, és ez olyan esztétikai öröm, amitől fényt kap a tartalom sötétsége*” – írja róla Radics Viktória (Holmi, 2006. december).

Minden jelentős prózaírói attitűd a megvalósítás pillanatáig a lehetetlenség határát súrolja, hiszen a Barnás által emlegetett nem lineáris próza igazából még nem bizonyította be létjogosultságát, megvalósíthatóságát. Vélhetően azonban a történet linearitásának a felfüggesztéséről beszél, amennyiben a szövegben igazából nincs előrehaladás, és a legfontosabb prózai kellékek már a regény megkezdésének a pillanatában kéznél vannak. Éppígy nagyszerű megfogalmazása epikus szemléletének, hogy a regény eleve a készből indul ki, hasonlata szerint, egy kiállítóterem berendezett gyűjteményéből, amelynek minden egyes darabját már a regényírás első pillanatában birtokolja. Sosem kell újabb és újabb motívumokat keresnie, nem kell figurákat, situációkat megteremtenie ahhoz, hogy a regény szekere továbbgördüljön. Ami nincs a fejében, ebben a nagyszerűen berendezett prózatárban, amely egy ember életének legfontosabb meglátásait, emlékeit, kudarcokból építkező, a történelmet is személyessé tevő élményeit tartalmazza, az említésre sem érdemes. A kompozícióban nincsenek mellékes, beszűrődő ötletek, csak a szikár vázat megtámasztó nagyszerű és lehangoló mellék- és oldalszálak vannak.

„*Még. És már nem. Egyszerre. Majdnem mindig*” – áll mottóként a regény elején a Tandori szellemiségét idéző szöveg, amelynek lecsupaszított ars poeticájában az egész történetírás fogant. Ezek pontosan mutatják, hogy nem tényleges állapotok híj rajzolatait kapjuk a könyvben, legalábbis nem az írói ihlet rezonanciáit, hanem a feltételezett és sokszor maga számára sem tiszt-

tázott helyzethez való viszonyulásait. Nem hiteles felvételeket kapunk a tényleges történésekről, hanem az író-elbeszélő gondolatait, sokszor átgyúrt, átértelmezett dikcióit, amelyeket akár kétkedéssel is fogadhatunk. Ennek a megalapozottsága akképpen lesz szembetűnő, hogy a játéktér nagyobb részét eleve átadja az olvasónak, nekünk, akik szabadon garázdálkodhatunk ezekben az intimitásnak tűnő részletekben. Félpályás játéknak tűnik a vallomás, amennyiben csak egyféleképpen viszonyulhatunk hozzá, nagyfokú őszinteséget feltételezve az írás megalkotója részéről; vagy teljességgel elfogadjuk, és akkor egykapus játék részesei leszünk, vagy pedig elfordulván tőle, személyes hangnak tekintve, elutasítjuk a szerzői prioritást, mondván, itt nem a szerzővel játszunk labdajátékot, hanem a számunkra idegen Barnás Ferencel. Nagyjából ez lenne a tétje minden művészi alkotásnak, hogy el tudja-e fogadtatni az író a saját fikcióit az olvasóval, egyáltalán, hogy ami a legkevésbé sem tűnik képzelménynek, az akár még egy nagyszerű mű valódi színpada is lehet.

Itt sokat számít a mű objektív berendezettség. Az, amit Barnás a már idézett mondatban úgy határoz meg, hogy egyszerre legyen minden a helyén, az elbeszélés rétegei ne zavarják, az események ne tartsák fel egymást, ne feltételezzenek más objektivitást, csak amivel a mű szerzője-elbeszélője már eleve rendelkezik. A dolgok eleve adottságának a hitelessége azon múlik éppen, hogy ezt az egyszerre való láttatást meg tudja-e jeleníteni a mű legapróbb, néha mondatnyi részecskéiben. Szerkezeti egésszen lenyűgöző az író eme tudása, az elbeszélő-főhős minden megnyilvánulása egyszerre tár fel és rejt el dolgokat az olvasó kíváncsi szeme előtt. Mint egy lefolyó örvényszerű mozgása, úgy működik a szöveg. Mindig képes arra, hogy a pusztulás közelébe jutva, hitelesen leírja a leírhatatlant, ugyanakkor megfelelő objektivitással közelítve a tragédiához, nem akarja megfosztani az olvasót a tágabb környezetrajztól, tisztában vagyunk az egyetemesebb mozgásokkal is, nem csak az örvény halálos erejével. Mindehhez persze megfelelő anyag szükségeltetik, egy egész teret átszövő kiállítás, amely mindenre pró és kontra megfelelő számú bizonyítékot tár elénk.

Ha ezeket a strukturális rétegeket tekintjük, akkor egy nagyon introvertált személy szűkös kuckójába jutunk, ahonnan csak az ő közreműködése, sőt utasításai szerint van kitekintésünk

a világára. A képek a falon egyrészt szubjektív életérzések, másrészt objektívnek ábrázolt élet-tények. A hangsúly mindig arra az eleve adott feltevésre irányul, hogy ennek a személyiség-nek nincs története, csupán kondíciói vannak. Ez egy így született hős egy ilyen világban, minden esetleges dolog úgyszólván mellékes körülmény. Ha történetet próbálunk kreálni az ehhez vezető állapothoz, úgy nagyon mélyen megsér-tenénk a szerző-főhős integritását. Ez olyan bün-tetés, amelyhez látszólag nem rendelhető bün-cselekmény. Ám még véletlenül se gondoljunk Kafkára, hiszen itt nem folyik eljárás, nincs meg-teremtve a per bürokratikus apparátusa, min-den sokkal beljebb ágyazódott, magába a sze-mélytelen személyesbe, vagyis maga a világ lett a bűn otthona. De még itt is ellent kell monda-nunk eme kijelentésnek, hiszen semmiféle bern-hardi átok nem irányul a világra, a teremtés, hogy kissé banálisán fogalmazzunk, eleve ilyen, nem e világra való teremtményeket okád ki ma-gából. Nincs mivel szembesülni, és ez a főhős legnagyobb és legmélyebb problémája. Ha pe-dig így áll a dolog, akkor statikusan semmi más nem marad, mint hogy az érzékszerveinkből teremtsünk magunknak személyiséget, a befo-gadásunkból és ne az ítéleteinkből alkossuk meg a világ képzetét. Ha körbenézünk e tájékon, nem emberek, csupán teremtmények járnak a világban, minden hasonlóságunk velük az a fajta bűnösség állapota, amelyet megpróbálunk ma-gunkban megfogalmazva érthetővé tenni.

S itt óhatatlanul ki kell tágítani ezt az írói szemléletet, miután gyakori hivatkozás történik a főhős állapotbetegségére. Ha úgy szemléljük, hogy mindez személyes jellegű, magánérdekű apokalipszis, amelynek felkutatására, gyógyít-ására a megfelelő szakorvos, szaktudomány hivatott, ahogy a mű különböző részein törté-nik is erre való finom utalás, akkor az ő látott és láttatott világa is csorbul, hiszen a regény-tükreben itt mindenki rendelkezik néminemű devianciával, sőt egész regiment követi az ut-cákon, a bérházban, de még a nemrég meg-szerzett lakásában is a volt lakók tragikus sorsát illetően; nem beszélve a munkahelyéről, amely éppen ezeknek a külső világ által korlátozottan használható személyiségeknek a gyűjtőhelye, ahol ez a kímélet válik a munka törvényköny-vévé. Nem a személyiségek betegek, holott elfo-gadják ezt a státust, hanem a világ beteg, a hozzá való alkalmazkodás teremt meg az egyetemes neurózis fogalmát. Ha efféle orvoshoz fordul a

beteg, hamarosan rá kell ébrednie, hogy a tu-domány a körülmények feltárásában igyekszik tanácsokat osztani, kimondatlanul is ítéletet mondva arról, hogy a tömeges pszichiátriai szö-vődmények a világ fertőzöttségéből háramla-nak a dolgok folyásán változtatni képtelen em-berekre. Ez a mű felépítménye, döntően ennek az útnak a bejárása indukálja a teremőrként elrejtőzött ember minden konfliktusát. Maga a világ beteg, de a csak személyiségek gyógyítá-sára berendezkedett világban az egyén tehető felelőssé az állapotáért. A beteg éppoly bűnös, mint a tényleges bűnelkövető, és sosem kaphat egész személyiségét elismerő analízist, minden-kor, akár a gyilkosokkal, egy perrendtartás alap-ján bánnak el vele. A névtelen főszereplő nyu-godt zugot keres magának, hogy a betegségét letölthesse, éppúgy, mint a tolvaj a börtönbün-tetését.

A világ sebei itt tárva vannak, akár Pilinszky-nél. A környék, ahol él, hajdan a magyar zsidó-ság szellemi központja volt, a lakók nagy része is e felekezethez tartozónak tudta magát, ma már csak egyetlen személy maradt hírmondó-nak, Scheiberné, aki egyben a ház történeté-nek eleven emlékezte is. A főhős megemlíti, hogy korai szerelmével kirándulást tettek Len-gyelországba, felkeresték az egykori haláltá-bort. Bár a névtelen elbeszélőről nem tudjuk meg, hogy valóban érintett-e ebben a dologban, nagy valószínűséggel nem, a szemlélete azon-ban, ahogy a világ tragikus hiányairól tájéko-zódik, ahogy számon kéri a megmaradtakon az elhunytakat, a hiányzó sok százezer polgártár-sát, ugyancsak a világról mond ítéletet. A kül-világ az elbeszélő számára az emberi deviancia állatkertje, ahol különös konoksággal róják út-jaikat a társadalom kivetettjei, lelki sérültjei és köztörvényes bolondjai. Cselekedeteiben a fő-hős is hozzájuk tartozik, bár az elbeszélés val-lomásos jellege miatt mindig próbál magyará-zatot találni különleges viselkedésének okaira, s fenn akarja tartani azt a látszatot, hogy ő kont-roll alatt áll, birtokában van a cselekedeteinek. Ez azonban jó néhány alkalommal nem sikerül. Itt lesz nagyon jelentőssé Barnás Ferenc saját-os, beckettí humora. Ahogy a lágerek népe is kitermelt magában egy önpusztító, sötét iróni-át, itt is megjelenik ez a zavarodottságában ön-maga belső motívumait elveszejtő ember hirte-len külső önmegfigyelése. Az állásokért kun-csorgó hajdani tanár valamikori munkahelye-it felkeresve, egyszer csak a tanári váró asztala

alatt találja magát, a kijövő igazgatónő kérdésére, hogy mit keres ott, képtelen válaszolni, hiszen arra sem emlékszik, valójában megtörtént-e már a meghallgatása. Ugyanilyen súlyú jelenet a szigeti uszoda kukáiban keresgélő hős mániákus küzdelme is, amely egy úszódresszben a városban keresztül hazasétáló, önleplező tragikomikus szcénában éri el csúcspontját. A végső megnyugvás, a teremőri állás birtoklása egy bizonyos egzisztenciát, otthonos biztonságot jelent neki, de mindez az olvasó számára a normalitás világának varázslatos félrebillenése, ahol az igazgatónő ilyen felszólítást adhat a beosztottjának: „*Hívja ide a testvérpár közül azt, amelyik hezitál!*” Vagy Németh úr kioktatása a kezdő teremőrnek: „*Nehogy úgy járjon nekem, mint egyszer az egyik emberem, aki épp erről a székről zuhant le, erről, ni! Ptyúúúúú, micsodát zuhant! Még jó, hogy elört a keze a Petyémnek!*” (152.)

A kiállítóterem világának abszurditását a a látásmód adja, hogy e falakon belül az a normális, ami e falakon kívül az abnormalitás köréhez tartozik. Védett világ ez, ahol a műkincsek fogalma ad felmentést az idemenekülteknek. Kétféle értelemben is. Szociálisan itt mindenki sérült, a világból kivetett, védelemre szoruló. Ilyen Madárka, a Kékhajú, és ilyen az Esterházy-leszármazott Grófnő is, akik csak ebben a mesterkéltségek és mesterséges közegben állják ki a próbát. Roppant jelentős motívum ebben a világban a rend fenntartásának belülről fakadó akarása. Ez egy kiállítóterem, ahol műtárgyak vannak, a műtárgyak pedig bizonyos esszenciái a világ zavarodottságáról áttekinthető szemléletet alkotó életfelfogásnak. Ha ide beengednék a fegyelmetlenséget, a rendetlenséget, a hétköznapi morálját és *bolondériáját*, akkor megszűnne a világ zárójelbe tett áttekinthetősége. Amikor a teremőr hősrünk szinte kicsinyes, mondhatni, beteges alaposággal védi ezt a zárványbanséget, akkor valamiként a moralitásra, a vágyott rációra mond igent, ha lehetőségei túlonként korlátozottak is. Ugy gondolja, hogy az itt kiállított művek, egyáltalán a *művek* még képesek eligazítani az embereket a világra való nyitottságuk felismerésében. Egy vékony, a bensőség felé araszoló kapcsolat pedig igen beszédes tud lenni, amikor is kiderül, hogy a Grófnő Ottlik Géza néhai jó barátja, betegségében gondozója, akinek némi szellemi kapcsolata is volt a prózaíró-fejedelemmel. Az Esterházy–Ottlik név együtt említése talán túl szerencsés csillagállítás is, ha a magyar regény utóbbi fél évszázada-

dát tekintjük, de bizonyára nem véletlen, erőteljes, túlkontúrozott tájékozódási pontok az új évezred első évtizedében.

Ezek a párhuzamok, amelyek különösen Sebald regényeiben (KIVÁNDOROLTAK, AUSTERLITZ) alkotnak termékeny kapcsolatokat az elbeszélő és egyes hősei között, megteremtik ebben a műben is a kívülállás lehetőségét. Egy Bajorországban élő – foglalkozására nézve pincér – Michaellel szövődik a svájci utcai zenészként töltött évek alatt hirtelen elmélyülő barátság. Valaki adódik a nagyvilágban, akiben felfedezi és újraértelmezheti önmagát. Minden pozitív, a társadalmi praktikák elfogadása irányában szocializálódó magatartás tagadása ez, olyan közös kívülállás, bigott világtagadás, amelyben csak az egyén sérelmei tárgyiasulnak: a szenvedőkkel, a kivettekekkel való mélyeséges részvét és együttérzés. Olyan barátság ez, amely kimondja a közös tapasztalati alapvetel, hogy a valamikor szárba szökkenő gonosz ma is eluralja a világot, személységekké atomizálva a kirekesztést, a gyűlöletet. Ma már ritkán növeszthet társadalmilag látványos formációkat ez a szemlélet, de verbálisan ott van minden félmondatban, ott lehet minden metaforikus nyelvi fordulatban. Michael dél-afrikai tapasztalatai szerint, ahol éveket dolgozott, olyan erős ez a fajta, a kitaszítottakat az elszenvetett sérelmek mélyére visszautaló akarat, hogy a külsőségeiben korrekt, ám rossz lelkiismeretű hazájában is hallani véli ezeket a felhangokat.

Barnás prózája öntörvényűnek és visszafogottsága ellenére is stilisztikailag tökéletesen kidolgozottnak látszik. A vallomások jelleg mélyesége miatti szorongás éreztheti azt az olvasóval, hogy ez a fajta írói szemlélet nagyon is szűk területre korlátozódik, lehetőségei behatároltak, a mondanivaló érvényességét a személyes hitelesség teremti meg. Barnás szélsőséges helyzetbe jutott, ahonnan csak némi szemléletváltással léphet tovább, konokul végiggondolt világának peremére érve már alig maradt számára továbbvezető út. A továbblépés képze az azonban éppúgy benne van ebben a prózában, ahogy az eddigi megtett út is szinte a lehetetlennel határosnak tűnik. A veszély érzetének fokozódása azonban nem jelenti szükségszerűen művészetének további elmélyülését is. A józan határokat saját magának kell mindig kijelölnie. Ez nem csak a későbbi művek lelki próbája, de esztétikai követelménye is.

Sántha József

RADIKALIZÁLÓDÁS ÉS FORDULAT: BABITS 1918–1919-BEN

Babits Mihály levelezése, 1918–1919
Sajtó alá rendezte Sipos Lajos
Argumentum, 2011. 952 oldal, 4500 Ft

A jeles Babits-kutató, Sipos Lajos több szerepkörben is jelen van e fontos kötetben. Ő a sorozatszerkesztő, s kitarító tudományszervezői munkája eredménye, hogy ez a sorozat – a Babits-levelezés kritikai kiadása – idáig eljutott. Ha meggondoljuk, hogy a párhuzamos vállalkozás, a Babits-versek kritikai kiadása máig egyetlen kötetet sem tud fölmutatni, és a sorozatból igazában csak az idea él, könnyen belátható, hogy a mi viszonyaink közt nagyon meg kell becsülni a szorgalmasan építkező Sipos-féle projekt eredményeit. S nemcsak azért, mert a levelezés közreadása ezzel egészen 1919-ig eljutott, *megvan* s használható, de azért is, mert ez a munka a Babits-filológia ébren tartója. A Babits Mihállyal és életművével való folyamatos foglalkozás pedig egész mai irodalmi kultúránk szempontjából is elengedhetetlenül szükséges és egyben ösztönző. A levelezés eddigi kötetei persze nem egyetlen ember teljesítménye, hanem egy kutatócsoport közös eredménye, de e csoporton belül Sipos Lajos nemcsak a szakmai munka irányításával és egyes részfeladatok teljesítésével (mint például e kötet sajtó alá rendezése) van jelen, hanem ő az is, aki – magára vállalva a szervezés hálátlan és nehéz feladatát – az egész munkához megteremteti a teret, amelyben dolgozni lehet. S ez személyét és szerepét nélkülözhetetlenné teszi a sorozat munkálataiban.

Sipos Lajos persze elsősorban mégiscsak irodalomtörténész, aki a szervezőmunka mellett irodalomtörténészként is részt vesz a közös erőfeszítésekben. S hogy éppen az ő feladata lett az 1918/19-ben született levelek közreadása, nem is meglepő. Babits Mihály életútjának és pályájának e szakaszát régtől fogva s mindenki másnál jobban ismeri, e tárgykörben könyvek és tanulmányok sora fűződik a nevéhez. S ez a szakmai előélet szinte predesztinálta arra, hogy az időrendben most soron levő szakasz levéltermését ő adja közre. Az 1918/19-es kötetben így azután egy kutató sok évtizedes munkája

során fölhalmozódott tapasztalatai koncentrálnak.

Egy sorozat többedik kötetéről írni azonban nem könnyű, az előzmények mérlegelése nélkül nem is nagyon lehet. Az éppen tárgyalandó mű ugyanis egy sor előzetes elképzelésnek is foglya és lenyomata. A sorozat elvei, amelyek mára maguk is a szakmai tradíció részei lettek, értelemszerűen egységesek, s az aktuális kötetre is kötelezőek. Azaz a most ismertetendő 1918/19-es kötet textológiai elvei és közléstechnikai eljárásai lényegében azonosak azokkal az elvekkkel és eljárásokkal, amelyek még az első kötet (1998) megtervezésekor formálódtak ki. Ezek közös teljesítménynek tekinthetők, s az erények és a hibák az egész vállalkozást minősítik. Az új kötet tényleges megbeszélése előtt tehát ezekről a közös elvekről és eljárásokról is szólni kell, ha mégoly röviden is – hiszen ezek meghatározott pályára helyezik az aktuális kötetet is.

E ponton, sajnos, mindjárt meg kell mondanom, hogy a közreadás elveinek és technikáinak egy részét magam nem osztom. Így is lehet persze, de jobb lenne másképpen. A sorozat egyik-másik megoldását én (bár lehet, hogy túl szigorú vagyok) mechanikusnak, fölöslegesen pontoskodónak és – egyáltalán nem utolsósorban – helypazarlónak tartom. Az, hogy a levelek szoros időrend szerint sorakoznak, helyes, sőt evidens. Az időrend az egyetlen „természetes” rend, minden más megoldás csak előnyökkel és hátrányokkal egyaránt járó felemás konstrukció lenne. A hiányzó levelek helyének főszövegben való regisztrálása azonban már más kérdés. Ha ezt megadja a sorozat, jó, de túlzottan sok értelme nincs, hiszen – hiányzó levelekről lévén szó – maguk a szövegek úgyis hiányoznak alóluk. De a hiányzóként számon tartott levelek besorszámozása már mindenképpen félrevezető. Maga a regisztráció is csalóka és esetleges, hiszen a ténylegesen hiányzó leveleknek csak egy részéről tud a kutató: a többi úgy hiányzik, hogy létükről sincs tudomásunk. A tapasztalat szerint évtizedek múlva is föl-föl szokott bukanni egy-egy olyan levél, amelyről sejtésünk sem volt. Ez persze, ne legyen félreértés, természetes. De a hiányok amúgy is részleges regisztrációja csalóka módon megnöveli a levelek számát, miközben nincs mögöttük teljesítés. A kötet így többet ígér, mint amennyit be tud váltani. Ennél azonban sokkal lényegesebb kér-

dés megítélésem szerint az, hogy a levelekhez tartozó jegyzetek fölépítése mechanikus és fölöslegesen technicizált, panelszerű, mondhatnánk, a számítógépes gyakorlat derivátuma. Ez a panelszerűen megkonstruált szerkezet (amelyben a panel mechanikusan mindig előjön, csak be kell írni hozzá az aktuális „adatot”) a tömörség és a könnyen értelmezhetőség követelménye ellen vét, s meglehetősen helypazarló. (Ha valaki venné a fáradságot, kiszámíthatná, hány oldalal terjedelmesebb így a könyv, mint amennyi lehetne, s ez mennyi papírt és pénzt pocskol el.) Magam előnyösebbnek vélem a levelek textológiai leírásának és adatolásának azt a gyakorlatát, amelyet Stoll Béla alakított ki a József Attila-levelezés (2006) közreadásakor. (Igaz, Stoll pedig másban marasztalható el, az ő magyarázó jegyzetei lényegesen bővebbek lehetnének – ez utóbbi vonatkozásban tehát az előny a Babits-edítói munkatársainál van.) Tudom természetesen, a paneles konstrukció fölhányortgatása sokak szemében kicsinyességek (vagy, ami rosszabb: ókonzervativizmusnak) tetszhet. Ám ha tudjuk, hogy egy ilyen munka jellege szerint csupa „adat”, amelynek használatát csak zavarja a fölösleges – „technikai” – rátelepülés, belátható: *ami fölösleges, azt célszerű elhagyni, s amit lehet, a lehető legvilágosabban kell megfogalmazni*, hogy ami igazán fontos, az annál jobban, annál könnyebben érvényesülhessen.

Az alkalmazott eljárások persze, gyanítom, zömmel még az első kötet sajtó alá rendezőjének számlájára írandók, ám ez a gyakorlat sajnos a későbbi kötetek munkatársainak kezét is megköti. S persze mint sorozatszerkesztőnek, Siposnak is része van ebben: jóváhagyta, sőt – most – maga is követi azt. (Igaz, menet közben változtatni már nem is igen lett volna célszerű, hiszen azzal a sorozat egysége bomlott volna meg. A tény azonban tény marad: a sajtó alá rendezésnek *ökonómiaja* van, amelyet célszerű szem előtt tartani.)

Maga az aktuális kötet azonban ezzel együtt is fontos mű (s olvasói-használói szempontból ez a lényeg). Ez, mint az ilyen típusú művek általában, két nagy, jól elkülönülő részre oszlik. Magára a *levelek sorozatára* s a levelektől elválasztva, külön tömbben adott *jegyzetekre*. Az első 424 oldalon sorakoznak a levelek, a 425–888. oldalakon pedig a jegyzetek. Utóbbi, azonnal föltűnik ez, önmagában is könyv terjedelmű rész. Ez a sajtó alá rendező filológusi megmutatkozásának terepe. Az első levél a 2082., az utolsó

a 2606. számú, azaz a kötetben több mint ötszáz Babitstól származó vagy neki címzett levél válik most tanulmányozhatóvá. (Ebből a számból, sajnos, az előbb mondottak értelmében le kell vonni a csak regisztrált, ám „hiányzó” leveleket – így az összmennyiség valamivel kevesebb.)

A most közreadott levélsorozat bő másfél év termése – az egyes tételek az 1918 januárjától 1919 augusztusáig terjedő idő születtei. Ez azt jelenti, hogy átlag minden napra jut belőlük. A megoszlás természetesen nem egyenletes, vannak periódusok, amikor sűrűsödnek a levelek, s vannak, amikor ritkulnak. Az átlagolás mégis beszédes mutató: ez viszonylag jól dokumentált periódusa Babits életének és működésének. Ez pedig nagy kutatói könnyebbségnek tekinthető, hiszen tudjuk, mily nagy gondokkal jár az értelmezés, ha egy íróról nincs vagy alig van a háttér értelmezésébe bevonható „külső”, művön kívüli dokumentum. A bőséges levélanyag szerencsére lehetővé teszi a szituáció megértését, a sokféle valóságos, ám az irodalmi műben többnyire csak impliciten megjelenő konstelláció érzékelését, egyáltalán az írói valóságfeldolgozás folyamatának sajátosságait. A most közreadott levelek jelentőségét növeli, hogy ez a bő másfél év Babits életének egyik igen fontos, *alapvető fordulatot* hozó szakasza volt. Ez az időszak, ismeretes, a közéleti radikalizmus soha többet meg nem ismétlődő felerősödését hozta meg a költő életében – majd, s egyáltalán nem csak politikai értelemben, élete talán legnagyobb és legmélyebb váltását is. Ez a „fordulata”, amely a komún bukásával lett manifeszt, de már jóval előbb elkezdődött, sajnos mindmáig nem kellő mélységben földolgozott és megértett. Magam úgy látom, nem pusztán valamiféle „konzervatív” fordulat következett be, hanem egy ennél lényegesen bonyolultabb, mélyebb és átfogóbb átalakulás döntő lépése történt meg. A politikai csalódással (s az azzal járó „igazodással”) párhuzamosan, egy annál összehasonlíthatatlanul mélyebb szinten az egész babitsi beállítódás rendeződött át. E fordulat poétikai jele, hogy a kísérletező művészből, aki Babits addig lényegében volt, értékvédő, tudatosan a tradícióhoz odaforduló művész lett. S talán még ennél is lényegesebb, hogy világmagyarázatában és poétikájában, az esztétikum versus morál dimenziójában, az utóbbi vált uralkodóvá, magát az esztétikai szempontokat is felülíróvá, s ez Babitsot „klasszicizálta”. Azt a szerepet pedig, amelyet – poétikai értelemben – addig ő töltött

be a leg tisztábbban a modern magyar irodalomban, Kosztolányi vette át és teljesítette ki. A húszas évek végére már egyértelműen Kosztolányi lett az „esztétikai öncélúság” első számú magyar képviselője, aki – bár egy ideig politikailag legalábbis kétes szerepet töltött be, majd „apolitikussága” is a politikához való viszony egyik problematikus módusza volt – a valóságértelmezés poétikailag radikálisabb változatát alakította ki, mint az „új”, 1919 utáni Babits. A Babits–Kosztolányi-ellentét, amely a közös indulás és a fiatalkori barátság ellenére egyre mélyebb és átfogóbb lett, ebben az 1919 utáni fordulatban leli magyarázatát. (Kosztolányi persze maga is megélt egy, sőt másfél fordulatot – de az már egy másik történet.) Mindenesetre jellemző, hogy e kötetben Kosztolányi csak az elején bukkan föl két rövid levéllel, s a következő kötetben az első, 2607. számú levélben Szabó Lőrinc már arra inti Babitsot, hogy „Kosztolányi Dezsővel szemben légy óvatos”.

Babits fordulatának szemszögéből mérlegelve a mostani levélkiadást, nem lehet eléggé sajnálni, hogy Sipos Lajos megállt a politikatörténetet kijelölte határnál, 1919 augusztusánál, s nem vette föl a kötetbe legalább a teljes 1919-es év anyagát. Ökonómikusabb helyhasználattal a hiányzó pár hónap anyagának is helyet lehetett volna szorítani. Baj persze így sem történt, a levelek közreadása folytatódik (e sorok írásakor már meg is jelent a következő kötet, Majoros Györgyi és Tompa Zsófia gondozásában), s így, ha két részre tagolva is, teljes lesz a történet, amely itt csak egy bizonyos pontig követhető nyomon. De nem tagadom, megítélésem szerint szerencsésebb lett volna, ha már most egy kötetben lenne olvasható az, ami lényege szerint egy történet.

Ám, siessünk mindjárt leszögezni, amit kapunk, az így is nagy segítség a megértéshez. Ez a kötet ugyanis, ha nem fedi is le teljesen Babits metamorfózisát, e fordulat megértéséhez önmagában is sok fontos adalékot szolgáltat. S egyáltalán nem utolsósorban érzékelhetővé teszi azt a személyes történeti háttérrel, amely előtt ez a fordulat lezajlott. Hozadéknak pedig ez nem kevés.

A levelek persze a dolog természete szerint nem önmagukban a történeti értelmezés segítői. A levelek és az őket magyarázó és kiegészítő jegyzetek szorosan összetartoznak, a levelek rá vannak utalva a jegyzetekre. A kötet ismertetését esetünkben most mégis célszerű két részre

bontva elvégezni. Az egyik rész, a levelekből összeálló szövegcsoport ugyanis *történeti adottságot* testesít meg (a kutató hozzájárulása itt „csak” ennek az adottságnak a minél tökéletesebb prezentálása), ehhez képest a másik rész, a jegyzetek blokkja más természetű: ez tisztára irodalomtörténeti konstrukció, amely „csak” az első rész értelmezését könnyíti meg. A laikus vélekedés szerint persze csak az utóbbi képezi az irodalomtörténetész teljesítményét, a levelek összeszedése és közreadása pusztán automatizmus. Ez azonban, szögezzük le határozottan, tévedés. A levélkiadás alfája és ómegája a levelek összegyűjtése és tálalása. Ha ez jól sikerül, nagy baj már nem lehet a kötettel. (Az igazi persze az, amikor a levelek összegyűjtése és a jegyzetek megírása is tökéletes, s a két részfeladat teljesítése összhangban van.)

S itt, mondjuk ki mindjárt: *a Babits-levélezés új, 1918/19-es kötet a jobb levélkiadások közé tartozik*. Mert ha, mint erre utaltam, egyes pontokon más megoldás is szóba jöhetne, mint amit a közreadó választott, az eredmény: az a szövegcsoport, amely immár a kezünkben van, megvalósult formájában is jelentős teljesítmény, s hasznos hozzájárulás a Babits-értéshez.

A levelek egyenkénti számbavételére, bemutatására egy ilyen rövid ismertetésben nincs mód, de talán szükség sincs rá. Ha a levelekből kirajzolódó összképre figyelünk, többet megtudunk a kötet szereplőiről. A levelek íróinak és címzettjeinek áttekintése például érdekes *kapcsolatháló* rajzol ki. Babits levelezőpartnerei, jól kivehetők, több, nagyon különböző szociokulturális csoportból kerültek elő. Az egyik csoport, amely jelentős mennyiségű levéllel szerepel a kötetben, a *család*: édesanyja, testvérei és a tágabb rokonság. Ez a tömb, bár aligha nevezhető „irodalmi” levelezésnek, nagyon fontos networköt mutat meg. Belevilágít Babits szociokulturális kötöttségeibe, s jelzi ennek „természetes” körvonalait. A másik csoport, amely szignifikánsan jelen van a kötetben, az úgynevezett *ellenkulturális* elit, amely magába foglalja a *Nyugat* bizonyos embereit (például Ignotust, Schöpflint), az úgynevezett polgári radikálisokat (azaz a Jászi Oszkár körül tömörülők egy részét), akiknek kulcsfigurája Szabó Ervin volt, sőt a náluk egyszerűen „konzervatívabb” és mégis radikálisabb Lukács Györgyöt is. Ez a vonulat a kommün idején kiegészül bizonyos, kormányzati szerepet is betöltő szereplőkkel (például Gönczi Jenő, Varjas Sándor). Politikatörténeti

leg ez a csoport a legérdekesebb és legjelentősebb, egyben Babits radikalizálódásának legfőbb elősegítője (és persze kifejezője). A harmadik csoport, amely már mennyiségileg is figyelemre méltó, a *tanítványok és hívek* köre: a „hetedik” gimnazistáktól az egyetemen őt hallgató kékharisnyákon át a legkülönbözőbb tisztelőikig. Ennek a csoportnak a jelentősége irodalomszociológiai. Azt az olvasói fogadtatást teszi megismerhetővé, amely Babits művei és személye körül akkorra már kialakult, s amely – ha megnyilatkozásaitak gondos elemzésnek vetjük alá – megmutatja az irodalmat körülvevő befogadói reakciókat, az irodalomhoz való olvasói viszonyt. Ennek a csoportnak ráadásul van két, egyéni kérdéseket is fölvető speciális szereplője is: Baumgarten Ferenc és Csinszka (azaz Ady özvegye). Mindketten maguk is a „nagy költő” hódolói, a költőt, az irodalmi szereplőt respektálják, de a maguk módján az életrajz alakulását is messzemenően befolyásolják. Az előbbi, mint majd a nevét viselő alapítvány alapítványtevője később (1926) megalapozta Babits irodalomközéleti (s nem utolsósorban: személyes, egzisztenciális) státusát, utóbbi pedig mint egy eleve „problematikus” szerelem női kezdeményezője játszott fontos szerepet a költő életében. A helyzetet komplikálta, hogy a jelek szerint Babits nem csak a halott Ady irodalomközéleti pozícióját „örökölte meg”, de – feleségét is. A szituáció fonáksága nyilvánvaló, s eleve meghatározta a kapcsolat lehetséges jövőjét. Végül van egy csoport, amely önmagában is meglehetősen heterogén, s a „nyugatos” Babits kapcsolatrendszerében a „konzervatív” irodalom szereplőit jeleníti meg. Zempléni Árpádtól és Kozma Andortól, mondjuk, Wolfner Józsefen át a '19 augusztusa után új stílusú politikai jobboldalként föllépőkig (Szabó Dezső, Lendvai István). E kapcsolatok megléte a networkben, ha meghatározónak nem is nevezhető, jól mutatja Babits ilyen irányú „nyitottságát”, érintkezési lehetőségeit.

A levelezésből kirajzolódó kapcsolatháló szerkezete, jól érzékelhetően, súlyos kollíziókkal terhelt. Ezt a (nem pusztán heterogén, de több vonatkozásban egymást kizáró) kapcsolatrendszeret egységes személyes networkként „működtetni” össze nem egyeztethető relációk összeegyeztetése volt. Az a habitus, amely ezt az összeegyeztetést „mégis” elvégezte, maga is bonyolult (s eddig kellően nem értelmezett) alakzatot mutat. (Ennek az alakzatnak a szakszerű leírá-

sa és következményeinek pontos fölmérése s megértése az időszak Babits-kutatásának talán legizgalmasabb feladata. Messzemenő poétikai következményeinek érzékelése csak az ilyen irányú elemzés után lesz lehetséges.) Az ezzel való szembesülés önmagában is a kötet egyik fontos hozadéka.

Az pedig, hogy ebben a másfél-két évben Babits olyan végletek közt mozgott, mint Szabó Ervin és Lendvai István, nemcsak a kapcsolatháló belső, intellektuális „egyenetlenségeiről” árulkodik, hanem jelzi a társadalomtörténet (személyi kapcsolatokban is leképeződő) nagy töréseit is. (Ezen nem változtat, hogy Babits a jelek szerint Szabó Ervint csakugyan becsülte és tisztelte, Lendvait pedig nem, sőt utóbb Lendvai Babits nyílt ellensége lett. A lényeges az, hogy a különböző, végletes pozíciók által kijelölt érintkezési viszonylatok egy ember körül alakulhattak ki, s egy ember valóságos mozgásterét jelölik ki.)

A kötet levelei természetesen a különböző súlyú és jelentőségű életrajzi „adalékok” sorozataként is fölfoghatók. Mint ilyeneknek, igazi jelentőségük persze csak egy majdani nagy Babits-monográfiában mutatkozik meg teljesen. Most, egyelőre, ebből az „adalék”-sorozatból csak szemezgetni lehet. Akik Babits gondolkodástörténeti pozíciójának radikalizálódására kíváncsiak, azok nyilvánvalóan az ellenkulturális elittel való kapcsolattartásban lelnek adatokat. (Ebben az összefüggésben Szabó Ervinnek volt kulcsszerepe, aki a saját radikális álláspontját olyan intellektuális és morális szinten képviselte, amely már a különben „finnyás” Babits számára is meggyőző volt. Aki ismeri Horváth Zoltánnak a „kései” Szabó Ervint autopsziás ismeretek alapján bemutatott cikkét [1966], megérti ezt az első pillanatban nem magától értetődő barátságot. De fontos ebben az összefüggésben a radikalizmus irodalmi kardhordozóinak, Schöpflinnék és – kisebb mértékben – Ignotusnak a jelenléte is.) Akik szerelmi románcokra fogékonyak, azok számára a Csinszka-történet dokumentumai az érdekesek. (Babits Csinszkához írott levelei olykor személyisége legmélyebb rétegeibe engednek bepillantani.) Akik pedig, mondjuk így, Babits életkörülményeinek szociográfiájára kíváncsiak, elsősorban a családi levelek közül válogathatnak. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ezek az adalékok sem olyan „lényegtelen”, „irodalmon kívüli” mozzanatok, mint amilyeneknek egyesek vélik. Egyetlen ösz-

szefüggést emelve csak ki most: a családi levelek egyik fontos funkciójaként kell szem előtt tartanunk, hogy édesanyja és testvére közvetítette a kömmün intellektuális elitjéhez tartozó Babitshoz a „vidéki”, „keresztény” középosztály új s meglehetősen kontroverz tapasztalatait, élményeit. S ezeknek az élményeknek a megismerése annál inkább meghatározónak bizonyulhatott, mert ezek belső, intern, a szokásos politikai hátsó szándékok nélküli, mondhatnánk, „nyers” tapasztalatok voltak. Babitsnak pedig hinnie kellett abban, amit – mondjuk – édesanyja vagy testvére írt meg neki.) Ezek a tapasztalatok persze, irodalomtól függetlenül, mint köztörténeti adatok is messzemenően érdekesek, korjellemzők – csak tudni kell bennük olvasni. De az ilyesmiken túl irodalom- és művészettörténeti „csemegék” is akadnak. Moholy-Nagy László Babitshoz írott levelei és lapjai például (amelyeket annak idején még Bodri Ferenc tett közzé elsőként) a kulturális élet margóján készülődő nemzetközi avantgárd művészet előtörténetéhez is érdekes adalékok. S az ilyesféle, nagyon különböző nézőpontokból elvégezhető szemezgetések folytathatók lennének. A kötet anyagából szép példátár lenne összeállítható.

A kötet (elhelyezése szerint is) második része a főszöveghez csatlakozó, azt értelmező és magyarázó jegyzetblokk. Ez a rész, ismételjük meg, önmagában is könyv terjedelmű, s benne manifesztálódik az a tény, hogy Babits életének e periódusáról, empirikusan, ma Sipos Lajos tudja a legtöbbet. Maga a jegyzetblokk szintén két nagyobb részre tagolódik. Előbb, afféle bevezetésként, BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSE, 1918–1919 címmel, egy nagyon adatgazdag és összefogott áttekintést olvashatunk e periódusról. Itt Sipos Lajos összegzi mindazt, ami a levelek kapcsán, részben a levelek alapján, részben saját eddigi kutatásait rekapitulálva, elmondható. A fejezet-címek, amelyek ezt a bevezetést tagolják és áttekinthetővé teszik, önmagukban is jó fölvilágosítással szolgálnak az érintett kérdésekről: (1) BABITS LAKÁSA, ÉLETKÖRÜLMÉNYEI, EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA, (2) BABITS HÁBORÚELLENES TEVÉKENYSÉGE ÉS TÁRSADALMI SZEREPVÁLLALÁSA, (3) BABITS AZ EGYETEMEN, (4) BABITS ÉS A PETŐFI TÁRSASÁG, (5) BABITS ÉS A VÖRÖSMARTY AKADÉMIA, (6) BABITS ÉS A NYUGAT, (7) BABITS MŰVEI MAGYARUL ÉS IDEGEN NYELVEN, (8) BABITS ELŐADÁSAI, (9) BABITS ÉS ADY ÉNDRÉNÉ BONCZA BERTA TALÁLKOZÁSA, (10) BABITS BARÁTAI, ISMERŐSEI, TISZTELŐI, (11) CSALÁDI LEVELEK 1918-BAN ÉS 1919-BEN. Ez a jegyzetek élén álló rövid, mint-

egy hatvanoldalas bevezetés egyszerre összefoglalása a levélananyag információinak és Sipos több évtizedes, idevonatkozó kutatásainak. Saját árnyékát persze a kitűnő kutató itt sem tudja mindig átugorni, biztonságra törekvése olykor elzárja előle bizonyos összefüggések kimondásának lehetőségét. De ami s ahogy benne van e hatvan oldalban, az a legtöbb, amit Babits e periódusáról ma a Babits-filológia elmondani tud. Az olyan alfejezetek, mint például az (1), amely pedig a manapság divatos öncélú elméletieskedéssel szemben akár „földhözragadt-nak” is mondható, revelatív erejű, megvilágosító összegzése a tárgynak. S a levélanyagon túl alighanem az ilyen rekonstrukciók adják e kötet igazi, a kritikai kiadásokban rejlő lehetőségeket demonstráló hozadékát.

A jegyzetblokk második (s terjedelemben nagyobbik) része az egyes levelekhez kapcsolódó leíró és magyarázó jegyzetek sorozatából áll össze. Ezek a magyarázatok itt-ott kicsit lexikonizáltak, érződik rajtuk a kézközben tartott lexikonok logikája. Ez nem baj, sőt ha őszinték vagyunk, el kell ismernünk, természetes is. Nehol mégis zavaró. Amikor például Zempléni Árpád a *garat* szót veszi tollára, főlősleges az emberi anatómiára való utalás. Itt egyszerűen arról volt szó, hogy Zempléni szerint Jászay-Horváth Elemér tagajánlását azért érdemes elvégezni, mert így neve, mint a garatra fölöntött búza, „órlés előtti” helyzetbe kerül. Azaz az illetékesek megismerik nevét, s attól fogva számolnak vele. Vagy: amit Rózsa Miklósról ad a jegyzet, az igaz, ám Rózsát valójában nem ez specifikálja, hanem (itt nem említett) művésztársaság szerzői szerepe (l. Művészetek háza) és *A Hét* segédszerkesztői posztja, amely a lap történetének utolsó szakaszában őt tette *A Hét* meghatározó egyéniségévé. (Kiss József akkor már öreg, beteg és fáradt volt.) Vagy: egyes szereplők portréja is markánsabb, karakterizálóbb vonásokat érdemelhet volna. Például a 2122. levéljegyzetében Osvát vagy Szini esetében a különben helytálló adatok részletezése mellékvágányra visz, a lényegét hagyja homályban. A magyarázatokban való ilyesféle bogarászás azonban méltatlan eljárás lenne – s elég nagy mértékben a kritikus egyéni ízlésének a függvénye. S e téren annál inkább is mérsékletet kell tanúsítanunk, mert az ellenkezőjére is van bőven példa. Amikor például Babits ezerkoronás honoráriumának nagyságát (2123. levél) Sipos azzal érzékelteti, hogy a költő ideiglenes nyugdíja akkor évi

1960 korona volt, lényeges összefüggést világít meg, s az ilyesféle magyarázat csakugyan új és lényeges. Sok mindent értelmezhetővé tesz. Összefoglalóan amúgy is azt kell mondanunk, ezek az egyenkénti leíró és magyarázó jegyzetek megfelelnek a célnak. A sajtó alá rendező rendre utánajárt mindannak, ami magyarázatot igényelt (olykor még túl is magyaráz), s ezzel megadja azokat a háttérinformációkat, amelyek a levelek megértéséhez szükségesek.

Ami itt gond, az a már említett paneles szerkesztésen túl a magyar kritikai kiadásokra általánosan jellemző textológiai konzervativizmus. Sipos Lajos persze itt is csak úgy járt el, ahogy a legtöbb hasonló feladatot teljesítő textológus – azaz külön adja a levelezés korpuszát s külön, a könyv egy másik részében a jegyzeteket. Ma, sajnos, ez a szakmai hagyomány. Megítélésem szerint azonban az az igazán jó megoldás, ha az adott levelet közvetlenül követi a rá vonatkozó jegyzet (kisebb fokozatú, tehát jól elkülönülő betűkből „szedve”), és a kötet a levelek és a jegyzetek folyamatos váltakozásából épül föl. Ennek a megoldásnak két nagy előnye van. A jegyzet ott van közvetlenül az után a szöveg után, amelyre vonatkozik – azaz nem kell minduntalan előre- és hátralapozni a kötetben. De ennél is nagyobb előnye, hogy a levelek között elhelyezkedő *magyarázó jegyzetek automatikusan kontextust alkotnak* a levelek köré. S ez nemcsak kényelmi szempontból praktikus, de elvileg is az egyedül helyes megoldás. A levelezés ugyanis, jellegéből adódóan, mindig két ember (az író és a címzett) „hiányos” információcseréje. A levelek mögött mindig ott áll az a közös tapasztalat, amely a levélíró és a levél címzettje között szükségképpen megvan, amit ők a levél megírásakor, illetve olvasásakor automatikusan „odaértenek”, ki sem kell mondaniuk, de amelyet az időben távoli „utókor” már csak a filológiai rekonstrukció révén ismer föl és ért meg. Azaz: a levélhez közvetlenül kapcsolódó, kontextust rekonstruáló (ha tetszik: „teremtő”) jegyzet nem dísz, nem a filológus magamutogatása (amely máshol is elhelyezhető lenne), hanem *hermeneutikai szükséglet*. Csak a levél és az (adekvát) jegyzet együtt teljes értékű szöveg – szemben például az elvileg önmagáért helytálló irodalmi művel. (A valóságban persze a mű önállósága is viszonylagos, valójában a művet is a folyamatosan ráakadó értelmező hagyomány élteti.)

*

A végszó, minden kifogás ellenére, csakis az elismerés lehet. A kritikai kiadás anyagának összegyűjtése, transliterálása, megjegyzetezése (stb.) önzetlen munka. Nem, aki végzi, hanem, aki használja, aratja majd le a termést, élvezzi a munka gyümölcsét. Különösen áll ez az összefüggés a levélkiadásra, amely – mint most ez is – már a közreadandó anyag összegyűjtését illetően is meglehetősen összetett feladatot jelent. S ez esetben a munka nem is csupán egy pályázati ciklus, egy „tervidőszak” eredménye, hanem ennél több: benne van egy kutatói életút valamennyi tapasztalata, sok-sok, egyszerre meg nem szereshető, csak évtizedek során fölhalmozható tudása. Bizonyos értelemben tehát ez a kötet Sipos Lajos életművének is (egyik) *összszegző darabja*. „Diófaültetés”, a mostani, de még inkább a majdani kutatók számára. A textológus teljesítménye, a munka jellegéből következően, igazában persze csak a majdani irodalomtörténeti generációk munkájában nyeri el jutalmát. Nem föltétlenül úgy, hogy dicséreteket kap érte a „hálás utókortól”, hanem úgy, hogy eredményei automatikusan beépülnek az irodalomtörténeti értelmezés nagy, kollektív munkájába, amelyet a maga eszközeivel előkészített és megalapozott. Sipos Lajos kötete is, meggyőződésem, a Babits-kutatás és -értelmezés egyik standard műve lesz.

Lengyel András

SÁNDOR MOSTANTÓL JÚLIA SZENDREY ISMERŐSE

Nyáry Krisztián: *Így szerettek ők – Magyar irodalmi szerelmeskönyv*
Corvina, 2012. 132 oldal, 4500 Ft

A Nyáry Krisztián könyvében foglalt írások legfőbb tétje – legalábbis a bevezetőből kihüvelykezhető szerzői szándék alapján – annak a ma kevésbé elfogadott feltevésnek a bizonyítása lehet, miszerint a nagy irodalmi művek alkotóihoz való odafordulás szükségképpen magukra a szövegekre is rátereli az olvasó figyelmét. „*Ha van a szórakoztatáson kívül célom – írja Nyáry a kötet előszavában –, akkor az az, hogy fedezzük fel újra és újra a történetekben szereplő szerzők műveit. [...] A Facebookon született jegyzéseket ezért is*

egészítettem ki a történethez kapcsolódó művek vagy levelek részleteivel. A folytatást már a könyvespolcon találja meg az olvasó.” (8.) Eszerint tehát az ÍGY SZERETTEK ŐK című „magyar irodalmi szerelmeskönyv”-nek egy derék pedagógiai törekvés sikerre vezetésében kellene szerepet játszania, és épp vállaltan „bulváros” elemei révén a humán kultúrától (úgymond) végérvényesen eltávolodott átlagolvasó tekintetét a „magas” irodalom felé fordítania. Bár kétségtelen, hogy van az elgondolásban némi ráció, nem nehéz felfedeznünk a mögötte meghúzódó apró csúsztatást, amikor azzal kell szembesülnünk, hogy a negyven minieletrajz tetemes hányadában inkább csak érintőleges összefüggést fedezhetünk fel szerzői életút és szerzői oeuvre között. Akármennyire igaz is az állítás, miszerint az irodalmi művek keletkezési körülményeinek ismerete minden esetben gazdagítja a szövegekkel kapcsolatos tudásunkat, azt semmiképpen sem szabad feltételeznünk, hogy minden alkotás létrejöttét kizárólag ezek a külső körülmények motiválják. Kassák Lajos és Simon Jolán kapcsolatának részleges feltárása például – legyen bármilyen izgalmas is a mai szemlélő számára –, valljuk meg, valószínűleg nem fog túl sok új olvasót szerezni a TISZTASÁG KÖNYVÉ-nek vagy AZ IZMUSOK TÖRTÉNETÉ-nek, de Csáth Géza vagy Vajda János művészetéhez sem biztos, hogy köztudottan deviáns életvitelük (e könyvből is megismerhető) apropóján próbálunk majd meg közelebb kerülni. Vannak azonban olyan esetek, amikor élet és mű valóban felfoghatók egymás „meghosszabbításaként”, sőt el sem képzelhetők a köztük fennálló kölcsönhatások ismerete nélkül. Nyáry Krisztián könyvének azok a legerősebb – az üdítően felszínes tudományos ismeretterjesztés mellett valódi irodalompedagógiai hozadékot is felmutató – fejezetei, amelyek nem elégszenek meg az adott művész szerelmi életének kronologikus rögzítésével, hanem valódi kapcsolódási pontokat keresnek (és találnak) a magánéleti bonyodalmak és az adott esetben azokból is táplálkozó szövegek között. Szerencsére ilyesféle írásokból is akad jó néhány a könyvben, így – bár naivitás lenne azt feltételeznünk, hogy Nyáry művei az irodalomtörténettől eddig teljesen elzárt, ismeretlen területekre vezetik az olvasót – tagadhatatlanul van némi haszna annak, hogy az eredetileg Facebook-bejegyzéseként megjelent rövid eszmefuttatások egy év elteltével összegyűjtött kötet-

ben is napvilágot láthattak. Persze lehet, hogy túlzásnak tűnik a kiadója által szemlátomást karácsonyi ajándéknak szánt kegytárgytól túlzott gyakorlati hasznot elvárunk, ám ha másra nem, arra mindenképpen alkalmat ad a Nyáry-történetek kötetbeli megjelenése, hogy elgondolkozzunk rajta: vajon irodalomtörténeti ismereteink aprópénzre váltásának avagy jogos, a kor szavára hallgató újragondolásának tekinthetjük-e, hogy a könyv szerzője évek/évtizedek/évszázadok óta elhunyt művészek magánéletének bemutatásával képzelet el a magyar irodalmi hagyomány „újrafelfedezését”? Ily módon pedig arra is érdemes rákérdeznünk az ÍGY SZERETTEK ŐK kapcsán: közelebb hozhatják-e egymáshoz ezek a nyúl farknyi áttekintések a szélesebb kortárs olvasóközönseget és a tőle drasztikusan eltávolodott hazai irodalomtörténet-írást?

Nyáry Krisztián történetei elsőként egy speciális, mind ez idáig ki nem próbált „irodalmi” fórumon, a Facebookon kezdték meg máig tartó sikertörténetüket. A fáma szerint a szerző 2012 januárjában, hirtelen ötlettől vezérelve töltött fel egy fényképet a közösségi oldalra, amelyen a fiatal Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni látható síelés közben – a felvételhez a „közétező” néhány magyarázó jegyzetet is mellékelte. A költőt és feleségét ábrázoló fotót néhány óra alatt több százan osztották meg a maguk profilján, a képet kísérő szöveg pedig – amúgy népmesészerűen – folyamatosan bővült Radnóti-idézetekkel, érdekes életrajzi adalékokkal. Az irodalomtörténészként végzett (rövid ideig a pécsi egyetemen is oktató) Nyáry a sikeren felbuzdulva ekkortól kezdte rendszeresen „posztolni” irodalmi szerelmes történeteit, saját bevallása szerint elsősorban a maga és barátai, szigorúan másodsorban pedig az egyre terebélyesedő magyar Facebook-közösség szórakoztatására. A bejegyzések sikerét mutatja, hogy Nyáry Krisztián mára több mint húszezer követővel (azaz rendszeres vagy alkalmi olvasóval) büszkélkedhet, ami nemhogy a nyomtatott szakmai kiadványok, de az online irodalmi fórumok olvasottságának is a többszörösét jelenti. Hogy mi okozza a gimnáziumi tananyagként a legtöbbször számára végtelenül unalmas íróéletrajzok hirtelen felértékelődését, csak találgatni lehet: úgy sejttem azonban, a bulvárműfajok iránti igény megnövekedése (és a hosszú szaktanulmányokra irányuló olvasói érdeklődés minimalizálódása) mellett nagy szerepet kellett benne játszania az

új médium adta egyedi magatartás térnyerésének is. Nevezetesen arról van (arról lehet) szó, hogy a Facebook virtuális felülete, amely egyre inkább átveszi a mindennapi élet színtereinek szerepét, lehetőséget ad bárki számára, hogy magánéletének gondosan kiválasztott eseményeit nyilvánossá tegye, ezáltal mintegy speciális „önéletrajzot”, saját történetet tárjon ismerősei elé. (Egyértelműen ebbe az irányba mutat az oldal új, „Idővonal” elnevezést viselő profilsémája is, amely lényegében a felhasználó születésétől kezdve időrendbe állítja a róla elérhető képeket, információkat – egy-egy profilt tehát akár az adott személy autobiografikus elbeszéléseként is olvashatunk.) Többek között a Facebook-társadalom létehez alapvetően hozzátartozó extrovertált mentalitás elfogadottá válása vezethetett ahhoz, hogy a közösségi háló végtelenített hírfolyamában, a privát életesemények szüntelenül hömpölygő áradatában akár ismert személyek (például jó ideje elhunyt írók) is természetes szereplőkként lehessenek jelen – mint ha csak saját ismerőseink lennének, akik mindenki máshoz hasonlóan élnek a maguk nyilvános-virtuális életét.

Sha már a személyességnél tartunk, érdemes elgondolkodnunk azon is, vajon Nyáry Krisztián folyamatosan, posztról posztra körvonalazódó (a médium jellegéből adódóan félig-meddig mégiscsak konstruált) alakja mennyiben járul hozzá e sajátos bejegyzések szokatlan népszerűségéhez. A közzétett szövegekhez elválaszthatatlanul hozzátartozó nyilvános felhasználói profil rendkívül *trendi* figuraként látta a szerzőnket, amely benyomást a vele készített interjúk, az általa írt *Litera*-netnaplók stb. is megtámozták. Az egykor irodalomtörténészként ténykedő kiugrott bölcsész, aki manapság közismert kommunikációs szakemberként dolgozik, de hobbiként továbbra is a literátus kultúra kutatásának szenteli idejét: igazi magyar sikertörténet, amelynek főszereplője önmagában testesíti meg az elidegenedett, posztmodern korban is tovább élő érzékenység étoszát. Távol álljon tőlem, hogy bármiféle tudatosságot próbáljak felfedezni a szerencsésen felépített szerzői imázs mögött, de azt mindenesetre érdemes felismernünk, hogy Nyáry nem véletlenül tűnhet mai szemmel nézve alkalmasabbnak a történeteiben elszórt tudásanyag népszerűsítésére, mint például a tárgyalt életműveket jóval elmélyültebben kutató szakemberek. A bölcsészet-

tudományok ma tapasztalható válságát többek között éppen az okozhatja, hogy a természetüknél fogva kevés gyakorlati hasznot hajtó human diszciplínák sokak számára egyre inkább pusztá magánérdekű okoskodás benyomását keltik. Arról nem is beszélve, hogy mára jóformán teljesen és kölcsönösen megszűnt az igény az irodalmi szaktudományok művelői és a széles olvasói rétegek közötti véleményáramlásra, ami nem utolsósorban a megfelelő fórumok hiányából is adódik. Nyáryt szemléltem foglalkoztatja ez a sajnálatos, de világosan érzékelhető (és, tegyük hozzá, számos esetben okkal létrejött) társadalmi bizalomhiány: írásai bizonyos tekintetben erre adott válaszként is felfoghatók, és mintha az irodalmi hagyomány új adathordozókon, eltérő preferenciák mentén való továbbéltetésére próbálnának meg javaslatot tenni. Az ÍGY SZERELTEK ŐK szövegei frappánsak, érthetőek, izgalmasak, és – tekintve a fent elemzett hatáseggyüttes tüneteit – mindenképpen illeszkednek a mai kor átlagbefogadjának igényeihez, amennyiben könnyen elérhetőek, gond nélkül feldolgozhatók, és tetszés szerint bővíthetők. Kétségtelen, hogy a szerző koncepciója egyelőre működőképesnek tűnik, és az is biztos, hogy rövid távon sokkal nagyobb reklámot hoz irodalmunk klasszikusainak, mint bármely, a közelmúltban megjelent szakkiadvány. Története ugyanakkor annak veszélyét is magukban rejtik, hogy a XXI. századi irodalomtörténetírás feladatát mindösszesen a művészi hálózati feladatok megőrzésében és továbbörökítésében állapítsák meg.

Nyáry Krisztián szövegei – legalábbis az a negyven darab, amelyek könyvében helyet kaptak – nagyjából azonos sémára épülnek. Egyikük sem hosszabb két-három szelvésen tördelt és képekkel bőven díszített oldalnál, és mindegyikük végén – szintén mintegy illusztrációképpen – rövid vers- vagy levéldízetek találhatók az adott fejezetben tárgyalt szerző tollából. A cítmokról elmondható, hogy a közzétevő általában jó érzékkel illesztette őket írásai végére (például az Ady–Léda–Diósi Ödön hármashoz Ady két levelét, amelyekben szerelmétől és annak férjétől is elbűsűzik; a Zelk Zoltánról és Bátor Irénről szóló részhez a költő Sírály című nagy versének néhány eszes strófáját stb.), de azért nem minden esetben sikerült az elmondott szerelmi történethez természetesen illeszkedő primer szöveget találnia. A Vay Sándor/

Sarolta megdöbbenő esetét elbeszélő rész végén például egy meglehetősen jellegtelen korai Vayvers olvasható, Böhm Aranka alakját Karinthy Frigyes művei (vagy akár Déry Tibor PESTI FELHŐJÁTÉK-a, esetleg az ÍTELET NINCS vonatkozó fejezete) helyett egy Faludy György-interjú idézi meg, de Németh László VILLÁMFÉNYÉNÉL című társadalmi drámája sem biztos, hogy a legjobban illeszkedik a fejezetben előzőleg elmondottakhoz. Az esetek túlnyomó részében azonban szerves egységet alkot egymással a szöveg, a képanyag és az idézett mű, így a szakaszok minden hiányosságukkal és kifejtetlenségükkel együtt is kompaktnak nevezhetők. A könyvben előrehaladva azonban egyre zavaróbbá válik, hogy – nyilván az eredeti Facebook-bejegyzések műfaji jellegzetességeiből következően – a rövid karcolatok felépítése a legtöbb esetben szinte teljesen megegyezik. Szerzőnk minden írása első mondatában szükségesnek érzi szereplői életkorának rögzítését („*Radnóti Miklós tizenhét éves korában, 1926-ban ismerte meg a tizennégy éves Gyarmati Fannit*” [9.]; „*A negyvenöt éves Mórincz Zsigmond 1924 januárjában, a BÚZAKALÁSZ című színdarabja próbáim szeretett bele a harmincöt éves Simonyi Mária színésznőbe*” [13.]; „*A tizenhét éves gimnazista Németh László 1918 nyarán szeretett bele először a tizenhárom éves Démusz Ellába*” [48.] stb.), ami, bár hasznos a történeti körülmények felvázolása szempontjából, a megoldás repetitív egyszerűségéből fakadóan egy idő után inkább bosszantóan bulvárosnak hat. A történetek további elbeszélése jellemzően azon múlik, hogy az adott szerelmespár közös élete rendelkezik-e valamiféle dátumhoz köthető fordulóponttal, avagy mindvégig egységes maradt: előbbi esetben az elbeszélő a vizsgált kapcsolat egy-egy fontos pillanatát járja körül, utóbbiban az együtt töltött évek teljes keresztmetszetét próbálja megrajzolni. Bulvárszempontból nézve könnyen beláthatjuk, hogy az utóbbi eset képviselői kevesebb izgalmat tartogathatnak a pletykára éhes olvasó számára: innen nézve Tóth Árpád és Lichtmann Anna harmonikus szerelmének leírása például kevésbé sodró lendületű, mint Ady és Léda állandó fordulatoktól terhes „héja-násza” vagy a Babits Mihály–Szabó Lőrinc–Török Sophie szerelmi háromszög története. Az írások könnyen ahhoz a felismeréshez vezethetnek az embert, hogy hiába a különböző korszakok több tucat eltérő románcáról szóló mese, a változatos szerelmi kapcsolatok elbe-

szelésére voltaképpen meglehetősen szűkös eszköztár áll a krónikás rendelkezésére.

Az ÍGY SZERETTEK ŐK fontos – a szerző által is több ízben beharangozott – erénye a gimnáziumi irodalomórák megcsontosodott életút-elbeszéléseinek tudatos megkérdőjelezése. Bár – ismét hangsúlyozom – túl nagy meglepetésekre nem kell számítanunk, annyi mindenesetre biztos, hogy Nyáry írófigurái sokkal emberibb, szerethetőbb alakokként jelennek meg ezekben a portrékban, mint ahogy azt a legtöbb szerzői monográfiából, tankönyvből megszokhattuk (ami persze nem jelenti magától értetődően, hogy ez az elbeszélésmód autentikusabb lenne az eddig megismerteknél). Szendrey Júlia emléke például két történetben is megidéződik, s mindkettőben hangsúlyos szerepet kap annak bizonyítása, hogy az özvegyi fátylat könnyedén eldobó költőfeleség évszázados sztereotípiája nem kis részben Gyulai Pál, a Petőfi-kultusz megalapozójának hamis konstrukciójából táplálkozik. A kötetre egyébként is jellemző egyfajta szemléletmódbeli eltolódás, mely révén a beszélő az eddigi gyakorlattól eltérően a másik fél, vagyis az ismert írók kevésbé ismert partnereinek helyébe próbálja beleképzelni magát. Így válik igazán izgalmassá például a kötetnyitó Radnóti-fejezet is: a végére illesztett OKTÓBERVÉGI HEXAMETEREK Gyarmati Fanni személyének és a költő iránti feltétlen szeretetének megismerése folytán nyer többletértelmet.

Nem lehet nem észrevennünk, hogy az ÍGY SZERETTEK ŐK megjelenését kísérő óriási felhajtás és a könyvben véghezvitt dicséretes, de korántsem kimagasló szellemi teljesítmény nem igazán állnak arányban egymással. Nyáry becsületesen fel is hívja a könyv bevezetőjében a figyelmet arra, hogy történeteit mások már sokkal részletesebben megírták a közelmúltban – az ő érdeme inkább e történetek népszerűsítő találásában és ismertté tételében keresendő. A Facebook-bejegyzések nyomtatásban való közzététele, kvázi kanonikus emelése ebből a szempontból tulajdonképpen felesleges is volt: Nyáry Krisztián írásai jeles alkotóink emlékének köz tudatban tartásával tehetik a legnagyobb szolgálatot a magyar irodalom számára (még ha ennek módja vitatható is), e cél eléréséhez pedig ma nem igazán tudnánk a közösségi oldalaknál megfelelőbb közvetítő csatornát találni.

Reichert Gábor

„EGY APÁCÁVAL TÖRTÉNT”

Beatrijs. Egy apáca története

Fordította Rakovszky Zsuzsa és Daróczy Anikó

A kísérőtanulmányokat és a jegyzeteket írta Daróczy Anikó, Réthelyi Orsolya

L'Harmattan, 2012. 114 oldal, 2500 Ft

A BEATRIJS, a népszerű Mária-legenda németalföldi verses változata egyetlen XIV. századi gyűjteményes kéziratban maradt ránk. Ez a tény alighanem még kivételesebbé tette a modern olvasók szemében; mindenesetre szövege a XIX. század végétől a holland irodalmi kánonhoz tartozik. De a maga korában is nagy becsben tarthatták – ezt jelzi, hogy díszes kiállítású kódexben szerepel, olyan illusztris szerzők műveinek társaságában, mint Jan van Ruusbroec vagy Jacob van Maerlant. A kódexbe felvett művek zöme didaktikus-épületes célzatú népnyelvű munka, ami arra utal, hogy megrendelője előkelő ember lehetett. A gyűjtemény talán nemesifjak vagy kolostorban nevelkedő nemeskisasszonyok lelki épülését szolgálhatta, a BEATRIJS, egy feltűnően előkelő kolostor sekrestyésének a története pedig amolyan „tükör” lehetett.

Egyértelmű, hogy romlott szöveggel állunk szemben, egy középholland változat – lehet, hogy sokadik – másolatával-átdolgozásával. A kutatóknak és a (modern) olvasóknak sok fejtörést okozott az ún. „vándorló sorok” problémája, egy meglehetősen zavaros szakasz a BEATRIJS közepén, amely nyilvánvaló szövegromlás eredménye;¹ a szerelmes ifjú által vásárolt gyűrű „formin”-ból készült (?), ami *hapax legomenon*nak számítt, mindenki csak találgatja, mi lehet – és még hosszan sorolhatnánk. Mindazonáltal kicsit túlzott A. M. Duinhoven holland nyelvész, amikor a ránk maradt változatot „*fűlértően rossz-*

nak” nevezte (alapos és szép kísérőtanulmányában Daróczy Anikó szinte minden problémát érintett, így erre is kitért). Természetesen semmi okunk azt feltételezni, hogy a ránk maradt szövegváltozatot ne használták volna. S ha a mi másolónk-átdolgozónk esetleg rontott is a szövegen (aminthogy feltehetőleg javított is...), egy vagy inkább két kongeniális olvasója mindenestre rögtön akadt. A kódexben ugyanis a BEATRIJS iniciáléjának V betűje („*Van dichten comt mi cleime bate*”) római ötösként is olvasható, ez Mária száma (ennyi betűből áll a neve). A másoló-átdolgozó és az iniciáléfestő, akik nyilván összedolgoztak, az első három verssort öt sorba tördelve ajánlják a művet Máriának – mármint a kéziratban: a fordításban ezt szinte lehetetlen lett volna megvalósítani. Ahogy az is nehezen lett volna érzékelhető a fordításban, hogy Mária betűje, az M az ajánlásban háromszor fordul elő: *moeder, maghet, mieracle*: anya, szűz, miráculum. (50. k.)

A történet sokaknak ismerős lehet – kísérőtanulmányában Réthelyi Orsolya is hosszan sorolja a legenda középkori és modern feldolgozásait. Egy fiatal apáca sekrestyész egy kolostorban; fellángol egy ifjú iránt érzett szerelme, és hiába könyörög Máriához, képtelen ellenállni a kísértésnek. Végül egy éjjel a Mária-szoborra akasztja a rábízott kulcsokat és az apácáfátylat, és elhagyja a kolostort az ifjúval, aki mindent előkészített a szöktetéshez. „Hét évig” (nagyon hosszú ideig) élnek együtt, két fiuk születik. Amikor elfogy a pénzük, a fiú elhagyja a lányt, aki újabb hét évig kénytelen pozíciókat él át, keresni a kenyerét. Évek múlva azonban bűnbánat tölti el a szívét, felhagy a prostitúcióval. Bolyongásai során elvetődik régi kolostora közelébe, egy özvegy három napra befogadja. Megérti, hogy nem vették észre a távozását, mert Mária egész idő alatt helyettesítette. Két gyermekét az özvegynél hátrahagyva visszaszökik a kolostorba, és ismét magára ölti az apácaruhát. Miután meggyóna bűneit, gyóntatója, a kolostorban vizitáló apát elmeséli a közösségnek a csodát, de úgy, hogy ne lehessen ráismer-ni az apácára.

A BEATRIJS egy jellegzetes XIII. századi Mária-történet sajátos változata. A XIII. században Máriát segítőnek képzeltek, aki a gyarló ember és Krisztus között közvetít („*Maria middelaes*”), csodatévőnek, akitől semmi emberi nem idegen. Mária azonban cselekvőleg is felléphet vé-

¹ Az ún. „vándorló sorok” (482–483.) magyar fordításban: „*Elmondtam már, hét éven át / hogy élt – most halljátok tovább!*” (28.) Daróczy Anikó is utal rá, lehetséges, hogy a másoló véletlenül összefogott két lapot az eredetijéből munka közben (2 × 22 sort), s amikor később rájött a balfogására, a kihagyott részt beillesztette egy olyan helyre, ahonnan nem nagyon lógott ki. Az „*Elmondtam már, hét éven át / hogy élt – most halljátok tovább!*” eredetileg az „*És így szólt a lány: »Hisz én megmondtam!«*” (27.) előtt állhatott. (Ez D. A. Stracke magyarázata.) De más vándorló sorokat is fel lehet fedezni a szövegben, például 455–466. – 467–480. (mint azt J. Reynaert kimutatta).

dence érdekében – ami a BEATRIJS-ben feldolgozott vándorlegendában paradox módon abban nyilvánul meg, hogy átveszi valakinek a helyét, észrevétlenül választottja helyébe lép, úgy, sőt azáltal segít, hogy láthatatlan maradjon.

A BEATRIJS abban is különleges, hogy magában foglalja keletkezésének az előtörténetét. A történet végén a lány egész életét elmondja, minden bűnét meggyónja az apátnak – a szándékosan elhallgatott bűn éppúgy érvénytelenítendő a gyónását, mint az, ha nem lenne meg benne a javulás szándéka. Az apát, hogy ne maradjon titokban a csoda, példázat formájában elmeséli a kolostor közösségének az apáca történetét, de úgy, hogy ne lehessen ráismerni Beatrijsre: *„olyan ügyesen / szövöm szavam, hogy senki sem / ismer rád, s nem kell szégyenkedned, / sem néked, sem két gyermekednek”*. Ez nyilván csak úgy volt lehetséges, hogy általánosságban beszélt egy apácáról: ehhez azonban a történet „kulcsfontosságú” részleteit is el kellett hagynia, illetve meg kellett változtatnia, például azt, hogy az apáca sekrestyés a kolostorban (pedig ez teszi egyebek mellett lehetővé a szökését is). Márpedig alighanem ez történhetett, hiszen máskülönben az özeveg is könnyen rájöhető volna arra, mi a kapcsolat a nála hagyott két gyerek és a példázatban szereplő történet között, és Beatrijsben felismerhette volna a szökött és megtért apácát. (Kérdés persze, hogy a középkori hallgatóság nem emelkedett-e felül az ilyen, számunkra ellentmondásosnak tűnő apróságokon.) Az apát prédikációja szolgált aztán a legendák alapjául, és a BEATRIJS szerzője is egy vagy több legenda alapján dolgozott: megemlíti – ezzel is emelve munkája hitelét –, hogy a történetet egy bizonyos Gijsbrecht Vilmos-rendi apát könyvében (vagy könyveiben) találta.² Munkája elején azért fohászodik Istenhez a szerző, hogy *„a lényegét jól kifejezzem, / és csak is az igazat mondjam”*: hiszen olyan keretben és összefüggésrendszerben kell elmondania az apáca történetét, mint előtte még senkinek. Az ő változatában sok olyan részlet szerepel, amit Beatrijs nyilván felfedett a gyónásában, de az apát nem mondott el (és ami a legendákból már csak ezért is hiányzik). Másrészt néha mintha

igyekezne ő is ugyanolyan tapintatosan bánni a lánnyal, mint tette az apát, aki a csoda jellegét, célját felismerve meg kívánta óvni Beatrijst a nyilvános szégyentől. Harmadrészt viszont a BEATRIJS-ben nagyon erős a didaktikus-épületes szándék, a szerző néha szinte tolakodó módon a rózsafüzér, illetve az évi legalább egyszeri gyónás gyakorlatát kívánja propagálni a maga változatával.

A BEATRIJS-ben az udvari normarendszer és a keresztény vallásos élet közti feszültség jelenik meg nagy erővel. A mű alapkonfliktusa abból fakad, hogy a kereszténység elvei egy előkelő származású apáca tudatában más értékstruktúrával kapcsolódtak össze, mint mondjuk nemesifjú szerelmesének a fejében, nem beszélve egy klerikus (a szerző) elképzeléseiről, a társadalomban betöltött helyük erősen átszínezte a vallásról, vallásosságról alkotott elképzelésüket.³ Mármost a monasztikus szellemű legenda alapvetően meghatározza az elbeszélés hangnemt, és az sem kérdéses, hogy aki elmeséli nekünk a történetet, a narrátor: férfi.⁴ Meny nyiben rója fel ez a narrátor Beatrijsnek, hogy örök fogadalmát megszegve enged szíve szerelmének? Enyhítő körülménynek számít-e, hogy a lány úgy érzi, különben *„eszét vesztené”*, nem lenne többé ura magának – ami méltatlan egy nemeskisasszonyhoz? Vagy mit gondol arról, hogy a szegénység elválasztja az előkelő származású szerelmeseket? Hogyan ítéli meg azt, hogy Beatrijs ahelyett, hogy „alantas” munkát végezne, prostituálnak áll? Ezekben a kérdésekben éppen a „vándorló sorokat” magában foglaló, felettebb homályos szakaszoknak kellene eligazítást adnia... Szokás a BEATRIJS-t a gyöngéd érzések ábrázolásáért méltatni – Jo Reynaert a mű kapcsán egyenesen *„a kismember érzéseinek a középkorban egészen kivételes ábrázolásáról”* beszélt –, ám talán az eddigiekből is kiderülhetett, hogy nem árt az óvatosság. Nem mindig állapítható meg, hogyan értékeli Beatrijs viselkedését a narrátor (vagy a szerző, vagy a szöveg), meny nyiben képes és hajlandó megértést tanúsítani

³ Erről I. N. Elias: A CIVILIZÁCIÓ FOLYAMATA. Gondolat, 2004.

⁴ Jó néhány éve Varsóban volt szerencsém látni a híres színésznő, Tine Ruysschaert egyszemélyes BEATRIJS-előadását. Nem éreztem hitelesnek, éppen mert a műből egyértelmű, hogy egy férfi meséli el a történetet.

² A legenda Caesarius van Heisterbach két legenda-gyűjteményéből vált ismertté; a BEATRIJS kutatói közül volt, aki szerint a Gijsbrecht valójában a Heisterbach eltorzult alakja.

a lány érzései, megfontolásai iránt. Egyáltalán számított-e más a szerző és/vagy az elbeszélő számára, mint minden szándéktól, körülménytől függetlenül, a tett? És nem pusztán azon van-e minden erejével, nem azért pörgeti-e a cselekményt, hogy (minél hamarabb, minél világosabban, minél nagyszerűbben) kiderüljön a csoda, nem arra használja-e a történetet, hogy a gyónást és a Mária-kultust propagálja?

Sokadszorra újraolvasva a BEATRIJS-t (ezúttal a magyar szöveggel összeolvasva a középfoliantot), még hangsúlyosabbnak éreztem a didaktikus szándékot, mint korábban bármikor. Lehetséges, hogy a gyónást is magában foglaló utolsó egység megzavarja a BEATRIJS gyönyörűen kidolgozott szimmetriáit – bár szerintem az aszimmetriái is ugyanolyan szépen kidolgozottak –, mégis egyértelmű, hogy ez a rész szerves eleme a műnek. Attól kezdve van jelen végig a szövegben, hogy „jött a tizennegyedik év”: „*Jött a tizennegyedik év, / és akkor Isten a szívét / eltölti oly nagy büntudattal, / hogy már inkább egy puszta kardal / tulajdon nyakát metszené el, / semhogy úgy vették testével / tovább, mint addig tette volt. / Éjjelnappal sírt, zokogott, / föl se száradt a könnye színté. / S fohászzkodott: »Miasszonyunk, te, / ki Isten hordtad kebleden, / tiszta forrás, segíts nekem! / Szent Szűz, hiszen te láthatod / szívemben a bűnbánatot, / mennyire fáj, hogy bűnben éltem, / s, ó, jaj nekem! Amnyi a vétkem, / azt sem tudom már, hogy kívül / és hol követtem őket el! / Arcát elfordította tőlem, / ki egykor ítél majd felőlem, / hol minden bűnre fény derül, / hol bírása elé kerül / gazdag s szegény, s jaj lesz azoknak, / kik bűnben haltak, / meg nem gyónnak, / s nem verekelték, jól tudom, / ezért félek olyan nagyon. / Mert öltenék bár szőrcsuhát, / vonszolva hét országon át / magam, négykézláb kúszva-mászva / vereklésképpen, mindhiába, / tehetném ezt, amíg csak élek, / bocsánatot úgy sem remélek, / Mária, csakis teáttalad, / kiből a kegyelem fakad!*” (29.)

Beatrijs mindig annak a világnak az erkölcsi kódexét követi, ahova éppen kerül. Ahogy eldöntötte magában, hogy megszökik a kolostorból, többé már nem úgy viselkedik, mint egy – előkelő származású – apáca, hanem mint egy nemeskisasszony. Nem engedi, hogy szerelme-se „szégyentelenül” bánjon vele (kicsit érzékenyebben is reagál a kelleténél, amit kiszolgáltató helyzete magyaráz – hiszen apácaként példátul nem köthet házasságot). Attól kezdve viszont, hogy isteni csoda révén megbánás ébred a szívében, és újra a kolostor vonzásába kerül

(elnyeri a bűnbánat adományát, amiért addig imádkozott; később már sírni is tud!), leginkább az Utolsó Ítélettől fél. Immár a „*Kolostor*”-ban megtestesült értékrend megsértése miatt érzi kellemetlenül magát. A kérdés ettől fogva csak az, hogyan tud megszabadulni szégyenérzetétől. Ezt a gátlást segít legyőznie az özvegy és a jelenésben eléje kerülő angyal. Biztosítékot kap, hogy nem fog letelepedni, és lassan arra is képessé válik, hogy meggyőnjön.

Mai szemmel nézve külső kontrollös személyiségnek látszik Beatrijs, de tévedés volna modern fogalmainkat visszavetíteni a múltba. A középkori elbeszélés szerint senki nem róhatja fel a lánynak, hogy végig magával, a maga „jó hírével” volt elfoglalva a történetben, noha annak igazi főszereplője láthatatlanul, láthatatlanságban is Mária. Erre van az apát, aki elmeséli a történetet az apácaközösségnek: mert ki kell derülnie a csodának, amelyet „*a Mi Urunk szent anyja tiszteletére végbevitt*”.⁵

A Mária-tisztelet (különösen az *Ave Maria*) propagálása éppoly domináns eleme a szövegnek, mint a gyónás fontosságának hangsúlyozása, sőt, ugyanúgy szövegszervező elvként működik. Amikor Beatrijs szökni készül, Mária szobrára akasztja a sekrestye kulcsát: „*S aztán mit tett? Mindjárt elmondom! / A sekrestyének kulcsát fogta, / és a szoborra akasztotta. / S hogy miért oda tette éppen, / majd azt is mindjárt elbeszélem. / Úgy volt szokás: minden apáca / Mária szobra előtt megállva / reggel, a szentélybe menet / egy Üdvözlégyet elrebeg. / S a kulcsot így a reggeli / zsolozsma előtt meglelik.*” (20.)

Ennél is egyértelműbb annak a szakasznak az üzenete, ahol a kolostorba visszatért Beatrijs hálát ad Máriának: „*S higgyétek el, amit beszélek, / szímgáz és nem bolondság az: / a köntöst, a sarut s a fátylat, / amit az oltáron hagyott, / hiánytalan meglelte ott. / Magára is öltötte menten, / s így szólt: »Atyám, ki vagy a mennyben, / s Mária – köszönöm neked! / Áldott legyen a te neved! / Te vagy minden erény virága, / ki szűzen fogantál, te drága, / s kín nélkül szülted gyermeked, / ki a Mindenség ura lett! / Áldott vagy az asszonyok közt te, / mert a te fiad teremtette / az eget-földet. Tőle kaptad, / s örökké tart*

⁵ Itt jegyzem meg, hogy a prolókus szerint Isten vitte végbe a csodát, a zárlat szerint Mária; Beatrijs Máriához esdekel, hogy bocsásson s szívébe bűnbánatot – amit aztán Isten ad meg neki stb. A korabeli hallgatóság aligha akadt fenn ezen a keveredésen.

a te hatalmad: / az, hogy anyjaként parancsolhatsz / testvérünknek, a mi Urunknak, / s ő kedves lányának nevez. / Az én vigaszom is csak ez. / Ki hozzád esd kegyelemért, / megkapja, bárha bűnben élt. / Kezdetet kinyújtottad értem, / s ki oly sok bűt és bajt megértem, / most végre örvendezhetek, / s áldom buzgón a te neved!» (38. kk.)

Az ima íve a „*Ghebenedijt moetti sijn*”: „*Áldott legyen a te neved!*” és a „*met rechte maghic u benedien*”: „*bizony áldhatom a te neved*” között feszül.⁶ A BEATRIJS úgy is értelmezhető, hogy valaki a saját sorsát megértve felfedezi a naponta elmormolt ima szavainak igazát: azt mutatja meg, hogy a formális tudásból megélt tapasztalat lehet és lesz. Kísérő tanulmányában Daróczy Anikó a gyónás kapcsán jut hasonló következtetésre, kiemelve, hogy a szöveg a *vita* szót használja Beatrijsnek a gyónásban elmondott történetére: a gyónással „*A főhős meglátja magát vitájában, ezzel elnyeri identitását, és kimondatik a neve.*” (95.)

Egészen közel kerülni Máriához – vagyis igazabb önmagához – azonban Beatrijsnek sem lehet.⁷ Egyrészt Mária valóban testileg-lelkileg az apáca helyébe lép, öregszik, menstruál, míg Beatrijs csak a ruhák, színek és a rendszeresen elmondott imádságok külsődleges módján tart kapcsolatot vele. Másrészt Beatrijs a műben szinte végig – még az utolsóknak idézett szakaszban is! – a tartózkodóbb „*ghi*”-vel szólítja meg Máriát. Igaz viszont, hogy beszéde máshol néha egy-egy mondat erejéig átcsap „tegezésbe”. Az apáca mindenképp merészebb Máriával, mint az Atyaisten vagy Krisztus szimbolikus közelségében (lásd például a „*kiáltozik*” magyarázatát a Jegyzetekben),⁸ vagy legalábbis vele szemben könynyebben megfélemedezik magáról: társadalmi berögzöttségeiről, szorongásairól, meggyökeresedett vallási félelmeiről.

A történetben végig a szimbolikus-morális értelmet hordozó ruhadaraboknak (apácaruha, „*egy szál ing*”, kék, vörös díszruha, fehér fátyol

stb.) az embert a maguk képére formálni tudó erejét látjuk: a régi öltözék levetésével, egy új felöltésével szinte mindig identitást is cserél Beatrijs. Hogy belül – legbelül – mi vagy ki van, van-e egyáltalán valami, azt önkéntelen gesztusokkal sejteti-érezeti a szerző: ezek a mű legszebb részletei. Amikor Beatrijs szökni készül, öntudatlan mozdulattal Mária szobrára akasztja a sekrestye kulcsát, úgymond azért, hogy társainak ne kelljen majd keresgélniük, nem akar fennakadást okozni (mintha a szökése, ha felfedeznék, nem bolygatná fel eléggé a közösség életét...!) – közben azt sugallja a szöveg, hogy a szobor meg fog elevedni, át fogja venni a kulcsot és védenca feladatait. Ugyanígy: Beatrijs levetett ruhájával takarja be két alvó gyermekét, mielőtt ott hagyná őket az özvegnél – hogy aztán régi életével együtt örökre száműzze őket gondolataiból.⁹

Bármilyen érzékenynek mutatkozik is néhol a szerző, bármilyen nagy figyelmet fordít is a cselekedetek mélyáramának ábrázolására, a BEATRIJS mégiscsak egy példázat, melynek szereplői-mozgatói Isten, Mária, Krisztus és az Ördög. Az apácával csak megtörténik, aminek meg kell történnie (az eredeti visszatérő fordulata: „*hoe ere nonnen was geschiet*”, „*hogyan esett meg egy apácával*”). Ez fejeződik ki mindenekeelőtt abban, hogy Mária átveszi az apáca helyét, helyette szolgál, hiszen ezzel elővételezi a jó befejezést: a csoda tényleg láthatatlan maradna, az isteni hatalmak csúfos kudarcát jelentené, ha Beatrijs nem térne vissza a kolostorba. De sok más példát is idézhetnénk: Beatrijsnek el kell szöknie a kolostorból, mert „*teste* [kiem. tőlem – B. T.] nem bírta tovább az apácaruhát”, és az sem véletlen, hogy az ifjú így kiált fel: „*Jaj, Vénusz átkozott legyen, / Mért táplálta belénk e lelket / és testet emésztő szerelmet.*” S ezt fejezi ki a már említett részlet is: „*Jött a tizennegyedik év...*”. Az örök mechanika működik itt; egy nagy huszadik századi holland író, Nescio felejtetetlen képével: Isten és az Ördög nézi az óráját.

A könyv egy új sorozat, az „*olla vogala*” első kötete, amelyben a középkori németalföldi irodalom legszebb darabjai jelennek majd meg magyar fordításban, nyilván a kezdetektől; az „*olla vogala*” (minden madár) cím ugyanis az első (nek kikiáltott) kétsoros németalföldi nyelvelmére utal. Nagy öröm hallani, ahogy egy

⁶ Vö. Lulofsnak a 831. sorhoz írott jegyzetével (BEATRIJS. Martinus Nijhoff, Leiden, 1983. 108.).

⁷ Megfigyelhető, hogy Beatrijst mint sekrestyést elsősorban a szorgosságáért, lelkiismeretességéért, munkabírásaért (és csak másodrészt előkelő modoráért, jólneveltségéért) dicséri a szerző. Az özvegy viszont a szorgosságáért, de még inkább az ájtatosságáért dicséri a sekrestyést – aki, mint tudjuk, a Beatrijs helyébe lépett Mária.

⁸ „...*nagy bátran így kiáltozott*”. (18.) – Jegyzetek. (58. k.)

⁹ Vö. Daróczy Anikó kísérőtanulmányával, 90.

idegen szöveg teljes gazdagságában megszólal magyarul, főleg, ha olyan műfajról van szó, amely annak idején sajnos nem honosodott meg nálunk: Rakovszky Zsuzsa tökéletesen eltalálta az eredeti hangfekvését, lejtését. A fordításon látszik, hogy kitűnő sűgője volt Daróczi Anikó személyében: lehet, hogy tévedek, de úgy képelem együttműködésüket, ahogy mondjuk egy ólomüvegablak-készítőnek sügött a középkorban egy teológus. Ha jól tudom, már elkezdtek következni közös munkájukat, a XIII. századi misztikus, Hadewych dalainak a fordítását – ehhez valóban olyan átváltozásra lesz szükség, mint amilyenre Mária vállalkozott a BEATRIS-ben. De ezt a fordítást látva, megtörténhet a csoda.

Balogh Tamás

EGY NYELVET BESZÉLTEK

K. Farkas Claudia: Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920–1944 Napvilág Kiadó, 2012. 361 oldal, 3200 Ft

A nyolcvanas évektől kezdve, különösen Randolph L. Braham monumentális munkájának, A MAGYAR HOLOKAUSZT-nak¹ a megjelenése után indultak meg a történelmi kutatások a magyar holokausztról. Volt ledolgozni való hátralék: az előző évtizedekben leginkább csak néhány szépirodalmi mű és történelmi forráskiadvány lapjain jelent meg a magyar zsidók tömeges megsemmisítésének tragédiája. Az ezredfordulóig publikált munkák nagy része a rémisztő *mértékű* és sebességű pusztítás eseménytörténetének részletekbe menő rekonstrukciójával, áldozatainak számbavételével és tettesekének azonosításával foglalkozott, a leíró történetírás hagyományos módszereivel. A „miért történt meg?” – azaz az oksági összefüggéseket firtató – kérdést ebben az időszakban csak ritkán tették fel a kutatók. Talán csak egyetlen téma körül bontakozott ki olyan vita, amely a leírástól továbblépett a magyarázat felé: elkerülhető lett

volna-e több mint félmillió magyar zsidó néhány hét alatt lezajlott deportálása és meggyilkolása a háború legutolsó szakaszában, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a náci Németország és szövetségesei a háborút el fogják veszíteni – azaz miért került sor erre, az ésszerűség minden vonását nélkülözni látszó akcióra az utolsó előtti pillanatban?²

Nyilvánvaló, hogy a magyar zsidók sorsát az ország német megszállása pecsételte meg. A mérvadó történetírók közül azonban senki sem vonja kétségbe, hogy a magyar állam intézményeinek és a társadalom egy részének támogató közreműködése nélkül a náci megszállók képtelenek lettek volna ily gyorsan és ily zökkenőmentesen kivitelezni félmilliónyi ember gettósítását és deportálását. A történészek egyik tábora szerint a náci vezetés azért döntött egy szövetséges ország megszállása mellett, hogy befejezze az Endlösung művét, hogy leszámoljon a kontinentális Európa legnagyobb, még életben lévő zsidó közösségével. Ehhez azonban az kellett, hogy a magyar állam közreműködjön a zsidók összegyűjtésében és az országból való elszállításában. Vannak azonban olyan történészek is – közéjük tartozik Randolph L. Braham –, akik szerint a szövetséges Magyarország német megszállását mindenekelőtt gazdasági és stratégiai célok motiválták, a „zsidókérdés megoldása” a katonai akciónak legfeljebb csak másodlagos célja volt. E szerint az álláspont szerint Eichmann és különítménye komolyabb eseten ellenállás vagy akár csak ellenkezés esetén a deportálásnál kevesebb – például „csupán” gettósítással és a zsidók kifosztásával – is beérte volna. De akárhogy is, abban mindkét tábor egyetért, hogy a magyar állam és társadalom viselkedése nagyban befolyásolta a végkifejletet: készséges magyar kollaboráció nélkül másképp alakult volna a magyar zsidók sorsa. Megkerülhetetlen tehát a kérdés: miért nem ütközött nagyobb ellenállásba, miért nem váltott ki nagyobb felháborodást a zsidóüldözés? Miért volt könnyű dolguk a megszállóknak 1944 tavaszán?

Elsősorban ezek a kérdések állították újra a történelmi kutatások és történetpolitikai viták középpontjába a Horthy-korszakot. Evidensnek

¹ R. L. Braham: THE POLITICS OF GENOCIDE. Columbia University Press, New York, 1981; magyarul: A MAGYAR HOLOKAUSZT. Gondolat, 1988.

² Ennek a vitának az összefoglalását lásd Kovács András: A MAGYAR HOLOKAUSZT ÉS A TÖRTÉNÉSZEK. in: Kovács András: A MÁSIK SZEME. Gondolat, 2008. 299–316.

látszott ugyanis, hogy a megszállást, sőt a világháborút megelőző évtizedek történetében kell keresni a magyarázatot a magyar állam és a magyar társadalom 1944-es viselkedésére – amit amúgy Bibó István híres tanulmánya a „zsidókérdésről” már hatvanöt évvel ezelőtt megállapított. A magyar holokauszt bekövetkeztének okairól folytatott korábbi vita tehát közvetlenül vezetett el azokhoz a kérdésekhez, amelyek felől K. Farkas Claudia könyve is vizsgálja a „zsidó létet” a zsidóellenes törvények Magyarországon.

K. Farkas Claudia nem hagy kétséget afelől, hogy a folytonosságot látja az 1919 utáni huszonöt év, a Horthy-korszakbeli „zsidópolitika” legfőbb jellemzőjének. „*A magyar zsidóság 1944-es tragédiájához vezető út egymást követő állomásait jelentették azok a törvények, amelyek a zsidónak minősítettek jogi státusát 1938-tól kezdődően újárendezték.*” (9.) De ez a folyamat nem a harmincas években kezdődött. A magyar középosztály már közvetlenül a háború után „*boldogulásának zálogául [...] kimondottan is a zsidó térhódítás törvényi korlátozását tekintette*” (20.). Ennek folyamán lett a numerus clausus, a zsidó egyetemi hallgatók számát törvényi úton korlátozó és ezzel az állampolgári jogegyenlőséget megszüntető első „zsidótörvény”. Bár a törvényt a 219 fős képviselőház csak 55 képviselő szavazatával fogadta el, a képviselők többsége és a vezető politikusok a szavazásban nem vettek részt, K. Farkas szerint a törvény vitája a látszat ellenére azt bizonyítja, hogy az a politikai elit nagy többségének akaratát tükrözte: „*A képviselők döntő többségének fejében kész volt a magyar–zsidó ellentét paradigmája.*” (21.) Ez a törvény volt az első, amely a magyar társadalomnak azt sugallta, hogy a jog eszközeivel, legitim módon lehet csoportokat megfosztani jogaiktól és kifosztani vagyonukból. A numerus clausus teremtette meg a későbbi zsidóellenes törvények ideológiai alapjait „*...az újabb zsidótörvények az általa kijelölt és kitaposott úton haladtak. Azonos gondolatívben helyezkednek el, szemléletbeli és módszerbeli azonosságokat tartalmaznak*” (23.).

K. Farkas lényegében taktikai engedményeknek tekinti azokat az intézkedéseket – például a numerus clausus 1928-as revízióját –, amelyek a bethleni konszolidáció időszakában azt a látszatot keltették, hogy véget ér az antiszemita kormánypolitika, és a zsidók számára helyreállnak a világháború előtti állapotok. Ezek az intézkedések és a későbbi megnyugtató meg-

nyilatkozások, mint Gömbös híres miniszterelnöki programbeszéde, amelyben bejelentette, hogy megváltoztatta korábbi, fajvédő álláspontját a „zsidókérdésben”, csak elleplezték a politikai felszín alatt zajló folyamatokat, és elaltatták a zsidók és szervezeteik veszélyérzetét. Az 1938-ban kezdődő zsidóellenes törvényhozás nem a semmiből bukkant elő, és nem is a szövetséges náci Németország erőltette azt a magyar törvényhozásra. Az egymás után elfogadott zsidótörvények egyenesen következtek abból a gondolatvilágból, amelyben a magyar politikai elit a világháború utáni gazdasági és társadalmi problémákról gondolkodott, és amelyben a megoldásokat kereste ezekre. Egybehangzóan Kovács M. Mária utóbb megjelent könyvének alapgondolatával,³ K. Farkas is úgy látja, hogy az antiszemita politika a Horthy-rendszer lényegi vonása volt, nem pedig annak következménye, hogy a rendszert fenntartó nem antiszemita és antiszemita csoportosulások küzdelméből végül is az antiszemiták kerültek ki győztesen.

Az 1938-at követő zsidóellenes törvényhozás történetét K. Farkas Claudia imponáló terjedelmű forrásanyag alapján tekinti át és ismereti. Parlamenti viták és levéltári dokumentumok, diplomáciai iratok és naplók, visszaemlékezések, valamint a korabeli – az 1938–39-es – sajtó szinte teljes anyagának, a vonatkozó törvények és rendeletek szövegének aprólékos feldolgozásából bontakozik ki a lesújtó kép: a kurzus valamennyi mérvadó politikai és egyházi aktora egyetértett abban, hogy a „zsidókérdést” sürgősen „meg kell oldani”, mégpedig jogkorlátozó törvényhozás és állami kényszerintézkedések révén. A kormányoldal, a szélsőjobboldali ellenzék, sok kisgazda – és a hozzájuk közel álló értelmiségiek – szövegeit végigolvasva érthetővé válik, hogy miért voltak oly gyengék, hatástalanok és menthetetlenül defenzívek azok érvei, akik a kurzus támogatóiként próbálták lassítani, módosítani és olykor enyhíteni az antiszemita törvényhozást. A „megoldás” útját illető nézetkülönbségek ugyanis másodlagosak voltak ahhoz képest, hogy a vita résztvevői voltaképpen egy nyelvet beszéltek: hasonlóan látták a „megoldandó problémát”, bár eltérően ítélték

³ Kovács M. Mária: *TÖRVÉNYTŐL SÚJTVA. A NUMERUS CLAUSUS MAGYARORSZÁGON, 1920–1945.* Napvilág Kiadó, 2012.

meg a „megoldás” politikai feltételeit és következményeit. Legfeljebb egy maroknyi szabadelvű és szociáldemokrata állt kívül ezen a szemantikai közösségen – és persze az érintettek, a zsidók, akiknek tanácsstalanságát, illúzióit, reménytelen szövetségkereső taktikáit és csalódásait kitűnően dokumentálja a szerző a zsidó szervezetek, a zsidó sajtó és zsidó személyiségek állásfoglalásait elemző fejezetekben.

Mint a német történetírásban például Götz Aly és Christian Gerlach,⁴ a magyar történészek közül pedig Kádár Gábor, Vági Zoltán⁵ és Ungváry Krisztián,⁶ K. Farkas is materiális, nagyon is földhözragadt motívumokkal magyarázza az antiszemita politikát, amelynek az ideológiai szölamok mögött leplezhetetlenül kikanalító célja a zsidó vagyonok, javak és társadalmi pozíciók megszerzése volt, ami egyben súlyos politikai és társadalmi feszültségek enyhítését is ígérte. „A magyar kormányzat vezetőit a faji törvényhozás bevezetésében 1938–1939-ben elsősorban [...] belpolitikai és gazdasági természetű indítékok vezették. Ezek egy része, mint például a zsidók vagyonának megszerzése és elosztása, nem volt nyilván kimondható, ezért ideológiai-szellemi érveket is felvonultattak. E jelszavak felvonultatásával a közvéleménnyel is el akarták fogadtatni a zsidótörvényeket. A magyar társadalom egy része mondhatni szinte »magyar megváltást« várt a diszkrimináló intézkedésektől.” (298.)

K. Farkas szerint a Horthy-kormányzatok nem álltak külső nyomás alatt, nem sodródtak szándékuk ellenére, történelmi véletlenek balserencés egybeesésének hatására az 1944-es végkifejlet felé, hanem ami a német megszállás után történt, már bele volt kódolva a megelőző évtizedek történéseibe: „Hogy mindez megtör-

ténhetett, a Horthy-éra antiszemitizmusát terheli a felelősség. [...] A zsidók visszaszorítását illetően Horthy rendszere nem tett semmit, amit eredetileg nem akart. Olyat sem tett azonban, amiről feltételezhető volt, hogy a társadalom nem támogatja. A magyar társadalom »befogadója« volt a zsidók »kirekesztésének.«” (331.)

K. Farkas könyvének üzenete egyértelmű és erős: az első világháború utáni összeomlás egy nagyrészt antiszemita társadalmat sújtott, amelynek ekkor hatalomra jutott politikai vezetői is nagyrészt antiszemiták voltak. Természetes, hogy ilyen körülmények között a viták az összeomlás súlyos következményeinek enyhítéséről, a nyomasztó társadalmi problémák megoldásáról az antiszemitizmus nyelvére folytak, és zsidóellenes politikába torkolltak. A magyar antiszemita politikások nem akarták ugyan megölni a zsidókat, de a német megszállás után nem volt különösebben ellenükre, hogy mások elvégezzék a legpiszkosabb munkát. Magyarországon 1944 márciusában már nem volt olyan akadály a tömeggyilkossághoz vezető úton, ami megakadályozhatta volna az utolsó lépés megtételét.

Sejthető, hogy ezt a konklúziót nemcsak a Horthy-korszak mindenfajta apologetái utasítják majd vissza, hanem a korszakkal foglalkozó tekintélyes történészek közül is sokan leegyszerűsítőnek fogják tekinteni. Egy ideje már folyik a vita arról, hogy az antiszemitizmus valóban a korszak politikáját domináló uralkodó eszme volt-e, vagy csak a kor egyik – kétségkívül visszataszító – jellemzője; hogy valóban egyenes út vezetett-e a numerus clausustól a deportálásokig; hogy valóban egységes volt-e ebben a kérdésben a politikai elit. Ezek alapvető kérdések. A magyar „történészvita” elindulni látszik azon az úton, amelynek a német történészek már vagy harminc éve nekivágtak. Azonban hasonló eredményeket csak akkor fog hozni, ha nem történelmi köntösbe öltöztetett politikai és ideológiai csetepaték folynak majd e két és fél sorsdöntő évtized ürügyén, és ha a vitázó felek nem arra törekednek, hogy gyorstalpalt marxistaként, túlérzékeny érintettként, illetve szegénylős vagy elfojtott, latens antiszemitaként leplezzék le egymást, hanem forráskutatásra épülő és új tudást produkáló munkákat tesznek le az asztalra, mint amilyen K. Farkas Claudia könyve is.

Kovács András

⁴ Götz Aly: HITLERS VOLKSSTAAT. RAUB, RASSENKRIEG UND NATIONALER SOZIALISMUS. Fischer Vlg., 2005; magyarul: HITLER NÉPÁLLAMA – RABLÁS, FAJ HÁBORÚ ÉS NEMZETISZOCIALIZMUS. Atlantisz, 2012; Götz Aly, Christian Gerlach: DAS LETZTE KAPITEL. DER MORD AN DEN UNGARISCHEN JUDEN. DVA, Stuttgart, 2002; magyarul: AZ UTOLSÓ FEJEZET – A MAGYAR ZSIDÓK LEGYILKOLÁSA. Noran, 2004.

⁵ Kádár Gábor, Vági Zoltán: HULLARABLÁS. A MAGYAR ZSIDÓK GAZDASÁGI MEGSEMMISÍTÉSE. Jaffa Kiadó, Hannah Arendt Egyesület, 2005.

⁶ Ungváry Krisztián: A HORTHY-RENDSZER MÉRLEGE – DISZKRIMINÁCIÓ, SZOCIÁLPOLITIKA ÉS ANTISEMITIZMUS MAGYARORSZÁGON. Jelenkor, 2012.

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti
Kulturális
Alap

A *Holmi* honlapjának fejlesztését
a Summa Artium és a Libri Kft. támogatja

SUMMA *artium*

